

Aalto-yliopisto
Kauppakorkeakoulu

Joka päivä kuusi minuuttia lisää kunniallista työtä

Diskurssianalyysi suomalaisen median
tuottavuuskeskustelusta

Maisterin tutkielma
Erkki Taanila
Aalto-yliopiston kauppakorkeakoulu
Johtaminen ja kansainvälinen liiketoiminta
Kevät 2020

Tekijä Erkki Taanila

Työn nimi Joka päivä kuusi minuuttia lisää kunniallista työtä – diskurssianalyysi suomalaisen median tuottavuuskeskustelusta

Tutkinto kauppatieteen maisteri

Koulutusohjelma Johtaminen ja kansainvälinen liiketoiminta

Työn ohjaaja Eero Vaara

Hyväksymisvuosi 2020**Sivumäärä** 89**Kieli** suomi

Tiivistelmä

Miten Helsingin Sanomien tuottavuuskeskustelu rakentaa institutionaalista todellisuutta? Miten eri näkökulmia legitimoidaan? Miten keskustelu heijastaa instituutioiden historiaa? Tutkimukseni etsii vastausta näihin kysymyksiin. Työni asettuu osaksi diskursiivisen legitimoinnin tukimusta, joka kuuluu institutionaalisen teorian tutkimusalaan ja laajemmin organisaatiotutkimukseen.

Tutkimuskysymykseni ovat yhteiskunnallisesti olennaisia, koska tuottavuus on taloudellisen hyvinvoinnin perusta. Tuottavuuskeskustelu ulottuu laajemmalle alueelle yhteiskunnassa kuin tuottavuuskäsitteen määritelmän mukainen soveltamisalue. Siksi on luontevaa tutkia diskurssianalyttisesti, miten tuottavuuskeskustelu itsessään legitimoii instituutioita.

Helsingin Sanomien tuottavuuskeskustelu jäsenyy neljään diskurssiin: työ, kansantalous, digitalisaatio ja kehitys. Tuottavuuskeskustelu rakentuu institutionalisoituneista käsitteistä. Institutionalisoitumisella tarkoitan, että käsitteellä on vakiintunut merkitys, jota ei juuri pohdita. Esimerkiksi osallistumisesta puhutaan mainitsematta, mihin osallistutaan. Osallistumisen merkitykset ovat abstrakteja. Työtä tekemällä voi osallistua bruttokansantuotteen kasvattamiseen.

Merkittävin instituutio tuottavuuskeskustelussa on työmarkkina. Työmarkkina on alun perin ollut teoreettinen malli työn kysynnän ja tarjonnan kohtaannolle. Tuottavuuskeskustelussa työmarkkinat ovat kuitenkin joukko organisaatioita ja vakiintuneita toimintatapoja. Kohtaanto-ongelma ei ole työmarkkinan keskeinen merkitys vaan yksi työmarkkinainstituutioiden toimintaan vaikuttava tekijä.

Tuottavuuskeskustelussa tärkeimmät legitimointistrategiat ovat moralisointi, rationalisointi ja normalisointi. Moralisoinnin ydinsanoma on, että jotkin tavat osallistua yhteiskuntaan ovat parempia kuin toiset. Rationalisointi sopii luontevasti tuottavuuskeskusteluun. Tuotanto, tuottavuus ja rationaalisuus ovat teollisen yhteiskunnan peruspilareita. Normalisointi esiintyy tuottavuuskeskustelussa ennen kaikkea siten, että institutionalisoituneita käsitteitä ei kyseenalaisteta.

Digitalisaatiosta ja kehityksestä puhuttaessa tuottavuuskeskustelussa on sisäinen ristiriita. Yhtäältä korostetaan, että teknologia tulee muuttamaan rakenteet ja että rakennemuutos on tärkeää. Toisaalta normalisoidaan nykyisten instituutioiden jatkuvuutta. Jälkiteollisen ajan ilmiöitä analysoidaan teollisen ajan käsitteillä, kuten tuottavuudella.

Avainsanat tuottavuus, tuottavuuskeskustelu, työ, instituutiot, taloushistoria, työmarkkinat

Author Erkki Taanila

Title of thesis Every day six more minutes respectable work – an analysis of productivity discourse in Finnish media

Degree Master of Science in Economics and Business Administration

Degree programme Management and International Business

Thesis advisor Eero Vaara

Year of approval 2020**Number of pages** 89**Language** Finnish

Abstract

How does productivity discourse in Helsingin Sanomat construct institutional reality? How does the discourse legitimize different perspectives? How does the discourse reflect the history of the institutions? With these research questions, I build on the earlier research on discursive legitimization. This research can be classified as organization research using institutional theory.

My research questions are practically relevant, because productivity is a key factor for economic performance. Productivity discourse is used in larger contexts than the context where productivity as an economic measure has been defined. That is why it is relevant to research how the productivity discourse itself legitimizes institutions.

The research material in Helsingin Sanomat can be classified into four discourses: work, national economy, digitalization and development. The discourse builds on institutionalized concepts. The concepts are routinely used without analyzing or describing their meaning. For example, the word participation is routinely used without any target of participation. The meanings of participation are abstract. Working is participation into the growth of the gross domestic product.

Labor market is the most prevalent institution in productivity discourse. Originally, labor market is a theoretical abstraction of matching the supply and demand of labor. However, in the productivity discourse, labor market is a set of organizations and ways of working. Matching or not matching the supply and demand of labor are just factors that affect the labor market institutions.

The most prevalent legitimation strategies in productivity discourse are moralization, rationalization and normalization. Moralization can be summarized so that some ways to participate into society are better than others. Rationalization is a natural strategy in discourse about production, productivity and rationality. Normalization practically means that the discourse does not question the institutionalized concepts.

Digitalization and development discourse contain an internal conceptual conflict. On one hand, the discourse pronounces that technological change will lead into structural changes. On the other hand, the discourse normalizes the continuity of the prevailing institutions. Post-industrial phenomena are being analyzed through concepts of the industrial era, such as the productivity.

Keywords productivity, productivity discourse, work, institutions, economic history, labor market

Sisällysluettelo

1	Johdanto.....	1
2	Kirjallisuuskatsaus.....	3
2.1	Instituutiot ja institutionalisoituminen	3
2.2	Legitimiteetti ja legitimointi	4
2.3	Diskursiivinen legitimointi	5
2.4	Diskursiivisen legitimoinnin aikaisempi tutkimus.....	6
2.5	Tuottavuus.....	8
2.6	Tuottavuuskeskustelu.....	8
2.7	Diskursiivinen legitimointi tuottavuuskeskustelussa	9
2.8	Empiirinen historiantutkimus.....	10
2.9	Historialliset rakennemuutoskuvaukset	11
2.10	Kirjallisuuskatsauksen yhteenveto	12
3	Tutkimusmenetelmä	13
3.1	Diskurssi ja diskurssianalyysi	13
3.2	Arkitodellisuus ja institutionaalinen todellisuus	13
3.3	Tämä tutkimus diskurssianalyysin kartalla	14
3.4	Helsingin Sanomien artikkelit tutkimusaineistona	17
3.5	Analyysin vaiheet.....	18
4	Tuottavuuskeskustelun teemat.....	21
4.1	Työ	21
4.2	Kansantalous	22
4.3	Digitalisaatio	23
4.4	Kehitys	25
4.5	Teemojen yhteenveto	25
5	Työdiskurssi	27
5.1	Osallistuminen ja osallistaminen	27
5.2	Kannusteet ja kannustaminen	27
5.3	Yhteisöt ja yhteisöllisyys	29
5.4	Ihmisiä työelämässä	30
5.5	Ihmisiä organisaation lokeroissa	31
5.6	Minä juon nyt kahvia	32
5.7	Työdiskurssin yhteenveto	34
6	Kansantalousdiskurssi	35
6.1	Ihmisiä portilla	35
6.2	Ihmisiä yhteiskunnan lokeroissa	36
6.3	Bruttokansantuote ja työ	38
6.4	Julkinen ja yksityinen sektori.....	40
6.5	Johtaminen ja organisaatiot.....	41
6.6	Kasvun lähteillä	42
6.7	Kansojen varallisuus ja kansantuote	45
6.8	Kuka saa ja kenelle annetaan	47
6.9	Tammikuun kihlapari ja kolmas pyörä	49
6.10	Demokratian itsepuolustus.....	51
6.11	Tuottavuuden rakenteiden hinta.....	52
6.12	Kansantalousdiskurssin yhteenveto	54

7	Digitalisaatiodiskurssi	55
7.1	Ihminen ja teknologia	55
7.2	Ideat ja teknologia.....	56
7.3	Kansantalous ja teknologia	57
7.4	Yritykset ja teknologia.....	58
7.5	Digitaalinen todellisuus	59
7.6	Datan omistajuus.....	60
7.7	Digitaalinen ekosysteemi	62
7.8	Digitalisoituva osallisuus	63
7.9	Tarpeettomuus ja tarpeellisuus	65
7.10	Identiteetit ja sääntely	66
7.11	Kansantalous ja alustatalous	67
7.12	Digitalisaatiodiskurssin yhteenveto	69
8	Kehitysdiskurssi	70
8.1	Suo, kuokka ja Jussi.....	70
8.2	Työmarkkinan institutionalisoituminen	72
8.3	Onko maallamme mallia vaurastua?.....	74
8.4	Tuottavuuskeskustelun kehitys	75
8.5	Meidän on uudesta luotava maa.....	76
8.6	Kehitysdiskurssin yhteenveto	78
9	Tutkimustulosten yhteenveto ja pohdinta.....	79
9.1	Instituutionaalinen todellisuus tuottavuuskeskustelussa.....	79
9.2	Diskursiiviset legitimointistrategiat tuottavuuskeskustelussa.....	80
9.3	Tuottavuuskeskustelu legitimointina	81
9.4	Tulosten luotettavuus ja merkittävyys	82
9.5	Jatkotutkimuksen kohteita	83
10	Lopuksi	85
	Lähteet	86

1 Johdanto

”Säännöistä syntyy luottamusta, ja luottamuksesta talouskasvua.” (Helsingin Sanomat 9.7.2017) ”Jos palveluissa sääntelyä vähennettäisiin, se lisäisi kilpailua ja pakottaisi yrityksiä kehittämään uusia innovaatioita.” (HS 24.10.2017) Säännöt vaikuttavat toimintaan. Jos sääntöihin liittyy uskottava kontrollimekanismi, sääntöjä voi kutsua instituutioiksi (Phillips ym. 2004). Lainaukset ovat otteita Helsingin Sanomien tuottavuuskeskustelusta. Tutkin tässä työssä instituutioita tuottavuuskeskustelussa.

Institutionaalinen teoria on vallitseva tutkimusnäkökulma organisaatiotutkimuksessa (Greenwood ym. 2008, 2). Institutionaalinen teoria itsessään on laaja joukko erilaisia tutkimusnäkökulmia. Omassa tutkimuksessani painotan näkökulmaa, jossa instituutiot ovat sosiaalisen toiminnan myötä muuttuvia rakenteita. Greenwood ym. (2008, 25-27) toteavat, että tämä näkökulma on yksi olennaisista suuntauksista institutionaalisen teorian tutkimusalueella. Phillips ym. (2004) kutsuvat instituutioiden muotoutumista institutionalisoitumiseksi. He korostavat diskurssin merkitystä institutionalisoitumisessa. Oma tutkimukseni jakaa tämän näkökulman. Tuottavuuskeskustelu on diskurssia.

Institutionalisoitumisen teoria liittyy läheisesti legitimitetin teoriaan. Institutionalisoitumiseen tarvitaan legitimitettä. Institutionalisoituminen itsessään legitimoii asioita. (Vaara ym. 2006) Institutionalisoitumisen ja legitimoinnin suhde on siis kaksisuuntainen. Diskursiivisen legitimoinnin teoria (Vaara ym. 2006) tarjoaa käytännössä sovellettavissa olevan tavan tutkia sitä, miten diskurssi vaikuttaa instituutioiden legitimitettiin. Oma tutkimukseni asettuu tähän teoreettiseen viitekehykseen. Kuvaan mainitut teoreettiset käsitteet syvällisemmin kirjallisuuskatsauksessa. Metodologisesti diskursiivisen legitimoinnin teoria tekee työstäni diskurssianalyttisen.

Tuottavuuskeskustelu on mielekäs tutkimusaineisto, koska tuottavuus on tärkeää ja tuottavuuskeskustelu on moninaista ja monitulkintaista. Tuottavuus on tärkeää, koska taloudellinen hyvinvointi on työn määrän ja työn tuottavuuden tulo. Työn määrään voimme vaikuttaa vain hyvin rajallisesti, mutta tuottavuus voi ainakin teoriassa kasvaa rajattomasti. Tuottavuus on siis taloudellisen hyvinvointimme perusta. Tuottavuuskeskustelu on moninaista siksi, että hyvin monenlaisten asioiden yhteydessä puhutaan tuottavuudesta. Eri konteksteissa myös tuottavuus itsessään saa erilaisia merkityksiä.

Jotta voisin konkreettisesti tutkia tuottavuuskeskustelua, minun pitää poimia kaikesta mahdollisesta tuottavuuskeskustelusta jokin tutkimusaineisto, joka on käytännössä saatavilla. Tutkin Helsingin Sanomien artikkeleita, joissa kirjoitetaan tuottavuudesta. Helsingin Sanomat Suomen johtavana sanomalehtenä on hyvä areena tavoittaa yleinen yhteiskunnallinen keskustelu, johon osallistuu muun muassa poliitikkoja, työmarkkinaosapuolia ja tieteenharjoittajia.

Frenkel (2005) on tutkinut, miten tuottavuuskeskustelu legitimoii johtamisen institutionalisoitumisen ammattina. Frenkelin tutkimus kuuluu samaan institutionalisoitumisen tutkimusalueeseen, jota kuvasin edellä. Oma tutkimukseni asettuu siis institutionaalisen teorian osaksi kahdella tavalla. Yhtäältä työni on diskurssianalyysia Vaaran ym. (2006) tutkimuksen teoreettisessa viitekehyksessä ja toisaalta tuottavuuskeskustelun tutkimista Frenkelin (2005) tutkimuksen jalanjäljissä.

Tutkimusaiheeni voidaan tiivistää kolmeksi tutkimuskysymykseksi. Miten Helsingin Sanomien tuottavuuskeskustelu rakentaa institutionaalista todellisuutta? Miten eri näkökulmia legitimoidaan? Miten keskustelu heijastaa instituutioiden historiaa? Tulkitseen institutionaalista todellisuutta melko laajasti. Instituutiot ovat osallistumisen muotoja ja osallisuuden kohteita. Esimerkiksi työelämä ja kansantalous ovat toimijan näkökulmasta instituutioita. Teknologia itsessään ei ole instituutio, mutta teknologiapuhe kuitenkin institutionalisoi jotakin. Ihminen kohtaa teknologian institutionaalisisessa kontekstissa. Siksi analysoin myös teknologiaa.

Tämän johdannon jälkeiset osiot jäsentyvät siten, että toinen osio on kirjallisuuskatsaus, jossa käyn läpi tutkimuskysymyksiini liittyvän teorian. Kolmannessa osiossa esittelen työni metodologian eli sen, miten tutkin Helsingin Sanomia diskurssianalyttisesti. Neljännessä osiossa esittelen tuottavuuskeskustelun teemat: työ, kansantalous, digitalisaatio ja kehitys. Tämän jälkeisissä osioissa 5-8 analysoin syvällisemmin kutakin neljää teemaa. Kutsun näitä syvällisempiä merkityksiä diskursseiksi. Yhdeksännessä osiossa teen yhteenvedon tutkimustuloksista. Samassa osiossa pohdin myös tämän tutkimuksen merkitystä ja tieteellistä laatua. Viimeisessä eli kymmenennessä osiossa otan etäisyyttä omaan tutkimukseeni ja pohdin yleisemmällä tasolla tuottavuuden yhteiskunnallista merkitystä.

2 Kirjallisuuskatsaus

Miten Helsingin Sanomien tuottavuuskeskustelu rakentaa institutionaalista todellisuutta? Miten eri näkökulmia legitimoidaan? Miten keskustelu heijastaa instituutioiden historiaa? Tutkimuskysymykset johtavat jatkokysymyksiin. Mitä tarkoittavat instituutio ja institutionaalisen todellisuuden rakentuminen? Mitä tarkoittavat legitimeetti ja legitimointi? Mikä rooli diskurssilla on institutionalisoitumisessa ja legitimoinnissa? Mitä tarkoittavat tuottavuus ja tuottavuuskeskustelu? Millaisiin historiakuvauksiin nykyistä tuottavuuskeskustelua voi verrata? Tässä kirjallisuuskatsauksessa esittelen vastauksia, joita aikaisempi tutkimus antaa näihin kysymyksiin.

2.1 Instituutiot ja institutionalisoituminen

Mitä instituutiot ovat? Mikä on instituutioiden taloudellinen merkitys? Douglass North on vastannut näihin kysymyksiin Nobelin arvoisesti, joten aloitan hänen teorioillaan. Instituutiot ovat ihmisen laatimia rajoitteita (constraint). Rajoitteet voivat olla formaaleja tai epäformaaleja. Formaalit rajoitteet ovat esimerkiksi lakeja ja sääntöjä. Epäformaalit rajoitteet ovat esimerkiksi käyttäytymisnormeja. Rajoitteet yhdessä muodostavat yhteiskunnan kannustinrakenteen. Toimivat instituutiot alentavat transaktiokustannusta ja luovat siten talouskasvua. (North 1994)

Miten instituutiot syntyvät? Heiskala (2000, 98-99) kuvaa institutionalisoitumisen prosessia monivaiheisena kehityskulkuna. Ensin toiminta muodostuu tavaksi. Useamman toimijan tavanmukaiseen vuorovaikutukseen syntyy rooleja. Esimerkiksi potilaan ja lääkärin vuorovaikutuksessa osapuolilla on vakiintuneet roolit, jotka useat ihmiset ymmärtävät melko samalla tavalla. Instituution synnyssä mukana olleet ymmärtävät instituution tarkoituksen sen syntyhistorian kautta. Sen sijaan myöhemmille toimijoille roolit ja vuorovaikutuksen tavat tulevat ennalta annettuina. Syntyy tarve legitimoida instituutio eli perustella instituution olemassaolo. Yksinkertainen tapa legitimointiin on kertoa tarina instituution syntyhistoriasta. Instituutioiden historiaan liittyvä tutkimuskysymyksen perustuu oletukselle, että tuottavuuskeskustelu heijastaa instituutioiden syntyhistoriaa.

Institutionalisoituminen tarkoittaa, että yksilöt omaksuvat jaetun käsityksen sosiaalisesta todellisuudesta (Phillips ym. 2004). Jaetun käsityksen muodostumisessa tekstimuotoisella diskurssilla on tärkeä rooli. Phillips ym. (2004) toteavat, että toiminta on hetkellistä eikä yksittäinen toimintatapa helposti siirry toiseen aikaan ja paikkaan. Sen sijaan teksti voi

helposti siirtyä toiseen aikaan ja paikkaan. Tekstillä on siis tärkeä rooli jaetun sosiaalisen todellisuuden luomisessa. Kuten aikaisemmin todettiin, esimerkiksi lääkärin ja potilaan vuorovaikutuksen muodot voivat institutionalisoitua. Instituutio voi periaatteessa syntyä suoraan toiminnasta. Instituution syntyminen tällä tavalla on kuitenkin hidasta, koska useimmat ihmiset kohtaavat lääkärin melko harvoin. Jos joku kirjoittaa ja levittää tarinoita lääkärin vastaanotolta, jaettu ymmärrys lääkärin ja potilaan roolituksesta voi edetä huomattavasti nopeammin. Oma tekstiaineistoja tutkiva työni perustuu oletukselle tekstien tärkeystä institutionalisoitumisessa.

Kuten lääkäriesimerkki osoittaa, ihmiset kohtaavat instituutiot jossain roolissa. Potilas ja lääkäri näkevät saman kohtaamisen eri tavalla. Voimme analysoida lääkäriä yksilönä tai ammattikuntansa edustajana. Vastaavasti potilas voidaan esittää moniulotteisena yksilönä tai potilaan rooliin kavennettuna toimijana. Törrönen (2001) kirjoittaa, että aikaisemmin yhteiskuntatieteissä ihmiset esitettiin yhteiskuntaluokan tai sukupolven kaltaisten laajojen kollektiivien edustajina. Hänen mukaansa nykyään ymmärretään, että yksilöllä voi olla erilaisia ja osin ristiriitaisia *subjektipositioita*. Tässä tutkimuksessa en oleta ennalta tiettyjä ihmisjoukkoja. Kun tutkin instituutioita ja institutionalisoitumista, tutkin samalla sitä, miten kuvataan ihmisen suhde instituutioon tai ihmisryhmään. Ihminen saatetaan esimerkiksi esittää työntekijäroolissa. Tämä rooli ei kuitenkaan sulje pois muita rooleja. Lääkäri voi olla potilas ja potilas voi olla lääkäri.

2.2 Legitimiteetti ja legitimointi

Ihmisellä on luontainen taipumus arvioida toisten ihmisten moraalialueita ja tarkoitusperiä. Tämä taipumus on niin syvässä ihmisyydessä, ettemme yleensä edes tiedosta sitä. Tämä taipumus on säilynyt evoluutiossa, koska se on ollut ihmisen selviytymisen kannalta hyödyllistä. Arvioinnin subjektit ovat myös arvioinnin objekteja. Ihmisellä on pyrkimys tulla arvostetuksi ja tehdä toimintansa hyväksytyksi. Tähän pyrkivää toimintaa voidaan kutsua legitimoinniksi.

Edellä esittelin legitimiteetin yleisinhimillisenä käsitteenä. Suchmanin (1995, 574) määritelmä ottaa ihmisten lisäksi huomioon myös organisaatiot ja instituutiot. Tämän määritelmän mukaan *legitimiteetti* tarkoittaa sitä, että tietyn tahon tietyt toimet ovat kunnollisia ja hyväksyttäviä tietyssä sosiaalisesti rakentuneessa normi-, arvo- ja uskomusjärjestelmässä. Legitimiteetti ei siis ole absoluuttinen vaan sosiaalisen kontekstin määrittämä ja sosiaalisesti rakentunut.

Suchmanin (1995) mukaan legitimizeettiä voi lähestyä kahdesta näkökulmasta, strategisesta ja institutionaalisesta. *Strateginen näkökulma* korostaa legitimizeetin välineellistä luonnetta ja legitimoitiprosessin manageriaalista ohjausta. *Institutionaalinen näkökulma* korostaa ulkoisten instituutioiden vaikutusta organisaation legitimizeettiin. Jälkimmäinen näkökulma on omalle tutkimukselleni läheisempi. Kuten todettua, tutkin yleistä yhteiskunnallista tuottavuuskeskustelua. Tällöin yksittäinen henkilö voi yhtä aikaa identifioitua useisiin organisaatioihin tai diskurssi voi kohdistua useisiin organisaatioihin. Eksplisiittinen kytkös organisaatioihin saattaa puuttua kokonaan. Lisäksi legitimointi saattaa olla tiedostamatonta.

Suchman jakaa legitimizeetin kolmeen päätyyppiin: pragmaattinen, moraalinen ja kognitiivinen. *Pragmaattisella* legitimizeetillä tarkoitetaan, että taho A hyväksyy tahon B toimet, koska taho A hyötyy tahon B toimista. Hyötyminen voi olla suoraa tai epäsuoraa. Se voi myös olla suoranaista lahjontaa. *Moraalisella* legitimizeetillä viitataan siihen, että legitimizeettiä arvioiva taho kokee toimet oikeaksi, riippumatta niiden tuottamasta hyödystä. *Kognitiivinen* legitimizeetti jakautuu kahteen tyyppiin. Monimutkaisen asian esittäminen *ymmärrettävällä* tavalla voi legitimoita sen. Myös asian esittäminen *itsestäänselvyytenä* voi legitimoita sen kognitiivisesti.

2.3 Diskursiivinen legitimointi

Vaara ym. (2006) esittelevät diskursiivisen legitimoinnin teorian. Tämän teorian ytimessä on viisi diskursiivista legitimoitistrategiaa: normalisointi, auktorisointi, rationalisointi, moralisointi ja tarinallistaminen (narrativisointi). Nämä viisi pohjautuvat Van Leeuwenin ja Wodakin (1999) tunnistamaan neljään strategiaan, joita on myöhemmin tarkennettu Van Leeuwenin (2007) julkaisussa. Van Leeuwenin mallissa normalisointi on auktorisoinnin ja rationalisoinnin alatyypit (Vaara ym. 2006). Vaaran ym. (2006) malli on lähteen itsensä mukaan erityisesti mediatekstien analysointiin suunnattu, kun taas Van Leeuwenin malli on yleisempi. Oma työni analysoi mediatekstejä. Siksi esittelen seuraavassa legitimoitistrategiat Vaaran ym. (2006) mukaisesti.

Normalisointi tarkoittaa jonkun asian esittämistä tavanomaisena tai luonnollisena. Tyypillinen tapa on esittää tapahtuma esimerkkinä toimialan normaalista tai vääjäämättömästä kehityksestä. Legitimoitavaa tapausta saatetaan verrata tarkoitushakuisesti valikoituihin muihin tapauksiin, joiden jatkumoon nykyinen tapaus asettuu.

Auktorisointi tarkoittaa legitimointia vetoamalla auktoriteettia omaavaan tahoon tai vaihtoehtoisesti delegitimointia vetoamalla auktoriteetiltaan kyseenalaiseen tahoon. Taho voi olla esimerkiksi henkilö, organisaatio tai instituutio. Henkilö voi olla esimerkiksi vallankäyttäjä tai asiantuntija. Instituutio voi olla esimerkiksi laki tai käytäntö. Erityinen ja olennainen taloudellinen auktoriteettitaho on markkinat, jotka esitetään usein toimijana mediatekstissä.

Rationalisointi tarkoittaa asioiden legitimointia niiden tuottamaan hyötyyn perustuen. Erityisesti korostuu välineellinen rationalisointi, joka korostaa asioiden välineellistä hyötyä. Hyödystä keskustellaan usein taloudellisilla termeillä, kuten säästöt, kasvu, synergia tai tehokkuus.

Moralisointi tarkoittaa vetoamista ihmisen moraalisiin arvoihin. Moralisointia voi käyttää myös delegitimointiin. Rationalisointi rakentuu moraalille ja ideologiselle perustalle, joten rationaalisia argumentteja voidaan vastustaa delegitimoimalla niiden alla olevaa moraalialia. Diskursiivinen moralisointi voi tapahtua esimerkiksi vetoamalla kansalliseen etuun tai inhimillisyyteen.

Tarinallistaminen tarkoittaa kehityskulun esittämistä juonellisena tarinana, jossa eri tahot esiintyvät voittajina, häviäjinä, sankareina, vastustajina ja syyllisinä. Tarinat ovat usein viihdyttäviä, mikä itsessään vetoaa lukijaan. On huomattava, että tarinallistaminen ei ole puhtaasti erillinen legitimointistrategia. Tarina on kehys, jonka sisällä muutkin legitimointistrategiat tulevat esille.

Diskursiivinen legitimointi on diskursiivisesti näppärää. Diskursiivisen legitimoinnin analyysi puolestaan on diskursiivisesti hieman kömpelöä. Kömpelyyttä vähentääkseni viittaan diskursiivisen legitimoinnin teoriaan useimmiten epäsuorasti. Kun kirjoitan, että jokin on hyvää tai moraalista, tarkoitan että analysoimassani tekstissä käytetään moralisointia diskursiivisen legitimoinnin välineenä. Vastaavasti, kun jokin on perusteltua, hyödyllistä tai rationaalista, viittaan rationalisointiin. Normalisointi tarkoittaa käytännössä jonkin asian pitämistä itsestäänselvytenä.

2.4 Diskursiivisen legitimoinnin aikaisempi tutkimus

Edellisessä osiossa esittelin diskursiivisen legitimoinnin teorian. Tässä osiossa esittelen Vaaran (2014) tutkimuksen esimerkkinä diskursiivisen legitimoinnin aikaisemmasta tutkimuksesta. Pohdin myös oman työni yhtäläisyyksiä ja eroavaisuuksia mainittuun

tutkimukseen. Vaara (2014) tutkii keskustelua euroalueen kriisistä vuosina 2008-2013. Tutkimusaineistona on suomalaisten johtavien sanomalehtien artikkeleita, jotka on löydetty eri yhdistelmillä sanoista ”euro”, ”kriisi” ja ”tulevaisuus”. Eurokriisi ei ole pelkästään taloudellinen. Vaaran tutkimuksessa kriisillä tarkoitetaan erityisesti instituutioiden legitimizeettikriisiä. Vaaran tutkimuskysymys on kolmitasoinen. Ensimmäisellä tasolla tutkitaan, mitä diskursseja eurokriisiin liittyy. Toisella tasolla tunnistetaan diskurssiivisia legitimointistrategioita. Kolmannella tasolla pohditaan sitä, mitä diskurssi kertoo Suomen ja muiden eurovaltioiden toiminnasta kriisissä.

Vaara tunnistaa diskurssit neljänä ideologiana: kapitalismi, humanismi, nationalismi ja ”europaismi”. Kaikki viisi osiossa 2.3 esiteltyä diskurssiivista legitimointistrategiaa ovat käytössä. Auktorisointi perustuu osaamiseen, institutionaaliseen valta-asemaan tai ”tavallisen kansan ääneen”. Rationalisointi korostaa taloudellisia hyötyjä ja kustannuksia. Moralisointi korostaa epäreiluutta ja ”me vastaan ne” -asetelmaa. Tarinallistaminen korostuu mahdollisten tulevaisuuden kauhuskenaarioiden esittelyssä. Normalisointi tarkoittaa asioiden esittämistä vääjäämättöminä. Suomen ja eurovaltioiden toiminnasta todetaan ensinnäkin, että suomalaisessa diskurssissa korostuu Kreikan tukiohjelmien kannattajien ja vastustajien välinen asetelma. Toisena asiana korostuu kansallisten etujen ja eurooppalaisen identiteetin välinen ristiriita.

Oma työni on aineiston suhteen samankaltainen kuin Vaaran (2014) tutkimus. Myös omassa tutkimuksessani aineistona on hakusanalla ja aikarajauksella määrittyvät sanomalehtiartikkelit, kuten osiossa 3.4 tarkemmin kuvaan. Yhteistä on myös instituutioiden roolin korostaminen. Myös vastaus tutkimuskysymykseen jäsentyy osin samalla tavalla. Tunnistan tutkimusaineistosta diskursseja ja diskurssiivisia legitimointistrategioita.

Vaaran tutkimuksessa suoranaisesti eurokriisiin liittyvien hakusanojen lisäksi hakusanana on ”tulevaisuus”. Omassa työssäni aikaulottuvuus on myös vahvasti läsnä. Pohdin instituutioiden historiaa ja tulevaisuutta sekä teknologian kehitystä. Omassa työssäni diskurssiiviset legitimointistrategiat eivät ole yhtä keskeisessä roolissa kuin Vaaran tutkimuksessa. Ne ovat kuitenkin käytännössä tärkeitä omassa tutkimuksessani, koska ne auttavat ottamaan etäisyyttä tutkimusaineistoon. Kun nimeän jonkin asian moralisoinniksi, minun ei tarvitse itse mennä moraalisen asetelman osapuoleksi. Kun nimeän jonkin asian rationalisoinniksi, minun ei tarvitse osoittaa väitettä oikeaksi tai vääräksi. Näin pystyn analysoimaan diskurssia olematta keskustelun välitön osapuoli.

2.5 Tuottavuus

Tuottavuus on tuotantotalouden käsite. Käsitteen käyttö on kuitenkin laajentunut yleiseen kielenkäyttöön. Tangen (2002) toteaa, että poliitikot, kansantaloustieteilijät, ammattijohtajat ja media käyttävät tuottavuuden käsitettä laajasti, vaikka käsitettä ei ole kunnolla määritelty eikä ymmärretty. Hän tulee siihen tulokseen, että käsitettä ei voikaan määrittellä yksiselitteisesti. Hänen tutkimuksensa tuloksena on viiden toisiinsa liittyvän käsitteen malli, joka auttaa ymmärtämään tuottavuutta valmistavan teollisuuden kontekstissa.

Tangenin (2002) mallissa *tuottavuus* (productivity) viittaa valmistettujen tuotteiden määriin verrattuna valmistukseen käytettyjen resurssien määriin. *Kannattavuus* (profitability) ottaa määrien lisäksi huomioon myös näiden tuotosten (output) ja panosten (input) hinnat. *Suorituskyky* (performance) ottaa edellisten lisäksi huomioon myös muita tekijöitä, kuten laadun, nopeuden ja joustavuuden. *Tehokkuus* (efficiency) viittaa tuotantopanosten käytön hyötysuhteeseen. *Vaikuttavuus* (effectiveness) viittaa siihen, kuinka hyvin saadut tuotokset vastaavat tavoiteltuja tuotoksia. Oman tutkimukseni kannalta on olennaista se, että näihin käsitteisiin peilaaminen auttaa ymmärtämään tuottavuuskeskustelua. Esimerkiksi suoritemääriin viittaava tuottavuuskeskustelu saattaa legitimoida eri asioita kuin keskustelu tuotteiden ja työn hinnasta.

Tuottavuus on palveluiden näkökulmasta epätarkka käsite. Palvelu itsessäänkin on epätarkka käsite. Palveluiksi on tulkittu kaikenlaista toimintaa, joka ei ole alkutuotantoa, teollisuutta tai rakentamista (Hannikainen & Eloranta 2019, 27). Grönroos ja Ojasalo (2004) yrittävät laajentaa tuottavuuden käsitettä palvelualalle. He päätyvät siihen, että resurssien käytön tehokkuus (efficiency) voidaan määrittellä selkeästi. Sen sijaan tuottavuutta ei heidän mukaansa voi määrittellä, vaan se tarkoittaa palvelualalla käytännössä samaa kuin kannattavuus. Palvelualat ovat erittäin olennainen osa nykypäivän taloutta. Tämä määritelmän rajallisuus osoittaa oman tulkintani mukaan, että tuottavuuskeskustelun alue on laajempi kuin objektiivisen tuottavuuskäsitteen alue. Siksi keskustelun itsensä tutkiminen on relevanttia.

2.6 Tuottavuuskeskustelu

Frenkel (2005) kuvaa, miten tuottavuuskeskustelu legitimoii johtamisen institutionalisoitumisen ammattina. Frenkelin työn yhteiskunnallisena kontekstina on Israelin siirtyminen puolisosialistisesta yhteiskunnasta markkinatalousyhteiskunnaksi.

Tässä yhteydessä johtamisen käsite laajenee poliittisesta johtamisesta ammatilliseen johtamiseen. Laajalevikkinen sanomalehti käyttää johtamistieteen teknokraattista ammattisanastoa yleisessä yhteiskunnallisessa keskustelussa. Olennaisin teknokraattinen käsite on tuottavuus. Frenkelin tulkinnan mukaan teknokraattiset käsitteet sanomalehdessä legitimoivat johtamista ammattina. Frenkelin tutkimuksen tavoin myös omassa tutkimuksessani tuottavuuskeskustelua tutkitaan sanomalehtiartikkeleista. Frenkelin tavoin tutkin tuottavuuskeskustelua legitimoinnin näkökulmasta.

Frenkel määrittelee kaksi keskeistä tuottavuusdiskurssia, moraalisen ja teknokraattisen. Hän käy läpi molempien näkökulmien historiallista taustaa. Frenkelin (2005) mukaan *moraalinen näkökulma tuottavuuteen* juontaa juurensa uskonnolliseen näkemykseen, jossa työtä pidetään ihmisyyteen liittyvänä moraalisen velvoitteena. Frenkelin (2005) mukaan *teknokraattinen näkökulma tuottavuuteen* alkoi institutionalisoitua 1800-luvun puolivälissä ja se muodostui tieteelliseksi viimeistään Taylorin tieteellisen liikkeenjohdon myötä. Teknokraattinen näkökulma korostaa tuottavuuden välineellistä luonnetta. Tuottavuus nähdään mitattavien tuotosten ja panosten suhteena. Tangenin (2002) näkökulma tuottavuuteen on hyvin lähellä Frenkelin jaottelun mukaista teknokraattista näkökulmaa.

2.7 Diskursiivinen legitimointi tuottavuuskeskustelussa

Yhdistän legitimitieteen teorian, diskursiivisen legitimoinnin teorian ja tuottavuuskeskustelun tutkimuksen vertailemalla Suchmanin kolmea legitimitietetyyppiä (osio 2.2), Vaaran viittä diskursiivista legitimointistrategiaa (osio 2.3) ja Frenkelin kahta tuottavuusdiskurssin tyyppiä (osio 2.6). Vertailu on olennaista kahdessa mielessä. Ensinnäkin, Vaaran ym. (2006) ja Frenkelin (2005) vertaileminen sitoo nämä legitimointitutkimukset keskenään tietynlaiseen jatkumoon. Näin tulkiten oma tutkimukseni asettuu tähän yhteiseen jatkumoon. Toiseksi, Suchmanin (1995) vertailu Vaaran ym. (2006) käsitteistöön auttaa käytännössä soveltamaan jälkimmäistä tässä tutkimuksessa.

Tulkitsen, että moraalinen legitimitietä (Suchman), moraalinen diskurssi (Frenkel) ja moralisointi legitimointistrategiana (Vaara ym.) ovat hyvin pitkälti rinnastettavissa. Teknokraattinen diskurssi (Frenkel) ja rationalisointi legitimointistrategiana (Vaara ym.) ovat niin ikään hyvin läheisiä käsitteitä. Pragmaattinen legitimitietä (Suchman) liittyy samaan aihepiiriin, mutta on sikäli rajoittuneempi käsite, että siinä hyödyn tulee kohdistua siihen tahoon itseensä, joka hyväksyy toimet. Tulkitsen, että teknokraattinen diskurssi ja rationalisointi luovat jollekin taholle pragmaattista legitimitietä. Lisäksi rationalisointi

saattaa luoda kenen tahansa kokemaan kognitiivista legitimizeettiä (Suchman), kun rationaalinen selitys tekee asiat ymmärrettäviksi.

Normalisointi legitimoitistategiana (Vaara ym.) on käytännössä yhtenevä kognitiivisen legitimizeetin alatyypin kanssa, jossa asiat esitetään itsestäänselvytenä. Auktorisoinnin (Vaara ym.) yhteys eri legitimizeettityyppeihin ei ole itsestään selvä. Itse ymmärrän auktoriteetin joko luottamussuhteena tai valtasuhteena. Arkielämän kokemus osoittaa, että osa ihmisistä ymmärtää asioita ensisijaisesti ihmisten välisten suhteiden kautta eikä niinkään asioiden välisinä syy-seuraussuhteina. Myös organisaatiot ja instituutiot auktoriteetteina rakentuvat ihmisistä. Näin ajateltuna auktorisointi voidaan nähdä kognitiivisen legitimizeetin luojana. Tarinallistamisen (Vaara ym.) ymmärrän sekä moraaliseen että kognitiiviseen legitimizeettiin vaikuttavana. Moraaliin vaikuttavat tarinan toimijoiden esittäminen hyvinä tai pahoina. Tarina kokonaisuudessaan voi tehdä jonkin asian kognitiivisesti ymmärrettäväksi.

2.8 Empiirinen historian tutkimus

Tuottavuuskeskustelussa on paljon historiaan liittyviä väittämiä. Institutionaaliset käsitteet saavat merkityksensä historian kautta. Tutkimukseni ei ole varsinaista historian tutkimusta, mutta aiheen syvälinen käsittely vaatii peilaamista historiaan. Olen käyttänyt kolmea laaja-alaista julkaisua asioiden historiallisen merkityksen pohdinnassa. Julkaisut ovat luonteeltaan yhteenvetoja aikaisemmasta empiirisestä tutkimuksesta. Tarkoitin empiirisellä historian tutkimuksella sellaista tutkimusta, joka lähdeaineistoihin nojautuen kuvaa tilastoja ja kehityskulkuja melko neutraalisti ottamatta voimakasta näkökulmaa tapahtumiin.

Ensimmäinen kolmesta lähdeoksestani, Schön (2013) vetää yhteen maailman taloushistorian teollistumisesta lähtien. Toinen lähdeoksesta, Haapalan (2018) toimittama *Suomen rakennehistoria* kokoaa yhteen erilaisia näkökulmia Suomen talous- ja sosiaalishistorian suuriin linjoihin. Kolmas lähdeoksesta, Laineen ym. (2019) toimittama *Vaurastumisen vuodet* kuvaa Suomen teollistumisen jälkeistä taloushistoriaa. Näiden kolmen laajan teoksen lisäksi olen käyttänyt lähdeaineistona muutamaa tieteellistä artikkelijulkaisua, joista olen poiminut yksittäisiä tilastotietoja tai historiallisen toiminnan kuvauksia.

2.9 Historialliset rakennemuutoskuvaukset

Tuottavuuskeskustelu sisältää voimakkaita ja ristiriitaisia väitteitä esimerkiksi teknologian vaikutuksesta ihmisen asemaan työmarkkinoilla. Suuria kehityslinjoja koskevia väitteitä ei voi sellaisenaan osoittaa oikeaksi tai vääräksi esimerkiksi historiallisten tilastojen pohjalta, koska tilastot kuvaavat jotain rajallista ilmiötä. Olen pyrkinyt ymmärtämään nykyajan rakennemuutosta peilaamalla sitä aikaisempiin rakennemuutoksiin. Rakennemuutosten kuvaukset ovat luonteeltaan erilaisia kuin vahvasti lähdeaineistoihin pohjautuva empiirinen historiantutkimus. Jo pelkästään väite siitä, että rakennemuutos on tapahtunut, on luonteeltaan subjektiivinen kannanotto. On tulkinnanvaraista, mitkä ilmiöt ja tilastosuureiden muutokset kuvaavat rakennemuutosta. Vaikka rakennemuutoskuvaukset eivät voi osoittaa jotain nykyisen tuottavuuskeskustelun väittämää oikeaksi tai vääräksi, ne voivat tuoda nykykeskustelun tulkintaan olennaisia kriittisiä näkökulmia.

Polanyin (1944/2009) ja Kuusen (1961) teokset ovat aikalaistodistajan kuvauksia meneillään olevasta rakennemuutoksesta nykyisen kaltaiseen länsi- ja pohjoiseurooppalaiseen teolliseen hyvinvointiyhteiskuntaan. Koska teollinen hyvinvointiyhteiskunta ei ole vielä itsestään selvää todellisuutta, kirjat auttavat kyseenalaistamaan sellaisia asioita, joita nykyään usein pidetään itsestäänselvytenä. Polanyi analysoi terävästi ideologioita, toimintaa ja rakenteita. Kuusi tuo rakennemuutoksen analyysin suomalaiseen kontekstiin. Kuusen teos on empiirisen tutkimuksen ja pamfletinomaisen kannanoton yhdistelmä. Mainitut teokset ovat tieteellisiä, mutta ne ovat oman aikansa tiedettä. Siksi olen viitannut rakennemuutoskuvauksiin valikoivasti siten, että viitattut asiat ovat yhtäältä melko kiistattomia ja toisaalta kuitenkin olennaisia kirjoittajan kokonaisnäkemyksessä.

Andersonin (1983/2017) teos kuvaa kansallisvaltioiden syntymistä. Kyseessä on laajasti tulkiten sama murros kuin Polanyin ja Kuusen teoksissa. Näkökulmissa on kuitenkin eroa. Anderson vetää yhteen jo tapahtunutta kehitystä. Polanyi pohtii sekä aikaisempaa historiaa että meneillään olevaa murrosta. Kuusen fokus on kirjoitushetken todellisuudessa. Andersonin näkökulma on globaali. Polanyi painottaa Englantia ja Kuusi Suomea.

Olen käyttänyt sekä alkuperäislähteitä että käännettyjä lähteitä. Merkinnällä Polanyi (1944/2009) tarkoitan, että kirja on alun perin ilmestynyt vuonna 1944, mutta käyttämäni suomenkielinen teoskappale on julkaistu vuonna 2009. Alkuperäinen ilmestymisvuosi on tärkeää siksi, että kirjan kuvaama yhteiskunnallinen muutos näyttää erilaiselta vuonna 1944 verrattuna vuoteen 2009. Tekstien tulkinnassa pitää ottaa huomioon kirjoittamisajankohdan

todellisuus. Käyttämäni teoskappale vuodelta 2009 on olennainen siksi, että sivunumeroviittaukset tarkoittavat kyseistä kirjaa. Vaikka alkuperäislähde on periaatteessa luotettavampi kuin käännös, diskurssianalyttisessä työssä myös kieli on merkittävä. Suomenkielinen kirja peilautuu suomenkieliseen tuottavuuskeskusteluun eri tavalla kuin toisella kielellä kirjoitettu kirja.

2.10 Kirjallisuuskatsauksen yhteenveto

Instituutiot ovat toimintaa ohjaavia rajoitteita. Tekstimuotoinen diskurssi vaikuttaa instituutioiden syntyyn. Instituutio tarvitsee legitimizeettiä. Diskurssi legitimoii. Tuottavuuskeskustelu on paljon muutakin kuin keskustelua tuottavuudesta. Historiallinen tarkastelu avaa nykyisen tuottavuuskeskustelun merkityksiä.

3 Tutkimusmenetelmä

Kirjallisuuskatsauksessa kuvasin tutkimukseni keskeisiä käsitteitä ja teorioita. Ne liittyvät olennaisesti tutkimusaiheeseen, mutta eivät suoranaisesti ole sidoksissa siihen, millä tavalla aiheittani tutkin. Tässä osiossa lähestyn teorioita nimenomaan oman tutkimukseni suorittamisen näkökulmasta. Kuvaan siis tutkimusmenetelmää eli metodologiaa. Etenen vähitellen yleiseltä tasolta kohti tutkimuksen konkreettisen tekemisen tasoa.

3.1 Diskurssi ja diskurssianalyysi

Diskurssi yleisellä tasolla voidaan määritellä puheen ja kirjoituksen käytännöiksi (Phillips & Hardy 2002, 3). Tämä määrittely on kuitenkin liian lakea, jotta sen pohjalta voisi tuottavasti tutkia tuottavuuskeskustelua. Tätä tarkoitusta varten diskurssi voidaan määritellä kapeammin tarkoittamaan toisiinsa liittyvien tekstien tuottamista, levittämistä ja vastaanottamista tavalla, joka *tekee asioista olemassa olevia* (Phillips & Hardy 2002, 3). Oman työni kannalta tämä tarkoittaa sitä, että sanomalehtitekstit eivät pelkästään kuvaa todellisuutta, vaan myös luovat sitä. Siksi on mielekästä tutkia sanomalehtitekstejä itsessään.

Kun diskurssi on määritelty yllä olevalla tavalla, *diskurssianalyysi* voidaan ymmärtää siten, että se tarkoittaa todellisuuden ja diskurssin välisen suhteen tutkimista (Phillips & Hardy 2002, 3). Diskurssi voidaan ymmärtää monella eri tasolla. Omassa tutkimuksessani käytän diskurssin käsitettä sekä yleisellä että erityisellä tasolla. Yleisellä tasolla diskurssi on synonyymi keskustelulle. Esimerkiksi Frenkelin (2005) tutkimuksen tuottavuuskeskustelu (engl. productivity discourse) on tuottavuusdiskurssia. Erityisellä tasolla diskurssit tarkoittavat teemojen mukaan jäseneltyjä tuottavuuskeskustelun syvällisiä merkityksiä. Esimerkiksi työdiskurssi tekee työhön liittyvistä asioista olemassa olevia eli rakentaa työhön liittyvää institutionaalista todellisuutta.

3.2 Arkitodellisuus ja institutionaalinen todellisuus

”Suurimmat riskit liittyvät digitaalisen todellisuuden väärentämiseen.” (HS 8.1.2017) Diskurssianalyysi tutkii todellisuuden ja diskurssin suhdetta. Tähän suhteeseen kuuluvat väärentäminen ja todentaminen. Lisäksi on paljon harmaata niiden välillä. Jotta tähän harmaaseen voisi jotenkin mennä sisälle, on syytä pohtia, mitä on *todellisuus*. Jo tuhansia vuosia sitten on kiistelty siitä, onko olemassa erikseen materiaa ja ideoita. Käytäntöä ja teoriaa. Todellisuutta ja tulkintaa. Tässä tutkimuksessa oletetaan, että on olemassa objektiivisia tosiasioita, joista voidaan tehdä subjektiivisia tulkintoja. Tulkintojen

ilmaiseminen voidaan ymmärtää kielellisenä vuorovaikutuksena, diskurssina. Diskurssin tulkinnasta eli objektiivisten tosiasioiden tulkintojen tulkinnasta syntyy *diskursiivinen todellisuus*.

Todellisuuden ja tulkinnan erottelu johtaa jatkokysymykseen, kumpi on ensin. Lähden siitä, että todellisuus on sinänsä olemassa tulkinnasta riippumatta. Lisäksi ymmärrän niin, että yhteisöjen jäsenenä ihmisillä on enemmän tai vähemmän velvoittava paine viedä todellisuutta siihen suuntaan, mikä kussakin yhteisössä tulkitaan tavoiteltavaksi. Todellisuuden ja tulkinnan suhde on siis kaksisuuntainen.

Aineellisen ja diskursiivisen todellisuuden suhde voidaan ymmärtää monina eri käsittepareina. Yleisellä tasolla on luontevaa puhua objektiivisesta ja subjektiivisesta. Tämän tutkimuksen kannalta luontevin käsitepari on *arkitodellisuus* ja *institutionaalinen todellisuus*. Sanomalehtitekstejä tulkitaan eri ajassa ja paikassa kuin ne on kirjoitettu. Kirjoittajan ja jokaisen lukijan arkitodellisuus ovat jossain määrin erilaisia. Siksi myös sanomalehtidiskurssin ja arkitodellisuuden suhde on jokaisella ihmisellä hieman erilainen.

Institutionaalinen todellisuus kohdataan aina epäsuorasti. Kun jokin sosiaalinen toiminta onnistuu tai ei onnistu, asia ilmenee käytännössä puheena tai tekstinä eli diskurssina. Diskurssin kautta muodostuu vähitellen institutionaalinen todellisuus eli subjektiivinen käsitys niistä rajoitteista, jotka vaikuttavat siihen, mitkä asiat onnistuvat ja mitkä eivät. Institutionaalisisessa todellisuudessa voi esiintyä sellaisia alueita, joille ei löydy suoria vastineita tulkitsijan arkitodellisuudesta. Institutionaalinen todellisuus on jokaisella tulkitsijalla jossain määrin erilainen.

3.3 Tämä tutkimus diskurssianalyysin kartalla

Eriksson ja Kovalainen (2008) tunnistavat kolme diskurssianalyysin tyyppiä: Foucault'n, sosiaalipsykologinen ja kriittinen diskurssianalyysi. Foucaultlainen diskurssianalyysi korostaa, että institutionaalinen todellisuus eroaa usein ihmisen kokemasta arkitodellisuudesta. Diskurssi luo liike-elämän institutionaalista todellisuutta, kuten ”tiimiorganisaatioita”, ”verkostoja”, ”kirjanpitojärjestelmiä” ja ”globalisaation”. Foucault korostaa diskurssien historiallisia merkityksiä. Foucault ei korosta tekstien tarkkaa mikrotason analyysia, koska yksittäisen ihmisen yksittäisillä sanomisilla on vähemmän merkitystä kuin puheen taustalla olevilla institutionaalisilla diskursseilla. (Eriksson & Kovalainen 2008) Foucault'n tavoin oma tutkimukseni korostaa institutionalisoituneiden

käsitteiden historiallisia merkityksiä. Foucault’sta poiketen oma tutkimukseni sisältää myös mikrotason tekstianalyysia.

Erikssonin ja Kovalaisen (2008) mukaan sosiaalipsykologinen diskurssianalyysi korostaa sitä, miten ihmiset identifioivat itsensä jonkin ryhmän jäseneksi. Tuottavuuskeskustelu saattaa sisältää tällaistaakin diskurssia, mutta oma tutkimukseni pyrkii nimenomaisesti välttämään kertojaäänien analysointia ja keskittymään kerrottavaan asiaan itseensä. Yhdellä tavalla oma tutkimukseni kuitenkin on sosiaalipsykologista. Olen herkkä ”subjektipositioille” eli sille, miten esitetään ihmisten ja instituutioiden suhde. Eriksson ja Kovalainen luokittelevat subjektipositioiden teorian sosiaalipsykologiseen diskurssianalyysiin. Omassa työssäni subjektipositiot tulevat esille esimerkiksi siten, että korostan osallistumisen ja osallistamisen eroa.

Eriksson ja Kovalainen (2008) toteavat, että kriittinen diskurssianalyysi pohjautuu kriittisen tutkimuksen perinteeseen. He tiivistävät kriittisen tutkimuksen näkökulman siten, että sosiaalinen elämä on yhtäältä sosiaalisten rakenteiden rajoittamaa ja toisaalta sosiaalinen elämä on muutosvoima. Oman tutkimukseni termeillä, ihmisten toiminta on instituutioiden rajoittamaa ja diskurssi muovaa instituutioita. Nämä ajatukset ovat oman tutkimukseni keskeisiä lähtökohtia.

Tutkimukseni sisältää siis valikoituja piirteitä sekä Foucault’n, sosiaalipsykologisesta että kriittisestä diskurssianalyysista. Tutkimuskysymyksissäni institutionaalinen todellisuus ja instituutioiden historia viittaavat foucaultlaiseen diskurssianalyysiin. Institutionaalisen todellisuuden rakentuminen ja diskursiivinen legitimointi puolestaan viittaavat kriittiseen diskurssianalyysiin. Kuvaan osiossa 3.5, miten käytännössä yhdistän erilaiset metodologiset painotukset.

Tutkimukseni asemaa diskurssianalyysin kartalla voi jäsenellä myös muilla tavoilla. Jokinen ja Juhila (2016) jäsentävät diskurssianalyttisen tutkimuksen neljäksi ulottuvuuspariksi. Parit ovat 1) tilanteisuus – kulttuurinen jatkumo, 2) merkitykset – merkityksen tuottamisen tavat, 3) retorisuus – responsiivisuus ja 4) kriittisyys – analyttisyys.

Tilanteisuuden ja kulttuurisen jatkumon välinen suhde voidaan ymmärtää subjektipositioiden ja instituutioiden suhteena. Konkreettisesti tilanteessa toimijan ja instituution välillä on jokin suhde. Pidemmässä kulttuurisessa jatkumossa instituutiota voidaan kuvata myös ilman toimijoita. Vaihtelen näkökulmaa analyysin aikana.

Merkityksiä tutkitaan mitä-kysymyksillä ja merkityksen tuottamista miten-kysymyksillä (Jokinen & Juhila 2016). Omassa työssäni miten-kysymykset lähtevät liikkeelle usein suorista aineistolainauksista. Miten-kysymysten analyysi johtaa mitä-kysymyksiin. Miten instituutioita kuvataan? Mitä instituutio oikeastaan tarkoittaa?

Tutkimusmateriaalini ovat sanomalehtitekstejä, joissa retorisuus korostuu enemmän kuin responsiivisuus. Responsiivisuus liittyy dialogiin. Aineistoni ei ole suoranaista dialogia, vaan median välityksellä käytävää keskustelua, jossa ei yleensä ole yksiselitteistä keskustelukumppania. Siksi en etsi teksteistä responsiivisia asetelmia. Retorinen analyysi on tutkimuksessani läsnä epäsuorasti, koska diskursiivisen legitimoinnin teoriassa voi nähdä yhteneväisyyksiä retoriikan teoriaan.

Kriittisyyden ja analyttisyyden ulottuvuutta on syytä pohtia kriittisesti ja analyttisesti. Jokisen ja Juhilan mukaan kriittisyys tarkoittaa sitä, että tutkimuksen lähtöoletuksena on yleensä oletus jonkin alistussuhteen olemassaolosta. Omassa tutkimuksessani ei tehdä tällaista lähtöoletusta. En tosin myöskään oletta, ettei alistussuhteita olisi olemassa. ”Kriittisessä diskurssianalyysissä puhutaan muun muassa ideologiasta, ideologisista käytännöistä, vallasta, valtasuhteista, vallan harjoittamisesta, hegemonisista diskursseista ja vaiennetuista äänistä.” (Jokinen & Juhila 2016) Omassa tutkimuksessani käytän näitä ideologisesti latautuneita termejä vain vähäisessä määrin, jotta voin säilyttää tietyn ulkopuolisuuden tutkimaani aiheeseen. Tiedostan, että diskursseissa on ideologisuutta, mutta en anna itse nimiä ideologioille, koska en halua kehystää diskurssia tiettyyn ideologiseen asetelmaan. Analysoin myös valtaa, mutta vältän valtasuhteiden osapuolien nimeämistä, koska en halua pelkistää valtasuhteita aiemmin tunnettuihin valtasuhteisiin.

”Analyttisen diskurssianalyysin erottaa kriittisestä sen pyrkimys tiukkaan aineistolähtöisyyteen, jolloin tutkijan tavoitteena on olla mahdollisimman avoin aineistolle ja sieltä löytyville jäsenyksille.” (Jokinen & Juhila 2016) Tämä kuvaa hyvin oman tutkimukseni näkökulmaa. Annan useita vaihtoehtoisia tulkintoja samoille asioille. Vaikka tutkimukseni on monessa suhteessa analyttistä ja aineistolähtöistä, tutkimuksessani on eräs lähtökohtaisesti kriittinen pyrkimys. Pyrin itseisarvoisesti kyseenalaistamaan vakiintuneita eli institutionalisoituneita käsitteitä. Itseisarvoisuudella tarkoitan sitä, että kyseenalaistan riippumatta siitä, onko kyseenalaistaminen hyödyllistä. Käsitteiden kyseenalaistaminen tarkoittaa, että kyseenalaistan myös valtaa, jota vakiintuneiden käsitteiden kautta käytetään. Kriittisyys ei sisällä oletusta vakiintuneiden käsitteiden tai vallankäytön pahuudesta.

Tutkimukseni lähtee oletuksesta, että vallankäyttö voi olla hyvää, paha, hyödyllistä ja haitallista. Vakiintuneet käsitteet yhtäältä luovat järjestystä ja ennustettavuutta. Toisaalta ne luovat sellaista hallinnollista todellisuutta, jonka yhteydet reaalityodellisuuteen ovat hämärtyneet.

3.4 Helsingin Sanomien artikkelit tutkimusaineistona

Tutkin tuottavuuskeskustelua Helsingin Sanomissa. Ei ole kuitenkaan itsestään selvää, miten tuottavuuskeskustelu tutkimusaineistona rajataan. Kuten Frenkel (2005), tulkitseen tuottavuuskeskustelun käsitettä melko laajasti. Tuottavuuskeskustelun muodostavat sanomalehtiartikkelit, joissa teknokraattiset käsitteet yhdistyvät yleisiin yhteiskunnallisiin ilmiöihin. Käytännössä olen rajannut aineiston artikkelitasolla siten, että artikkeli on tuottavuuskeskustelua, jos artikkelissa esiintyy termi ”tuottavuus”. Artikkelien rajaaminen hakusanalla noudattaa Vaaran (2014) esimerkkiä.

Keskustelua pitää *rajata myös ajallisesti*. Tavoitteeni on löytää ”nykypäivän” keskustelu. Historiatieteessä nykypäivän käsite kuitenkin riippuu kontekstista. Se voi olla esimerkiksi muutamia päiviä tai muutamia vuosikymmeniä. Tässä tutkimuksessa ymmärrän nykypäivän erityisesti ”tuottavuusloikan” kontekstissa. Tuottavuusloikasta tuli laajasti jaettua diskursiivista todellisuutta vuonna 2015. Tämä lisäsi tuottavuuskeskustelun intensiteettiä mediassa. Niinpä olen rajannut aikaväliksi vuoden 2015 alusta vuoden 2019 kesään. Aikavälin loppukohdan määrittää tämän tutkimuksen suorittamisen ja julkaisemisen ajankohta.

Aineistoa olisi mahdollista *rajata temaattisesti*, esimerkiksi sanomalehden osastoittain. Oma kysymyksenasetteluni on kuitenkin hyvin avoin erilaisille teemoille, joten en halua etukäteen rajata aineistoa tältä osin. Keskustelua voidaan rajata myös sen ”ammattimaisuuden” mukaan. Tältä osin vedän rajan siihen, että otan mukaan toimittajien kirjoittamat artikkelit sekä yleisönosastokirjoitukset, mutta jätän pois artikkeleihin liittyvät lukijakommentit. Yleisönosastokirjoitusten mukaan ottamista perustelen sillä, että haluan tavoittaa laajan yhteiskunnallisen keskustelun. Lukijakommenttien pois jättämistä perustelen sillä, että ne eivät ole läpäisseet samanlaista median portinvartijoiden valintaa kuin yleisönosastokirjoitukset. Tällöin niihin myös subjektiivisesti suhtaudutaan vähemmän merkityksellisinä, riippumatta argumentoinnin objektiivisesta tasosta.

Konkreettisesti aineisto määräytyy hakusanalla ”tuottavuus” Helsingin Sanomien digitaalisessa arkistossa. Ilmeisimpien duplikaattien karsinnan jälkeen tutkimusaineistoni käsittää noin 700 artikkelia. Artikkelien määrällä ei ole kvalitatiivisessa tutkimuksessa sinänsä merkitystä esimerkiksi tulosten tilastollisen luotettavuuden suhteen. Lukumäärä antaa kuitenkin yleiskuvan siitä, millä tarkkuudella olen tutkinut aineistoa. Jonkinlaisena vertailukohtana, Helsingin Sanomissa ilmestyy muutamassa päivässä enemmän artikkeleita kuin omaan yli neljän vuoden otokseeni kuuluu. Toisena vertailukohtana, jossain määrin samaan aihepiiriin kuuluvat hakusanat ”työelämä” ja ”työmarkkinat” tuottavat moninkertaisen määrän artikkeleita verrattuna hakuun sanalla ”tuottavuus”. Oma tutkimusaineistoni on siis ilmeisen rajallinen ”kurkistusaukko” nykytodellisuuteen. Aineiston rajallisuus on tärkeää subjektiivisessa tutkimuksessa. Rajallisuus tekee näkökulman ymmärrettäväksi.

3.5 Analyysin vaiheet

Vaara ym. (2006) jakavat diskurssianalyysin toteuttamisen kolmeen vaiheeseen: temaattinen analyysi, interdiskursiivinen analyysi ja tekstuaalinen analyysi. Vaiheet eivät ole ajallisesti peräkkäisiä tutkimuksen teon jaksoja, vaan enemmänkin loogisia tasoja, joiden kautta tutkimusta voi lähestyä.

Temaattisessa analyysissä tunnistetaan tekstistä toistuvasti esiintyviä aiheita (Vaara ym. 2006, 796). Tämä kertoo yleisesti siitä, mistä tuottavuuskeskustelussa puhutaan, mutta ei suoranaisesti vastaa vielä omiin tutkimuskysymyksiini. Omassa tutkimuksessani suoritin temaattisen analyysin artikkelien tasolla. Tein 100 artikkelin otoksen tutkimusaineistoon. Otos koostuu kahdesta yhtäjaksoisesta kalenterijaksosta vuoden 2016 alussa ja vuoden 2017 lopussa. Yhtäjaksoisuudella tarkoitan, että tietyltä kalenteriajalta on otettu mukaan kaikki artikkelit. Näin ollen otokseen ei sisälly subjektiivista valikoivuutta. Otos antaa laadullisen tutkimuksen kannalta riittävän kattavan yleiskuvan tuottavuuskeskustelun teemoista.

Temaattinen analyysi on tutkimukseni pinnallisin taso, jossa ei pyritä etsimään syvällisiä ja monitulkintaisia merkityksiä. Teemat ovat tekstien ”ilmeisiä” aiheita, jotka sekä kirjoittaja sekä useimmat lukijat ymmärtävät melko samalla tavalla. En toki väitä, että kaksi tulkitsijaa toisistaan riippumatta nimeäisivät ja jaottelisivat teemat juuri samalla tavalla. Kaksi riippumatonta tulkitsijaa kuitenkin todennäköisesti löytävät paljon yhteistä temaattisessa analyysissään. Kävin läpi otoksen siten, että kirjasin artikkelit riveiksi Excel-taulukkoon. Luokittelin kunkin artikkelin johonkin teemaan otsikon ja ylimalkaisen lukemisen

perusteella. Luokittelin teemat yläteemoiksi. Joitakin artikkeleita oli vaikea luokitella, mutta suurin osa artikkeleista valikoitui luontevasti neljäksi yläteemaksi: työ, kansantalous, digitalisaatio ja kehitys.

Temaattinen analyysi jakoi artikkelit osajoukkoihin. Kukin neljästä teemasta vastaa karkeasti neljäsosaa tutkimusmateriaalista. Syvällisessä analyysissä kutakin teemaa käsitellään kuitenkin koko aineiston kautta. Kukin teema on siis vain ”kurkistusaukko” samaan aineistoon. Syvälinen analyysi tarkoittaa Vaaran ym. (2006) termeillä interdiskursiivista ja tekstuaalista analyysia.

Interdiskursiivisuus tarkoittaa omassa tutkimuksessani käytännössä sitä, että eri sanomalehtiartikkeleissa puhutaan samasta aiheesta. Tulkitsen interdiskursiivisuutta mediakeskustelun kontekstissa. Tällöin samaa aihetta käsittelevät artikkelit eivät suoranaisesti viittaa toisiinsa. Jopa silloin kun näennäisesti ”vastataan” johonkin mielipidekirjoitukseen, yleismediassa ei käytännössä ole kyse keskustelusta kahden kirjoittajan välillä, vaan kullakin kirjoittajalla on oma todellinen tai kuviteltu viestin vastaanottajajoukkonsa. Näin tulkitsen interdiskursiivisuus ei edellytä nimenomaista viittausta tai ajallista peräkkäisyyttä. Olen tulkinnut oman aineisto-otokseni yhtenä ”nykyaikana”, jossa kaikki samaa aihetta käsittelevät artikkelit ovat automaattisesti interdiskursiivisessa suhteessa toisiinsa. Interdiskursiivista analyysia tein ”seuraamalla ajatuksia” toisiin artikkeleihin. Käytännössä tein hakuja tutkimusaineistoon jonkin avainkäsitteen avulla. Esimerkiksi työelämää tutkin hakusanoilla ”tuottavuus työelämä”. Pyrin tarkoituksellisesti löytämään ristiriitaisia väittämiä tutkittavasta aiheesta.

Tekstuaalinen analyysi voidaan ymmärtää Fairclough'n (2003) termeillä lingvistisenä analyysinä. Lingvistiikka on kuitenkin diskurssianalyysissä vain välineellistä eikä itsessään välttämättä johda olennaisen löytämiseen. Vaara ym. (2006, 797) korostaakin, että tekstuaalinen analyysi on syytä tehdä tavoitehakisesti. Tekstuaalisen analyysin tukena oli diskursiivisen legitimoinnin teoria. Kiinnitin huomioni lauseisiin, joissa diskursiivisen legitimoinnin strategiat tulivat esille. Erityisesti kiinnitin huomioni lauseisiin, joissa tavalla tai toisella ilmeni jonkin asian pitäminen itsestäänselvyytenä. Diskursiivisen legitimoinnin näkökulmasta kyse on normalisoinnista. Instituutioteorian näkökulmasta kyse on siitä, että jotkin teoreettiset käsitteet tai toimintatavat ovat institutionalisoituneet.

Jotta voisin vastata perusteellisesti tutkimuskysymyksiini, vien institutionalisoituneiden käsitteiden merkityksen pohdinnan syvemmälle kuin Vaaran ym. (2006) mukainen

metodologia vaatisi. Erikssonin ja Kovalaisen (2008) jaottelun mukaisesti ilmaistuna, yhdistän kriittistä diskurssianalyysia ja foucaultlaista diskurssianalyysia. Jokisen ja Juhilan (2016) termeillä ilmaistuna, käsittelem miten-kysymysten lisäksi mitä-kysymyksiä. Molempia näkökulmia käytetään samoissa tekstiosioissa, jotta analyysin konteksti säilyy eheänä. Käytän tekstissäni melko paljon suoria kysymyslauseita. Niiden avulla jäsenen siirtymiä näkökulmien välillä.

Tämän metodologiaosion jälkeiset pääosiot ovat tutkimuksen suorittamista ja tutkimustuloksia. Diskurssianalyysille luontaisesti analyysia ja tuloksia ei voi täysin erottaa toisistaan. Analyysi on itsessään tulos. Seuraavassa eli neljännessä pääosiossa esittelen temaattisen analyysin. Sen jälkeiset osiot 5-8 ovat syvällistä analyysia eli interdiskursiivista ja tekstuaalista analyysia. Kutsun tekstistä löytämiäni syvällisiä merkityksiä diskursseiksi. Diskurssien nimet on johdettu suoraan teemoista: työdiskurssi, kansantalousdiskurssi, digitalisaatiodiskurssi ja kehitysdiskurssi.

4 Tuottavuuskeskustelun teemat

Temaattisessa analyysissä tunnistin neljä suurta teemaa: työ, kansantalous, digitalisaatio ja kehitys. Esittelen nämä omina alaosioinaan. Viimeisessä alaosiossa vedän yhteen temaattisen analyysin.

4.1 Työ

Työ on yläkäsite, jonka alle mahtuu monta pienempää teemaa. Pienemmistä teemoista artikkelien määrässä mitattuna korostuivat erityisesti työmarkkinat ja työehdot. Muita työn alle kuuluvia teemoja olivat työhyvinvointi, sote, työaika, kiky, YT-neuvottelut, työelämä, työterveys ja työn tuottavuus. Teemoissa voi havaita päällekkäisyyttä. Esimerkiksi työaika voidaan käsittää työehtoihin kuuluvana asiana. Temaattisessa analyysissä vältin kuitenkin tietoisesti syvällistä pohdintaa. Nimesin teemat niillä käsitteillä, joilla asiat artikkeleissa esitettiin. Seuraavaksi havainnollistan työteemaa esimerkkien kautta.

”Työn tuottavuuden parantaminen on elintärkeä tekijä pitkän aikavälin talouskasvun turvaamisessa.” (HS 24.10.2017) Ei ole suoranainen yllätys, että työ on tärkeä teema tuottavuuskeskustelussa. Työ liittyy ihmiseen, talouteen ja yhteiskuntaan. ”Kun ihminen on vailla työtä, hän on julkisen talouden menoerä. Saadessaan työpaikan hänestä tulee julkisen talouden tuloerä.” (HS 24.10.2017)

Työkeskustelun kovaa ydintä on se, mitä usein kutsumme työmarkkinaneuvotteluiksi. ”Jumissa olleet työehtoneuvottelut ovat edistyneet jonkin verran. Sopua on etsitty koko viikko, ja neuvottelut ovat jatkuneet tänään.” Työmarkkinaneuvottelujen asialistaa kutsutaan työehdoiksi. ”Työnantajat halusivat työntekijöille vaikeasti hyväksyttäviä muutoksia työehtoihin.” Näilläkin keskusteluilla on kytkös tuottavuuteen. ”Työnantajat haluavat muuttaa sopimusta, jotta tehtaiden tuottavuus kasvaisi.” (HS 9.11.2017)

Työmarkkinoiden lisäksi keskustellaan niin sanotusta työelämästä eli töiden tekemisen ja töissä olemisen käytännön tasosta. ”Tyypillisesti suomalainen työskentelee viisi päivää viikossa ja viettää vapaapäiviään lauantaina ja sunnuntaina.” (HS 14.8.2017) Työn tuottavuudella ja työelämällä on kytkös toisiinsa. ”1930-luvulla uskottiin, että jo ennen 2000-lukua lähes kaikki tekisivät lyhyttä viikkoa. [...] Työstä todella tuli entistä tuottavampaa. Kuten tiedämme, se ei johtanut siihen, että ihmiset tekisivät 15-tuntista työviikkoa. Teknologian kehityksen myötä esimerkiksi tehtaissa koneet tuottavat

moninkertaisesti enemmän kuin aikaisemmin. Niitä käyttämään tarvitaan vähemmän ihmisiä, jotka yhä tekevät yhä 40-tuntista viikkoa.” (HS 14.8.2017)

4.2 Kansantalous

Kansantalousteeman alle lukeutuvat luonnollisesti talouskasvu, vienti, taloussuhdanteet ja kilpailukyky. Läheistä sukua edellisille ovat talouspolitiikka, budjetointi, julkinen talous, kiky-sopimus ja yhteiskuntasopimus. Näissä kuitenkin korostuu se, että kyse on poliittisesta päätöksenteosta. Kansantalouden alle luokittelin myös artikkeleita, jotka kertovat jonkin tietyn nimetyn ulkomaan taloudesta. Muita kansantalouden alle luokittelemiä teemoja olivat väestönkehitys, työperäinen maahanmuutto, kehittyvät taloudet, euroalueen talouspolitiikka, innovaatorahoitus, verotus, maatalouspolitiikka ja yhteiskuntarauha. Olen siis luokitellut varsin laajan joukon teemoja kansantalouden teeman alle. Seuraavaksi havainnollistan kansantalousteemaa esimerkkien kautta.

”Bruttokansantuote tarkoittaa loppukäyttöön tuotettujen tavaroiden ja palveluiden yhteenlaskettua arvoa.” (HS 1.12.2017) Bruttokansantuote on tärkeä suure tuottavuuskeskustelussa. Bruttokansantuotteen absoluuttisen suuruuden lisäksi tärkeää on bruttokansantuotteen kasvunopeus, johon yleensä viitataan sanalla talouskasvu. ”Heinä–syyskuussa kasvuvauhti hieman hidastui. Siitä ei pidä tehdä synkkiä johtopäätöksiä, koska vuositasolla talouskasvu saavuttanee kolmen prosentin tason.” (HS 1.12.2017) Kansantalous on myös toimija, joka auktorisoi muutoksia. ”Kansantalouksien kohtaamat muutokset vaativat maiden välisten suhteellisten hintatasojen (ml. palkat) sopeutumista.” (HS 30.12.2016)

Bruttokansantuote ei ole ainoa kansantalouden tilinpidon suure, jonka ympärillä tuottavuuskeskustelu pyörii. ”Kasvun jatkuminen edellyttää viennin elpymistä.” (HS 5.6.2016) Edellä oleva lause ei suoranaisesti kerro, mistä kasvusta on kyse. Kontekstista voi kuitenkin päätellä, että kyse on bruttokansantuotteen kasvusta. Vienti sanana viittaa kansallisvaltioiden väliseen kaupankäyntiin. Tämä puolestaan viittaa siihen, että talouskasvua tarkastellaan kansallisvaltion kontekstissa. Valtiota ei aina erikseen mainita, mutta usein voi päätellä, että kyse on Suomen kansallisvaltiosta ja Suomen kansantaloudesta.

Paikoitellen viennin ja kansantalouden välinen yhteys ilmaistaan suoraan. ”Kun kansantalous on pieni ja vientivetoinen, yksittäisiä viennistä tehtäviä mittauksia pitää lukea varoen.” (HS 13.5.2018) Suomi ei ole pelkästään paikka, josta vienti tapahtuu. Suomi on

myös viennin subjekti. ”Suomen vienti on saatavilla olevien vientilukujen valossa alkanut toipua kunnolla vasta vuoden 2016 lopulta.” (HS 7.12.2017) Vienti ei ole pelkkä tilastosuure, vaan ilmeisen eloisa entiteetti, joka kasvaa, kärsii, elpyy ja toipuu.

Bruttokansantuote ja vienti ovat tyypillisiä makrotalouden suureita. Makrotasolla tarkoitan summatasoa, jossa ei erityisesti korostu se, kuka tekee mitään. Mikrotasolla vienti on ihmisten ja yritysten toimintaa. Makrotasolla vienti on numero, joka on laskettu toisista numeroista. Viennin kasvu tarkoittaa, että numero on myöhäisemmällä ajanhetkellä suurempi kuin aikaisemmalla ajanhetkellä. Makrotason korostuminen erottaa kansantalouden teeman työteemasta, jossa mikrotaso on enemmän läsnä.

Makrotason tarkastelussa kausaliitteitkin kuvataan usein makrotasolla. Makrotason rakentuminen mikrotason toiminnasta ei erityisesti korostu keskustelussa. ”Suomen viennin heikkouden alkusyynä ovat tunnetut ict- ja paperisektorin vientiongelmat, investointitavaroiden kysynnän väheneminen ja 2014 lähtien myös Venäjän heikentynyt kysyntä.” (HS 7.12.2017) Viennin heikkous johtuu siis vientiongelmistä sekä kysynnän vähenemisestä ja heikkenemisestä.

4.3 Digitalisaatio

Kolmatta teemaa nimitän digitalisaatioksi. Digitalisaatio on artikkelien määrässä mitattuna hieman pienempi teema kuin työ ja kansantalous. Digitalisaatioteeman artikkelit ovat kuitenkin tyypillisesti pitkiä ja analyyttisiä. Siksi tulkitseen digitalisaation suureksi teemaksi. Digitalisaation alle olen lukenut tietotekniikan, tekoälyn ja robotisaation. Seuraavassa esittelen digitalisaatioteemaa esimerkkien kautta.

”Tekoäly ja digitalisaatio muuttavat merkittävästi sekä työn tuottavuutta että tapaa tehdä työtä.” (HS 7.5.2018) Edellä oleva lause liittyy digitalisaation tekoölyyn, työhön ja tuottavuuteen. Lause myös korostaa digitalisaation luonnetta merkittävänä muutosvoimana tai muutosprosessina. Kun puhun digitalisaatiosta tuottavuuskeskustelun teemana, tarkoitan myös sellaisia tekstejä, joissa sana digitalisaatio ei suoranaisesti esiinny. Keskustelu voi koskea esimerkiksi algoritmeja ja robotteja. ”Algoritmi on toimintaohje, joka annetaan koneelle tai robotille.” (HS 8.1.2017) Hauki on kala, joka elää vedenpinnan alla. Lauseen diskursiivinen merkittävyys ei liity niinkään siihen, mitä sanotaan, vaan siihen, miten sanotaan. Hieman diskurssianalyttisemmin, on syytä kiinnittää merkityksien lisäksi huomiota merkityksien tuottamisen tapoihin. Sitaatissa on älyllisesti utelias ja uudelle

tiedolle avoin äänensävy. Tällainen äänensävy on tyypillinen esimerkiksi television luontodokumentin selostajalle. Sen sijaan talousaiheissa tällainen äänensävy on epätyypillinen.

Tyypillisessä talouskielessä käsitteet oletetaan ennalta tunnetuiksi. ”Kiinan talous on hidastumaan päin, Euroopassa kasvu taas on hidasta kuin vaivaiskoivulla.” (HS 5.6.2016) Jotta lukija voisi täysipainoisesti kokea osallisuutta talousuutiseen, hänen pitää tietää, että nyt ei ole kyse rauduskoivun kasvun vertaamisesta vaivaiskoivuun. Instituutioteoria sanoisi, että talouskasvun käsite on institutionalisoitunut. Algoritmin käsite puolestaan ei ole institutionalisoitunut. Algoritmin yhteiskunnallinen merkitys on vasta muodostumassa.

Toki myös institutionalisoituneita käsitteitä selitetään tuottavuuskeskustelussa. Niitä kuitenkin selitetään eri tavalla kuin institutionalisoitumattomia käsitteitä. ”Tuottavuus, eli työtuntia kohden tuotettujen palvelujen ja tuotteiden arvo, on kansantalouden moottoreista ylivoimaisesti tärkein.” (HS 20.12.2015) Hauki on ekosysteemipalveluita kuluttava ravintoketjutoimija. Institutionalisoituneita käsitteitä selitetään toisten institutionalisoituneiden käsitteiden kautta. Jotta edellä oleva selitys lisäisi lukijan syvällistä ymmärrystä tuottavuuden olemuksesta, lukijan pitää tietää, miten kansantalouden työtunteja lasketaan ja millä tavalla moottori kytkeytyy kansantalouteen. Kyseessä ei ole tarkkaileva kertojaääni vaan määrittelevä auktoriteetti.

Digitalisaatiota voi edustaa myös esimerkiksi tietokoneen osallisuus fyysisessä työssä. ”[Muurausrobotti] Samin toimintaa säädetään tietokoneohjauksella, jonka avulla pystytään määrittelemään tarkkaan muun muassa ikkunoiden, ovien tai erityisten rakennelmien sijainti.” (HS 27.10.2017) Artikkelissa normalisoidaan ajatusta, että toimintaa säättävä toimija on viime kädessä ihminen. Toisaalta robotilla itselläänkin voi olla mielihaluja. ”On myös muistettava, että ihmiset haluavat yksilöllisiä taloja ja robotit tekevät mieluusti töitä voimakkaasti tyypitalohengessä.” (HS 27.10.2017)

Algoritmin merkitys ei ole vielä institutionalisoitunut. Siksi algoritmi voi saada monenlaisia merkityksiä. Algoritmi ei ole pelkästään toimintaohje, vaan se on myös toimija. ”Algoritmit alkavat olla ällistyttävän fiksuja. Ne käyvät osakekauppaa. Ne kirjoittavat uutisia, kehittävät lääkkeitä ja ajavat jo autoakin. Usein puhutaan algoritmeista, kun oikeastaan kyse on tekoälystä.” ”Algoritmit alkavat olla niin mutkikkaita, että edes niiden tekijät eivät enää täysin hallitse niitä.” (HS 8.1.2017)

4.4 Kehitys

Kehitys on perustavanlaatuinen idea yhteiskunnassamme. Kehitys, tuottavuus, tuotanto ja kasvu ovat läheistä sukua toisilleen. ”Käytännössä kaikki teoriat ja mallit lähtevät kasvun logiikasta.” (HS 9.7.2017) Kehitys antaa aika-akselille suunnan. Toista suuntaa kutsumme menneisyydeksi ja toista tulevaisuudeksi. Kehitys antaa rahalle aika-arvon eli koron. Kehityksen ansiosta voimme keksiä tuottavuudellemme muitakin tavoitteita kuin selviämisen hengissä seuraavaan satokauteen asti. Toteutunut kehitys on tae tulevaisuuden odotuksista. ”Historialliset esimerkit viittaavat siihen, että talouskasvun loppu on hyvin väkivaltainen. Siis aito romahdus, myös tiedoissa ja taidoissa.” (HS 9.7.2017)

Menneisyyden kehitys näyttäytyy usein erilaisena kuin tulevaisuuden kehitys. Jo toteutunut kehitys näyttäytyy jatkumona, jonka loogisena tavoitteena on asioiden nykytila. Tulevaisuuden kehitys puolestaan näyttäytyy epävarmana sekä keinoiltaan että tavoitteiltaan. ”Tietokoneet ja robotit muuttavat elämää kaupungeissa. Moni on huolissaan työpaikkansa tulevaisuudesta.” (HS 28.9.2016) Ero ei kuitenkaan johdu niinkään kehityksestä itsestään, vaan valitusta tarkastelupisteestä. Kaikki menneisyyden ja tulevaisuuden hetket ovat aikalaisille nykytiloja. ”Jälkeenpäin tämäkin murrosvaihe voidaan ehkä kuvata myönteisesti, mutta etukäteen epävarmuus hallitsee kuvaa.” (HS 28.9.2016)

Kehityksessäkkin kyse on rajallisten resurssien jakamisesta. Kehityksen käsite tarjoaa oivalliset mahdollisuudet taloudellisten satsausten rationalisointiin. ”Pienenevän työpanoksen Suomessa elintason ylläpitäjän rooli jää tuottavuuskasvulle. Siihen on kuitenkin vaikea nojata, sillä sekä teollisuus että valtiovalta kutistavat yhtä aikaa panostuksiaan koulutukseen, tutkimukseen ja kehitystyöhön.” (HS 16.2.2017)

Mitä kehitys oikeastaan on? ”Perimmäinen esikuva ei ole mikään aineellinen esine, vaan se on aineeton ihanne. Sen tavoittelu on erinäistä syistä vaikeaa. Sitä näet ei ole kukaan koskaan nähnyt, eikä sen kaikkia ominaisuuksia voida määritellä.” (HS 12.9.2017) Ideasta voi seurata materiaa. ”Esimerkiksi 1900-luvun aikana lapsikuolleisuus väheni, ihmisten terveys koheni ja saatiin lyhyempi työpäivä. Se kaikki lähti siitä, että ihmiset toivoivat sitä niin kovasti.” (HS 17.3.2016)

4.5 Teemojen yhteenveto

Olen edellä kuvaillut lyhyesti neljää tuottavuuskeskustelun pääteemaa eli työtä, kansantaloutta, digitalisaatiota ja kehitystä. Tässä osiossa kuvaan teemojen välisiä yhteyksiä.

Työ liittyy kansantalouteen. Tämä on intuitiivista, mutta se käy myös ilmi diskurssista. ”Kansantaloudessa työn tuottavuus lasketaan jakamalla bruttokansantuote tehdyillä työtunneilla.” (HS 8.10.2018) Kansantalouden ja kehityksen yhteys on myös ilmeinen. Kansantalouden tilinpidon suureita tarkastellaan yleensä aika-akselia pitkin. Se on sama akseli, jota pitkin kehityskin etenee. ”Bruttokansantuote kasvoi 0,4 prosenttia edelliseen vuosineljännekseen verrattuna ja 3,0 prosenttia viime vuoden heinä–syyskuuhun verrattuna.” (HS 1.12.2017)

Työ liittyy myös kehitykseen. Työ on muutosvoima. ”Tuottava työ on välttämätön edellytys kehitykselle” (HS 17.9.2017) Toisaalta työ itsessään muuttuu ajan mukana. ”Työnteko vaati työkaluja. Mahdollisesti aivan ensimmäinen työkalu oli sopivaan muotoon hakattu kivi. [...] Todellinen tuottavuusloikka tehtiin, kun terän kivi korvattiin metallilla, ensin pronssilla ja sitten teräksellä.” (HS 12.9.2017) Digitalisaatio on kehitystä. Digitalisaatio liittyy työhön ja kansantalouteen. ”Robotit korvaavat ihmisiä työpaikoilla, mutta vauhdittavat samalla Suomen talouskasvua.” (HS 16.10.2018)

Kaikki teemat liittyvät siis kaikkiin teemoihin. Tämä ei ole suoranaisesti yllättävää, koska teemat on poimittu samasta keskustelusta. Temaattisessa aineistossa jaottelin artikkeleita teemoihin ja teemoja yläteemoihin. Tulevissa osioissa palaan jälleen holistisempaan analyysiin. Kukin neljästä teemasta vuorollaan toimii ”kurkistusaukkona” koko tutkimusaineistoon. Kutsun näitä neljää näkökulmaa diskursseiksi. Teeman ja diskurssin käsitteellisellä jaottelulla pyrin korostamaan analyysin erilaisuutta. Esimerkiksi työn teema kuvaa asioita, jotka liittyvät työhön ”itsestään selvästi” kun taas työdiskurssi sisältää myös syvällisempiä merkityksiä.

5 Työdiskurssi

5.1 Osallistuminen ja osallistaminen

”Työkykyisen on kiistatta arvokkaampaa ja terveellisempää osallistua bruttokansantuotteen kasvattamiseen kuin elää muiden kustannuksella.” (HS 1.10.2016) Lauseen avainsana on osallistuminen. Bruttokansantuotteen eri laskukaavat antavat monenlaisia mahdollisuuksia osallistua bruttokansantuotteen kasvattamiseen. Osallistuminen on arvokasta. Arvokkuus voidaan ymmärtää sekä moraalisesti että rationaalisesti. Raha on arvon mitta ja arvokkuus on moraalin mitta. Terveellisyydestäkin voidaan löytää moraalinen ja rationaalinen aspekti. Terveys on väline arvon tuottamiseen. Toisaalta terveys on myös itsessään hyvää. Ne, jotka eivät osallistu, voidaan osallistaa. Osallistaminen on kuitenkin taitolaji. ”Pahinta on muka-osallistaminen. Annetaan ymmärtää, että on vaikutusmahdollisuuksia, mutta ei sitten olekaan.” (HS 17.2.2015)

Miten voisimme ymmärtää jakoa osallistumiseen ja osallistumattomuuteen? Sosiaaliturvaa ja työtä yhdistettäessä ydinkysymyksiä ovat oikeus työhön ja velvoite työhön. ”Järkeistämällä sosiaalisia tulonsiirtoja voidaan luoda työmarkkinat, jotka turvaavat jokaiselle työkykyiselle oikeuden ansaita toimeentuloaan.” (HS 1.10.2016) Toisen oikeus on toisen velvoite. ”Ihmiset velvoitetaan työhön, vaikka heille käteen jäävä tulo ei nouse työttömyysturvaa suuremmaksi.” (HS 7.9.2015)

5.2 Kannusteet ja kannustaminen

”Kannusteiden kohenemisen pitäisi lisätä työntekoa ja hyvinvointia.” (HS 20.11.2016) Miten kannusteita kohennetaan? ”Kukaan ei voi pakottaa ihmisiä tekemään töitä, mutta aina voidaan lisätä kannustimia, jotka saavat ihmiset tekemään pitempiä työuria tai etsimään aiempaa hanakammin töitä. Aivan yhtä tehokkaasti hallitus voi kannustaa yrityksiä kansainvälistymään, ottamaan riskejä ja uusiutumaan.” (HS 27.1.2017) Tässä on monta voimakasta väitelausetta, jotka suorastaan kannustavat pohtimaan lauseiden todenmukaisuutta. Lauseet, joissa esiintyy sana kukaan tai aina, voidaan helposti kyseenalaistaa vastaesimerkeillä. Lauseiden objektiivisen todenmukaisuuden määrittäminen ei kuitenkaan ole diskurssianalyysin ydintä. Niinpä en tartu ilmeisimpään kannusteeseen vaan etsin lauseista piilotetumpia merkityksiä. Aina voidaan lisätä kannustimia. Kannusteiden lisäämisestä puhuminen normalisoi ajatusta, että olennaista on kannusteiden määrä. Julkinen valta ohjaa toimintaa lainsäädännöllä ja budjetoinnilla. Hallitsija lisää

työuran pituutta laatimalla lakeja työuran pituudesta ja perustamalla työuran pituusvirkailijan vakansseja. Vastaavasti voidaan säätää työnetsintälakeja ja palkata työnetsintävirkailijoita.

”Mikä kannustaa ja mikä ei?” (HS 30.8.2016) Kannusteiden määrän lisäksi myös kannusteiden toimivuudella on merkitystä. Toimija kohtaa hallitsijoiden lisäämät työurakannusteet ja työnetsintäkannusteet kaikkien muiden kannusteiden joukossa. Kannusteita luovat muutkin kuin virallista valtaa käyttävät. Kannusteita syntyy myös sivutuotteena silloin, kun luodaan jotain ihan muuta. Monta kannustetta tarkoittaa usein kannustetta siirtyä moneen suuntaan yhtä aikaa. Työn etsintä toimintana saattaa viedä kehitystä eri suuntaan kuin työuran jatkaminen. ”Kannustaisin kaikkia kehittämään osaamistaan, vaikka olisi kuinka kiire työssä.” (HS 30.10.2016)

Kannusteita hallinnoivat virkailijat ovat itsekin kannusteisiin reagoivia toimijoita. Mitä ristiriitaisemmat kannusteet ovat, sitä enemmän virkailijoita tarvitaan. Tämä parantaa virkailijan työmarkkina-asemaa. Tämä luo virkamiesoletetuille kannusteen suositella poliitikoille uusien kannustinlakien säätämistä. Virkamiesten lisäksi kannusteita on ajateltava myös muiden toimijoiden näkökulmasta. Toimijaan itseensä kohdistuvien kannusteiden ristiriitaisuutta kutsutaan kannustinloukuksi. Kannustinloukkuja luodaan keksimällä uusia kannusteita, jotka ovat ristiriidassa olemassa olevien kannusteiden kanssa. Jotta kannustinloukkujen luomiselle olisi tilaa, kannustinloukkuja pitää myös purkaa. ”Kannustinloukkuja puretaan tekemällä työllisenä olemisesta entistä houkuttelevampaa eli joko heikentämällä työttömän tai parantamalla työllisen asemaa.” (HS 5.1.2017) Kannustinloukkujen suhteellisuus mahdollistaa niiden purkamisen myös vertailukohtaa muuttamalla.

Kannustinloukku sanana on neljännesvuosisadan ikäinen (Taloustaito-lehti 7/2019). Kannustinloukku kannustinrakenteena on kuitenkin paljon vanhempi ilmiö. Daniel Defoe kirjoitti aiheesta vuonna 1704: ”Jos köyhiä avustettaisiin rahallisesti, he eivät suostuisi palkkatöihin, ja jos heidät pantaisiin valmistamaan tuotteita valtion laitoksissa, se johtaisi vain suurempaan työttömyyteen yksityisissä tehtaissa.” (Polanyi 1944/2009, 188)

Epävarmuus ja ristiriitaiset tavoitteet vähentävät toimeliaisuutta. Ainakin sellaista klassisen rationaalista toimeliaisuutta, joka tuottaa hyötyä ja maksaa vaivaa. North (1994) kytkee kannusteet taloustieteeseen transaktiokustannuksen kautta. Toimivat instituutiot eli toimivat

kannustinrakenteet alentavat transaktiokustannuksia. Northin kannusteteoria ei perustu niinkään kannusteiden määrän lisäämiseen vaan instituutioiden toimivuuden lisäämiseen.

Jos osion alkupuolella ollutta lainausta lukee tarkasti, lauseissa voi nähdä realismia hallituksen kannustinkykyjen suhteen. Historia on osoittanut, että poliittiset toimijat eivät ole aina olleet parhaita osajia yritysten kansainvälistymisessä, riskinotossa ja uusiutumisessa. Aivan yhtä tehokkaasti hallitus voi kannustaa ihmisiä.

5.3 Yhteisöt ja yhteisöllisyys

Osiossa 5.1 kuvasin ihmisen ja työn suhdetta osallisuuden käsitteen kautta. Sen jälkeen kuvasin osallistamista kannusteen käsitteen kautta. Osallisuuspuheessa on eräs varsin mielenkiintoinen ominaispiirre. Sitä, minkä joukon osallisuudesta puhutaan, ei yleensä mainita eikä tämä ole kontekstistakaan aina selvää. Osallisuus on varsin abstraktia, esimerkiksi osallistumista bruttokansantuotteen kasvattamiseen. On tavallaan loogista, että osallisuuden kohde puuttuu, koska osallisuuspuhe on usein osattomuuspuhetta. Osallisuuden mahdollista kohdetta voidaan nimittää yhteisöksi. Tässä osiossa analysoin, miten yhteisöllisyys esiintyy tuottavuuskeskustelussa.

”Suomi ei ole enää kylä, vaan ydinperhe on ottanut ylivallan.” (HS 23.10.2016) Tästä lauseesta voi poimia kolme mahdollista yhteisöllisyyden kontekstia. Perhe, kylä, Suomi, yksityisestä yleiseen järjestettynä. Perhe on taloudellisen toiminnan yksikkö. ”Perheen arkea pyörittäessä tulee suoritettua logistiikan ammattitutkinto.” (HS 23.10.2016) Kyläyhteisöllisyys voi laajentua kaupunkiyhteisöllisyydeksi. ”Myönteisyyteen kannustava yhteistoiminta edistää helsinkiläisten sosiaalista tasa-arvoa ja toimintamahdollisuuksia.” (HS 31.7.2017) Hyvä antaa mahdollisuuksia hyvään.

Miten kansallisvaltio voi olla yhteisö? Ainakin sellaisesta voidaan puhua. Puhe ei pelkästään kuvaa todellisuutta, vaan se myös luo sitä. Kansallisvaltio voidaan luoda keksimällä ja kertomalla tarinoita kansasta yhteisönä (Anderson 1983/2017). Millaisena yhteisönä Suomen kansallisvaltio esitetään nykypäivän tuottavuuskeskustelussa? ”Pitäisi miettiä, kuinka koko Suomi pääsisi Supercell-kerhoon.” (HS 28.5.2017) Kaikki samassa kerhossa. Sellainen on diskursiivista yhteisöllisyyttä. Kansallisvaltiotasoinen yhteisöllisyys voi esiintyä myös kansallisina ominaispiirteinä. ”Tyypillisesti suomalainen työskentelee viisi päivää viikossa ja viettää vapaapäiviään lauantaina ja sunnuntaina.” (HS 14.8.2017)

Yhteisöllisyys liittyy myös työhön ja työpaikkaan. Tällaista yhteisöllisyyttä voi analysoida rationaalisesta näkökulmasta, kun ottaa avuksi motivaation käsitteen. ”Ulkoiset motivointi, jota monissa yrityksissä käytetään, tapahtuu sanktioiden ja palkkioiden kautta. Sisäisellä motivaatiolla puolestaan tarkoitetaan sitä, että ihminen on innostunut tekemisestään. [...] Sisäinen motivaatio syntyy merkityksellisestä työstä, autonomian tunteesta, yhteisöllisyydestä ja omasta, koetusta kyvykkyydestä.” (HS 27.10.2016) Riippumatta siitä, onko motivaatio sisäistä vai ulkoista, se on teoriaa. Jumala johdattaa sielua. Motivaatio johdattaa toimijaa. Kukaan ei ole motiivina koskaan nähnyt. ”Työpaikoilla, joissa työntekijät ovat motivoituneita työhönsä, sairauspoissaoloja on vähän ja työn tuottavuus on korkea” (HS 27.10.2016) Työntekijöitä sanotaan motivoituneiksi, jos sairauspoissaoloja on vähän ja työn tuottavuus on korkea.

5.4 Ihmisiä työelämässä

Toimistotyöläinen työskentelee toimistossa. Toimiston sisäisillä rakenteilla on oma tarinallinen kehityskulkunsa. ”Ensin työtiloista poistettiin seinät. Tilalle tulivat sermit. Sitten poistettiin sermit. Ja kaapit ja hyllyt. Nyt jäljellä voi olla pelkkiä pöytiä rivissä.” (HS 5.11.2016) Toimiston rakenteet luovat toimintaa. ”Teoriassa monitilatoimistoissa on erikseen tilat puheluille ja keskusteluille. Käytännössä ihmiset vaeltavat etsimässä paikkaa, jossa voisi puhua.” (HS 5.11.2016) Kaikesta ei kuitenkaan voi puhua edes silloin, jos paikka löytyy. ”Avokonttorissa on niin noloa, ettei siitä edes kehdata puhua.” (HS 5.11.2016) Jostain muusta kuitenkin puhutaan. ”Moni suomalainen joutuu nimittäin nykyisin työssään kohtaamaan täysin luokatonta käytöstä, pahimmillaan vihapuhetta.” (HS 14.5.2016) Käytöksen arviointi ei ole pelkästään moraalista. ”Ala-arvoisella käytöksellä todella on myös konkreettinen hintalappu.” (HS 14.5.2016) Työskentelypaikka vaikuttaa kommunikaation määrään ja laatuun. Kommunikaatio vaikuttaa työskentelypaikkaan. ”Moni tekeekin työt kahvilassa, kirjastossa, kotona.” (HS 5.11.2016)

Työelämän rakenteet eivät ole pelkästään fyysisiä, vaan myös institutionaalisia, niin kutsuttuja pelisääntöjä. Pelisäännöt huomataan erityisesti silloin, kun ne eivät toimi. Tarinallinen tulkinta työn ja perheen yhteensovittamisesta kuvaa tilannetta: ”Olimme eläneet työntäyteistä, mukavaa elämää. Ajattelimme, että tähänkin tilanteeseen on varmasti järkevät, parhaat käytännöt, koska niin moni on ollut samassa tilanteessa. Mutta ei se niin ollutkaan. Kaikki oli täysin kaottista.” (HS 23.10.2016) Toimivat käytännöt eivät ole pelkästään inhimillisiä. Ne ovat tieteellisen auktoriteetin mukaan myös rationaalisia.

”Perheystävällisyys vähentää tutkijoiden mukaan muun muassa sairauspoissaoloja ja lisää tuottavuutta.” (HS 23.10.2016) Perhe-elämä on vain yksi osa elämää. Työelämän pelisäännöt ovat ilmeisen osuvia silloin, jos ne mahdollistavat työn ja elämän yhteensovittamisen. ”Varsinkin nuoria houkuttelevat sellaiset työnantajat, jotka mahdollistavat alaisilleen kokonaisen elämän.” (HS 23.10.2016)

5.5 Ihmisiä organisaation lokeroissa

Edellisessä osiossa kuvasin ihmisiä työn tekemisen fyysisissä ja institutionaalisissa rakenteissa. Tässä osiossa laajennan institutionaalisia rakenteita työelämän käytännön pelisäännöistä kohti virallisia pelisääntöjä eli niitä käsitteitä, joilla työtä lainsäädännössä kuvataan. ”Tulevaisuuden työtehtävät eivät ole samalla tavalla työaikaan ja työpaikkaan sidottuja kuin perinteisessä teollisen ajan yhteiskunnassa.” (HS 2.6.2017) Lauseesta voi päätellä, että tulevaisuus on jotain muuta kuin teollista aikaa. Tässä osiossa pohdin ensin teollista aikaa ja sitten sen jälkeistä aikaa.

Edellisessä kappaleessa siteerattuun lauseeseen on pakattu kolme keskeistä työläinsäädännön käsitettä: työtehtävä, työaika ja työpaikka. Näille kaikille on selkeä merkitys perinteisessä teollisessa organisaatiossa. Teollisessa prosessissa materiaali virtaa koneelta toiselle jalostuen samalla tuotteeksi tai tuotteen osaksi. Työtehtävä on jokin sellainen osa tätä prosessia, jota kone ei tee. Työpaikka on se paikka, jossa jalostettava materiaali on silloin, kun ihmistyötä tarvitaan. Työaika on se aika, jolloin teollinen prosessi on käynnissä. Jos prosessi on käynnissä pidempiä jaksoja kuin yksittäinen ihminen työskentelee, yksittäisen ihmisen työaikaa kutsutaan työvuoroksi.

Kun työtehtävään, työaikaan ja työpaikkaan lisätään palkanmaksu, saadaan työsuhteen käsite. Jos palkkaa ei makseta, kyseessä ei ole työsuhde. ”Erillinen asia on enimmillään vuoden kestävä työkokeilu, jonka avulla esimerkiksi työelämästä poissa ollut voi näyttää työnantajalle osaamistaan. Työkokeilu ei kuitenkaan ole työsuhde. Siitä ei makseta palkkaa, vaan työkokeilija saa yleensä samaa etuutta kuin työttömänä ollessaan.” (HS 1.6.2016) Sekä työsuhde että työkokeilu ovat instituutioita, joiden kautta ihminen voi olla mukana työelämässä.

Mihin työtehtävät, työpaikka ja työsuhde ovat mahdollisesti muuttumassa tai muuttuneet? ”Teknologinen kehitys syrjäyttää rutiininomaisia työtehtäviä. [...] Työpaikkoja katoaa, mutta ihmisiltä ei katoa työ. [...] Kun manuaalinen työ automatisoidaan, ihmisillä on

enemmän mahdollisuuksia käyttää luovia kykyjään ja niiden arvo nousee.” (HS 23.10.2017) Ihmisten luovat kyvyt ovat moraalisesti arvokkaita, mutta ovatko arvonnousuodotukset rationaalisesti perusteltuja? Riippuu siitä, mitä arvolla tarkoitetaan. Työn arvo voidaan laskea monella tavalla. Jos automatisoidun työn arvo jyvitetään jäljelle jääneille työntekijöille, heidän työnsä laskennallinen arvo nousee. Jos taas automatisoidun työn arvo katsotaan pääoman tuottavuudeksi, jäljelle jääneen työn laskennallinen arvo riippuu pääoman kustannuksesta eli tuottovaatimuksesta. Työn arvo voidaan laskea myös organisaatiosta ja automaatiosta riippumattomasti. Tällöin ajatellaan, että työn arvo hinnoitellaan organisaation ulkopuolella niin kutsutuilla työmarkkinoilla. Organisaatio ostaa työsuoritteita työmarkkinoilta, jos työmarkkinoiden hinnoittelema työn arvo ei ole suurempi kuin organisaation sisäisesti laskema arvo. Jos luovien kykyjen tarjonta työmarkkinoilla kasvaa enemmän kuin niiden kysyntä, kykyjen markkina-arvo voi alentua.

Mitä tapahtuu työpaikoille? ”Työpaikan työpöydän sijaan asiantuntija voi työskennellä esimerkiksi kahvilassa, mökillä tai junassa.” (HS 2.6.2017) Tässä lauseessa työpaikka saa kaksi merkitystä. Yhtäältä se on jokin rakennus, jossa sijaitsee työpöytä. Oletettavasti tämä rakennus on se, jonka työnantaja oikeushenkilönä ilmoittaa osoitteeseen. Toisaalta työpaikka on mikä tahansa työnteon paikka, esimerkiksi mökki. Mökkikin on rakennus ja siellä voi mahdollisesti olla myös työpöytä. Tätä työpöytää ei kuitenkaan yleensä kutsuta työpaikan työpöydäksi.

Työpaikka voi saada myös merkityksen, jossa se tarkoittaa käytännössä samaa kuin työsuhde. ”On selvää, että teknologia tulee hävittämään työpaikkoja.” (HS 23.10.2017) Olennaista tietenkin on, mitä ja kuinka paljon tulee tilalle. ”Markkinatalous luo työpaikkoja. Ongelma on nyt se, että ne jakaantuvat hyviin ja huonoihin. Keskiluokkaiset työt uhkaavat vähentyä ja yhteiskunta jakautua yhä enemmän matalapalkkaiseihin aloihin ja erittäin hyvin palkattuun työhön.” (HS 23.10.2017)

5.6 Minä juon nyt kahvia

Olen edellä pohtinut työtehtävien, työpaikkojen ja työsuhteiden murrosta. Jäljellä on vielä neljäs lainsäädännöllisesti keskeinen käsite, työaika. Tangenin (2002) mukaan tuottavuus on panos- ja tuotosresurssien määriä vertaileva suure. Työaika on tuotantopanos. Kun panoksia lisätään, saadaan lisää tuotoksia. ”Tehtaan liukuhihnalla puolesta tunnissa kokoaa ja pakkaa aina muutaman tavaran lisää.” (HS 2.6.2016) Kun mukaan otetaan resurssien hinnat, saadaan kannattavuuden käsite (Tangen 2002). Ilmainen resurssi on kannattavuuden näkökulmasta

houkutteleva. Kannattavuus toteutuu vasta, jos tuotos myydään. Toteutumaton kannattavuuspotentiaalia voidaan kutsua kilpailukyvyksi. ”Neuvottelut katkesivat erimielisyyteen, joka koski työajan lisäämistä palkatta 24 tunnilla vuodessa. [...] kilpailukyky sopimuksen mukainen työajan pidennys tarkoittaisi, että työaika pitenisi kuusi minuuttia päivässä. [...] Kustannukset tuotettua tavaraa kohden laskevat, joten tavarantoiminnan hintakilpailukyky paranee.” (HS 2.6.2016) Tässä on ajatonta viisautta. ”Suomella ei ole mitään mahdollisuuksia talouselämänsä tervehtyttämiseen, ellei se kykene kilpailukykyiseen tarjontaan kansainvälisillä markkinoilla.” (HS 25.11.1967 / HS 25.11.2017)

Kilpailukyky sopimusta eli työajan pidentämistä ilman palkkaa on kutsuttu myös tuottavuusloikaksi. ”Ongelma on se, että hallitus ei loikkia tee. Loikka tapahtuu usein silloin, kun hallitus antaa yrityksille lisää tilaa ja tyytyy vain rohkaisemaan parhaita.” (HS 17.5.2015) Tuottavuusloikka on kuitenkin pohdinnan arvoinen käsite riippumatta siitä, kuka sitä tekee. Mihin suuntaan loikataan, kun työaika pidennetään? Työajan ja tuottavuuden suhde on periaatteessa yksinkertainen. Jos ihmiset ja organisaatiot olisivat rationaalisia toimijoita, rajallinen työaika käytettäisiin tuottavimpiin töihin ja tuottamattomimmat työt jäisivät tekemättä. Näin työajan kasvattaminen heikentäisi työn keskimääräistä tuottavuutta ja työajan lyhentäminen kasvattaisi keskimääräistä tuottavuutta.

Koska työajan pidentämisen vaikutus tuottavuuteen tiedetään jo teorian pohjalta, voidaan tuottavuusloikan vaikuttavuusarvioissa keskittyä muihin suureisiin, kuten työllisyyteen. ”Hallitus ajaa väkisin tasan 5,0 prosentin yksikkötyökustannusten alentamista pystymättä sanomaan, kuinka, miksi ja millaisin oletuksin on päädytty tarkkaan prosenttilukuun. Siitä pidetään härkämäisesti kiinni, vaikka arviot hallituksen koko paketin vaikutuksesta työllisyyteen ovat kuin lottokoneesta: muutamasta tuhannesta 110 000:een asti.” (HS 11.10.2015) Tuottavuusloikan työllisyysvaikutuksista on siis selkeitä numeerisia arvioita. Työllisyys muuttuu neli-, viisi- tai kuusinumeroisen määrän, jollakin etumerkillä.

”Työpanoksen mittaaminen työaika laskemalla on teollisuusyhteiskunnan ajan mittari.” (HS 2.6.2016) Vääjäämätön jatkokysymys kuuluu, mikä on nykyajan mittari. ”Kun rutiinityötä siirtyy koneille, ihmistyössä yhä keskeisempää on oivallusten tekeminen [...] Jotta oivalluksia syntyisi, ihminen tarvitsee työpäivän aikana myös lepoa ja joutoaikaa. [...] Kun istuu ja tuijottaa takkatulta tai pysähtyy kahvikupin ääreen, eikä tee mitään, niin se on mielestäni tuottavaa joutilaisuutta” (HS 26.11.2017) Ei kuitenkaan riitä, että tiedämme mitä

tarvitaan. Johtamistieteessä kysymys kuuluu, miten toimintaa johdetaan. ”Parhaisiin tuloksiin päästään laatimalla työpaikoilla pelisäännöt.” (HS 26.11.2017) Pelisääntöjen laatiminen ei ole aivan helppoa. ”Käytännössä on äärimmäisen vaikea erottaa tuottoisaa joutilaisuutta ja ajan tuhlaukseksi kääntyvää tyhjäkäyntiä.” (HS 26.11.2017) Ajankäytön määrän lisäksi pitäisi jotenkin kyetä mittaamaan ajankäytön laatua. ”Tulevaisuudessa iso osa paukuista kannattaa varata siihen, että mieltii, miten jokin asia tehdään paremmin, ei siihen kuinka kauan sitä tehdään.” (HS 28.5.2017)

Työaika ei säädellä pelkästään työaikalainsäädännössä. Myös sitä säädellään, minä aikoina hyödykkeitä saa tuottaa ja tarjota. Tuottavuuskeskustelussa nousevat esille esimerkiksi kaupan aukiolot. ”Aukioloaikoja on pidennetty esimerkiksi viikonloppuisin, ja nyt pääsiäisenä runsaastikin. Myynnin määrä on oletettavasti kuitenkin pysynyt ennallaan.” (HS 25.3.2016) Tässä on ilmiselvää rationalisointia. Jos tarjonnan lisääminen ei kasvata kysyntää, kannattavuus laskee. Kauppojen aukioloon sisältyy myös moraalisia näkökulmia. ”Kenen oikeasti täytyy päästä kauppaan lähes kellon ympäri? Jos elämänhallinta on niin huonoa, ettei yhtään pysty ennakoimaan tulevia tarpeita, olisi varmaankin paras hakea ammattiapua.” (HS 25.3.2016) Rationaalisesta näkökulmasta tässä on kyse hyödykkeiden hankinnan riskienhallinnasta. Aukiolon laajentaminen vähentää saatavuusriskiä, mutta lisää kustannuksia. Kunakin historiallisena ajankohtana kustannusten ja riskien subjektiivinen optimi asettuu johonkin. Kenen oikeasti tarvitsee viljellä maata ja varastoida ruokaa, kun ruokaa voi metsästä ja keräillä suoraan luonnosta?

5.7 Työdiskurssin yhteenveto

Työn tekeminen on osallistumisen muoto. Näkökulmaa vaihtamalla osallistuminen muuttuu osallistamiseksi. Läheisiä käsitteitä ovat myös osallisuus ja osattomuus. Osallisuus tuo mukanaan erilaiset yhteisöt, joihin osallisuus voi kohdistua. Taloustieteessä kannuste tarkoittaa toimijan valintaan vaikuttavaa tekijää. Työdiskurssissa kannustaminen tarkoittaa jonkin toiminnan esittämistä toisenlaista toimintaa parempana vaihtoehtona.

Työkeskustelussa instituutiot ovat ensisijaisesti palkkatyöyhteiskunnan instituutioita. Tällaisia ovat esimerkiksi työtehtävä, työpaikka, työsuhde ja työaika. Hieman abstraktimpia instituutioita ovat työelämä, pelisäännöt ja työura. Seuraavassa pääosiossa työn teema laajenee kansantalouden teemaksi. Hieman toisella tavalla ilmaistuna, siirryn mikrotasolta makrotasolle.

6 Kansantalousdiskurssi

6.1 Ihmisiä portilla

”Rekrytointitarve luo kovaa painetta hallitukselle kohtaanto-ongelman lievittämiseksi.” (HS 25.3.2017) Kohtaanto-ongelma on siis jotain sellaista, jonka lievittämisessä hallitus on avainasemassa. Koska me tasavaltaiset kansalaiset valitsemme hallituksen, meidänkin on syytä tietää jotain kohtaanto-ongelmasta. Jotta ymmärtäisimme kohtaanto-ongelmaa, meidän pitää ymmärtää kohtaantoa.

Kohtaannon pohdinnan voi aloittaa tilanteesta, jossa työn tarjonnan ja kysynnän kohtaaminen on mahdollisimman konkreettista. Ajatellaan, että paikkakunnalla on viisi tehdasta kävelyetäisyydellä toisistaan. Työhönotto tapahtuu jonottamalla tehtaan portilla. Työntekijällä on todellinen mahdollisuus valita, minkä tehtaan portille menee jonottamaan. Portilla osa jonottajista otetaan töihin ja osaa ei. Tällainen tilanne oli realistinen varhaisen teollistumisen aikana. Kun aikalainen katseli jonoa tehtaan portilla, hän näki työtä hakevien ihmisten ja työnantajia edustavien ihmisten kohtaantoa. Ihmisten kohtaannon mallintamiseksi kehitettiin ajatus työn tarjonnan ja työn kysynnän kohtaannosta. Tämän saman kohtaannon käsitteen kautta työmarkkinoita kuvataan edelleen.

”Talouden rakennemuutos on suuri, ja työmarkkinoilla on iso kohtaanto-ongelma” (HS 5.6.2016) Nämä kaksi peräkkäistä väitelausetta yhdessä normalisoivat ajatusta, että rakennemuutos ei ole muuttanut työmarkkinoiden rakenteita niin paljoa, että kohtaanto-ongelman käsite olisi vanhentunut. Jos ajatus ihmisten kohtaamisesta tehtaan portilla on sinänsä edelleen järkevä, ongelman täytyy olla siinä, että ihmiset eivät tule jonoon tehtaan portille. Tai siinä, että jonoon tulee vääränlaisia ihmisiä. Tai jono sijaitsee väärässä paikassa. Monet konkreettiset ehdotukset kohtaanto-ongelman ratkaisemiseksi keskittyvät nimenomaan ihmisten ja jonon sijaintiin. ”Työttömiä pitäisi saada herkemmin muuttamaan työn perässä.” (HS 25.3.2017)

Aikanaan vaati suurta abstraktin ajattelun kykyä mallintaa ihmisten kohtaantoa työn kysynnän ja tarjonnan kohtaantona. Nykyisenä tietotyön aikana vaatii puolestaan abstraktia ajattelukykyä kuvitella niitä kaikkia inhimillisen vuorovaikutuksen muotoja, joiden kautta työn kysyntä ja tarjonta todellisuudessa kohtaavat. Työmarkkinoiden käsite ei ole itsetarkoituksellinen. Käsite luotiin aikanaan auttamaan ihmisiä ymmärtämään työn muutosta teollistuvassa yhteiskunnassa. Teollistuminen kuitenkin tuli ja meni. Monien

mielestä elämme nykyään jälkiteollista aikaa. Nykyaikaa ymmärtääksemme on syytä laittaa työmarkkinoiden käsite pidempään historialliseen jatkumoon. Työmarkkinoiden käsitteen soveltaminen esiteolliseen aikaan on monessa suhteessa anakronistista. Esiteollisissa yhteiskunnissa työ ymmärretään usein yhteiskunnalliseen asemaan liittyvänä velvoitteena. Jos työ on yhteiskunnallisesta asemasta johtuva velvoite, sitä ei voi mallintaa valinnoista riippuvaisena kohtaantona. Jos työ puolestaan on omistajayrittäjyyttä maataloudessa, työn tekijä tekee kyllä valintoja käytettävissä olevien resurssien puitteissa. Työmarkkinoiden käsite ei silti toimi hyvin, koska luonnonresurssit eivät ole valintoja tekevää työmarkkinaosapuoli. Työmarkkinoiden käsite soveltuu luontevasti teolliseen yhteiskuntaan.

”Talouden rakennemuutos on suuri, ja työmarkkinoilla on iso kohtaanto-ongelma” (HS 5.6.2016) Työmarkkinoiden käsite on teoreettinen mallinnus kohtaannosta ja kohtaanto-ongelmasta. Työmarkkinat eivät kuitenkaan ole pelkkää teoriaa. Työmarkkinat ovat instituutio, jonka toimivuutta kohtaanto-ongelma häiritsee. Talouden rakennemuutos on suuri, ja kohtaantoinstituutioilla on legitimitettiongelma.

6.2 Ihmisiä yhteiskunnan lokeroissa

”Perustuslain mukaan jokaisella on oikeus hankkia toimeentulonsa valitsemallaan työllä, ammatilla tai elinkeinolla. On kuitenkin väärin lukea vastikkeeton sosiaaliturva elinkeinoksi.” (HS 1.10.2016) Näistä lauseista voi löytää oikeuksia ja vääryyksiä, siis moraalialueita. Ehkä vielä mielenkiintoisempaa on se, mihin ei varsinaisesti oteta kantaa. Diskursiivisen legitimoinnin teoriassa tätä kutsutaan normalisoinniksi. Tarkoitetaan toimeentulon hankkimisen tapojen luokittelemista työhön, ammattiin tai elinkeinoon. Kun perustuslakia toteutetaan tarkemmalla lainsäädännöllä ja viranomaistoiminnalla, toimeentulon hankkimisen tapojen luokittelu johtaa ihmisten luokitteluun. On ymmärrettävää, että hallinto helpottuu, kun ihmiset voidaan luokitella esimerkiksi työntekijöihin, ammatinharjoittajiin ja elinkeinonharjoittajiin. Hallinnon helppous ei kuitenkaan välttämättä johda ihmisten elämän helpottumiseen.

Anderson (1983/2017, 230-238) asettaa ihmisten luokittelun yleisempään viitekehitykseen tarkastellessaan väestönlaskennan historiaa. Hän toteaa, että ihmisiä on aikojen kuluessa luokiteltu monella tavalla. Luokittelukriteereinä ovat olleet esimerkiksi uskonnot, rodut, säädyt, yhteiskuntaluokat, asuinpaikat, taloudellinen toiminta ja yhteiskunnallinen asema. Erilaisia kategorioita on käytetty ristiin toistensa kanssa tavalla, joka ei muodosta loogisesti

eheää ontologiaa. Yksittäisen ihmisen on kuitenkin ollut pakko sopeutua luokitukseen, vaikka ihminen ei loogisesti kuuluisikaan tasan yhteen kategoriaan. Jokainen luokittelu kertoo ajastaan ja luokittelijastaan.

Aikaisemmin kuvasin ihmisiä osallisuuden ja osallistumisen käsitteiden kautta. Ihmisten lokerointi tarkoittaa, että hallinto tulkitsee eri ihmisten osallistumista eri tavoilla. Tämä tulkinta on vallankäyttöä. Osallistumisen määrä ja laatu vaikuttavat resurssien jakamiseen. Miksi tällaista ihmisten lokerointia tehdään tasavaltaisessa yhteiskunnassa, jossa vallankäyttö ei ole itsetarkoitus, vaan väline jonkin tavoitteen saavuttamiseen? Suomalaisen sosiaalipolitiikan aikaisemmassa historiassa ihmisten lokerointia on vähennetty, kun lokerointi on tulkittu ajastaan jälkeenjääneeksi. Esimerkiksi virkamiehet ja toimihenkilöt ovat aikojen kuluessa menettäneet sääty-yhteiskunnasta periytyneitä etuoikeuksia (Hannikainen 2018, 264).

”Vastikkeeton sosiaaliturva ei ole elinkeino – työttömille on tarjottava työtä ja se pitää ottaa vastaan” (HS 1.10.2016) Nykyisen sosiaalipolitiikan ydintä on ajatus siitä, että ihminen saa sosiaaliturvaa, jos hän on työmarkkinoiden käytettävissä. Tällaista sosiaaliturvaa kutsutaan vastikkeelliseksi. Työmarkkinoiden käytettävissä oleminen tarkoittaa käytännössä, että työnteko, opiskelu ja yrittäjyys ovat vaadittuja, kiellettyjä tai rajoitettuja. Sama asia voi olla yhtä aikaa vaadittu, kielletty ja rajoitettu. Sosiaaliturvan vastikkeellisuus tarkoittaa siis mukautumista näihin rajoitteisiin eli instituutioihin. ”Mallissa on esimerkiksi kohta, joka tekee työttömän toiminnasta yrittäjänä hankalaa. Yksi mallin velvoitteista on noin 241 euron yrittäjätulot kolmen kuukauden aikana. Neljän kuukauden jälkeen työtön voi kuitenkin TE-toimiston harkinnalla menettää työttömyyskorvauksensa tämän takia kokonaan.” (HS 5.1.2018) Vastikkeeton sosiaaliturva ei ole hallinnon elinkeino. Vastikkeellinen sosiaaliturva on.

Sosiaalipolitiikkamme rakenteet tekevät työn ja sosiaaliturvan yhdistämisen vaikeaksi. Tämä on sikäli ymmärrettävää, että se on näiden rakenteiden alkuperäinen tarkoituskin. Nykyisten rakenteiden isänä pidetään usein Pekka Kuusta. Kuusi (1961) kuvaa aikansa rakenteellista ongelmaa. Kaupungeissa oli pulaa työvoimasta ja maalla oli liikaa työvoimaa. Maatalouden tuottavuus oli alhainen. Pienviljelijä ei kuitenkaan voinut jättää peltotilkkuaan, koska se turvasi hänen elantonsa silloin, kun palkkatyötä ei ollut. Pienviljelijä pystyi sitoutumaan pieniin keikkatöihin vain silloin, kun ne sopivat maatalouden rytmiin. Ongelma ratkaistiin luomalla turva työttömyyden varalle. Kun työtä ei ollut, saatiin

työttömyyskorvausta. Yhtälö perustui siihen, että mahdollisimman moni oli täyspäiväisessä työsuhteessa. Osittaista työttömyyttä ei korvattu, koska nimenomainen tavoite oli vähentää keikkatöitä ja pienviljelijän elämäntapaa. Jo rakenteita luotaessa tiedostettiin, että ne eivät sovellu yhtä hyvin kaikille. ”Työttömyyslukujen ulkopuolelle jää työttöminä ennen kaikkea ammattitaitoisia työntekijöitä, [...] viljelmien haltijoita, henkisen työn tekijöitä sekä naisia.” (Kuusi 1961, 108-109)

Voidaan jopa tulkita, että työttömyysturvan instituutioiden luominen loi työttömyyden käsitteen sanan modernissa merkityksessä (Hannikainen 2018, 259). Aikaisemmassa maatalousyhteiskunnassakin oli ollut pulaa toimeentulosta ja toimeentulomahdollisuuksista, mutta vasta palkkatyöyhteiskunta mahdollisti työllisyys- ja työttömyysjaksojen ajallisen erottamisen. Samaa erottelua tehdään myös nykyajan jälkiteollisessa yhteiskunnassa. Erottelu ei ole enää yhtä helppoa kuin teollisessa yhteiskunnassa. Työllisyyden ja työttömyyden erottelu on sikäli tärkeää, että erottelun avulla voidaan laskea kansantalouden tunnuslukuja, kuten työllisyysastetta. Työllisyysaste tarvitaan, jotta voidaan laskea kansantalouden työtunnin keskimääräinen tuottavuus. Keskimääräisen tuottavuuden mittalukua tarvitaan siksi, että se luo tunteen tuottavuuskeskustelun ja todellisuuden välisestä yhteydestä.

6.3 Bruttokansantuote ja työ

”Suomen talous kasvaa, jos joko työvoimapanos tai tuottavuus kasvaa.” (HS 23.3.2017) Työllä, tuottavuudella ja bruttokansantuotteella on eksakti kvantitatiivinen suhde. ”Työn tuottavuus lasketaan kansantaloudessa jakamalla bruttokansantuote tehdyillä työtunneilla.” (HS 24.10.2017) Tämä ei ole pelkkää diskurssia, tämä on myös tiedettä. Kaava voidaan esittää myös niin, että bruttokansantuote on työn tuottavuuden ja tehtyjen työtuntien kokonaismäärän tulo (Pohjola 2017). Näiden tulon tekijöiden avulla voidaan tehdä rationaalista kausaalianalyysia. ”Suomen talouden ongelmat eivät johdu työn vähäisestä määrästä, vaan työn heikosta tuottavuudesta.” (HS 7.3.2016)

Tarkempi kausaalianalyysi vaatii kuitenkin hienojakoisempaa teoriaa. Työtuntien määrä voidaan hajottaa erilaisiin osatekijöihin. Yksi vaihtoehto on laskea kansantalouden työtuntien määrä työntekijöiden määrän ja keskimääräisen työajan tulona. Työntekijöiden määrä voidaan edelleen hajottaa osatekijöihin. Esimerkiksi työllisyysasteeseen ja työikäisen väestön määrään. ”Parempi työllisyysmittari on työllisyysaste, koska se kertoo, kuinka suuri osa työikäisestä väestöstä on töissä. Työikäiseksi väestöksi luetaan 15–64-vuotiaat.” (HS

26.7.2018) Työikäinen väestö voidaan puolestaan jakaa työvoimaan kuuluviin ja kuulumattomiin. ”Taantumakausien aikana työvoimasta yleensä poistuu ihmisiä, kun he syystä tai toisesta lopettavat työnhaun ja jäävät esimerkiksi perhevapaille tai opiskelemaan.” (HS 26.7.2018) Sitaatin rationalisoiva sisältö on taantumakausien vaikutus työvoiman määrään. Sitaatin normalisoiva sisältö on ajatus siitä, että työvoima tarkoittaa työnhakua, perhevapaattomuutta ja opiskelemattomuutta. Mitä työvoima oikeastaan on? Työvoima on abstraktio, jolla kuvataan ihmistä tuotannontekijänä. Tämä abstraktio itsessään ei sisällä jaottelua työvoimaan kuuluviin ja kuulumattomiin ihmisiin. Ihminen voi olla tuotannontekijä riippumatta työnhausta, perhevapaista ja opiskelusta. Se, että työvoima määritellään ihmisten luokittelusääntöinä, tarkoittaa että työvoiman käsite on institutionalisoitunut. Tilaston laatijan laskentaoletuksesta on tullut yhteiskunnan pelisääntö. Hajotettiin tehtyjen työtuntien määrä mihin tahansa osatekijöihin, voidaan helposti huomata, että työtuntien määrän osatekijöihin voi vaikuttaa vain rajallisesti. Työllisyysasteen nosto muutamalla prosenttiyksiköllä voi olla suuri ponnistus. Sen sijaan tuottavuus voi kasvaa periaatteessa rajattomasti. ”Koska Suomeen mahtuu vain rajallinen määrä ihmisiä, on ainoa poispääsy hitaan kasvun kuopasta tuottavuuden parannus.” (HS 20.12.2015) Aikaisempi kuopasta poistuminen ei ole tae siitä, ettemme olisi nyt kuopassa. ”Aalto-yliopiston professori Matti Pohjolan mukaan elintaso nousi Suomessa 14-kertaiseksi vuosina 1900–2011. Asukasta kohti tehtyjen työtuntien määrä sen sijaan väheni samaan aikaan 10 prosenttia. Elintason nousu oli siis työn tuottavuuden kasvun varassa. Tuottavuus parani peräti 15,5-kertaiseksi.” (HS 21.6.2016) Vastaavat tiedot on kerrottu myös tieteellisessä julkaisussa (Pohjola 2017).

Tuottavuuden tärkeyttä havainnollistamaan voidaan tehdä pieni ajatusleikki vaihtoehtoisesta kehityskulusta. Jos bruttokansantuotteen 14-kertaistuminen toteutettaisiin työllisyysastetta nostamalla, pitäisi työllisyysasteen nousta 71 prosentista noin tuhanteen prosenttiin, ceteris paribus. Sadan prosentin ylittäminen vaatisi sellaista aktiivimallia, joka aktivoisi työmarkkinoille osallistumista myös työikäisen väestön ulkopuolisissa toimijoissa. Tämä tarkoittaa ihmisiä, jotka eivät kuulu tiettyyn ikähaarukkaan tai tiettyyn väestöön. Jälkimmäisessä on määrällisesti suurempi potentiaali, mutta määritelmällisesti tuo potentiaali on hankala ottaa käyttöön, koska siirtyminen jonkin kansantalouden työllisyysasteen laskentakaavan osoittajaan tulkitaan usein siirtymiseksi myös nimittäjään. Määrällisesti vielä suurempi potentiaali on toimijoissa, jotka eivät kuulu ihmiskuntaan.

Määritelmällisesti nekin ovat hankalia. Hevosvoimat, moottorivoimat ja prosessorivoimat on ollut tapana rajata työvoiman ulkopuolelle. Koneiden osallistuminen kansantalouteen on perinteisesti näkynyt tuottavuudessa eikä työllisyysasteessa. Ehkä tekoälyn myötä robotti oppii itse kertomaan, haluaako hän olla työmarkkinoiden käytettävissä vai puuhaila muuten vaan omilla ehdoillaan. ”Hyvinvointiyhteiskunta kuitenkin perustuu korkeaan työllisyysasteeseen.” (HS 14.12.2016) Näin saattaa olla, mutta Suomen kehittyminen hyvinvointiyhteiskunnaksi korreloi vahvemmin tuottavuuskehityksen kanssa.

Palataan työllisyysasteajatusleikistä tuottavuuden käsitteen ytimeen. Bruttokansantuote on siis keskimääräisen työtunnin tuottavuuden ja tehtyjen työtuntien kokonaismäärän tulo. Bruttokansantuotetta ei kuitenkaan lasketa tällä tavalla siitä yksinkertaisesta syystä, että kansantalouden työtunnin keskimääräistä tuottavuutta ei nykyisillä tilastomenetelmillä pystytä laskemaan. Vaikka jonkin yksittäisen teollisuustyöntekijän työtä voidaan jollakin hetkellä mitata hyvinkin tarkasti, kaikesta kansantalouden työstä ei voi tehdä tilastollisesti pätevää otosta, jota tarkkailemalla laskettaisiin työn keskimääräinen tuottavuus. Käytännössä kaavaa sovelletaan toisin päin. Bruttokansantuote lasketaan toisella tavalla ja se jaetaan jollain tavalla estimoidulla kansantalouden työn kokonaismäärällä. ”Makrotalouden näkökulmasta tuottavuutta mitataan valtion bruttokansantuotteen arvolla yhtä työssä käyvää henkilöä kohden.” (HS 12.8.2015) Tuottavuus on siis ristiriitainen käsite. Yhtäältä se on lähes kaiken taloudellisen hyvinvoinnin perusta. Toisaalta se on vain laskennallinen mittaluku jollakin tavalla saavutetusta taloudellisesta hyvinvoinnista.

6.4 Julkinen ja yksityinen sektori

”Kestävyysvaje mittaa julkisen talouden pitkän aikavälin tulojen ja menojen erotusta eli periaatteessa sitä, onko julkinen talous kestäväällä perustalla.” (HS 14.4.2018) Tämä kestävyysvajeen määrittely nojaa oletukseen siitä, että on olemassa jokin sellainen, jota nimitämme julkiseksi taloudeksi. Julkista taloutta nimitetään myös julkiseksi sektoriksi. ”Suomen pidemmän aikavälin 1,5 prosentin kasvuvauhti lepää tällä hetkellä vain tuottavuuskasvun varassa, koska työpanoksen kontribuutio on VM:n arvioissa käytännössä nolla. Tuottavuuskasvuun perustuva talouskasvu ei taas ole yhtä suotuisaa kestävyysvajeen kannalta, koska julkisen sektorin palkkamenot tapaavat nousta tuottavuuden myötä.” (HS 14.4.2018) Suomen talouden kasvuvauhti on yli sata vuotta levännyt vain tuottavuuskasvun varassa (Pohjola 2017). Suomen itsenäisyyden ajan historia on siis kestävyysvajeen kannalta ongelmallista. Toisaalta itsenäisyyden ajan historia on kestävyysvajeen kannalta sikäli

onnellista, että on ollut olemassa sellainen entiteetti, jolle kestävyysvajetta voidaan laskea. Mikä oikeastaan on julkinen sektori?

Julkisen sektorin vastinparina esitetään usein yksityinen sektori. ”Työn tuottavuuden kasvu määrää pitkälti palkankorotukset yksityisellä sektorilla, ja nämä palkankorotukset siirtyvät ajan mittaan julkiselle sektorille.” (HS 22.12.2016) Mitä tarkoittavat julkinen ja yksityinen? Hieman samantapaisia käsittepareja ovat esimerkiksi avoin ja suljettu sekä salaamaton ja salainen. Jos asiaa ajattelee näiden käsitteparien kautta, lähes mistä tahansa entiteetistä ja ilmiöstä voi löytää kaikkien mainittujen käsitteiden mukaisia piirteitä. Julkinen ja yksityinen voidaan ymmärtää myös politiikan ja markkinoiden alueina. Nämäkin alueet ovat sangen epämääräisiä. Lähes kaikkea voi ajatella poliittisesti (Palonen 1993). Poliitiikkaa voi ajatella markkinoina (North 1994).

Kuusi (1961) kuvaa teoksessaan julkisen sektorin rakentamista tilanteessa, jossa pienviljelijäyhteiskunta on muuttumassa palkkatyöyhteiskunnaksi. Julkisen sektorin diskursiivisessa rakentamisessa on eräs mielenkiintoinen erityispiirre. Kuusen kirjassa ei viljellä käsitettä julkinen sektori. Kuusen kirja on ikään kuin opas talon rakentamiseen, joka on kirjoitettu mainitsematta käsitettä talo. Julkisen sektorin sijaan Kuusi puhuu yhteiskunnasta ja yhteistunnosta. Miksi näin? Vastaus on tietenkin, että julkista sektoria ei ole olemassa. Tällä tarkoitan, että julkista sektoria ei ole olemassa samalla tavalla kuin vettä ja kiviä on olemassa. Julkinen sektori ei kuitenkaan ole valhetta. Se on diskurssia, joka on vähitellen institutionalisoitunut. Diskursiivisen legitimoinnin näkökulmasta nykyinen diskurssi normalisoi yksityisen ja julkisen sektorin olemassaoloa.

Maailman jäsentäminen sektoreihin tai kategorioihin voi olla järkevää siitä riippumatta, onko kategorioilla suoranaista vastinetta reaali maailmassa. Kategoriat luovat järjestystä ajatusten sekamelskaan. Ennen julkista ja yksityistä sektoria ihmiset ovat jäsentäneet maailmaa esimerkiksi maan, veden, ilman ja tulen sektoreihin.

6.5 Johtaminen ja organisaatiot

”Hyvä johtaminen lisää työn tuottavuutta jopa viidenneksellä.” (HS 6.2.2017) On ilmeistä, että johtaminen pitää määritellä jollakin yksinkertaistavalla tavalla, jotta hyvän johtamisen vaikutusta tuottavuuteen voidaan mitata numeerisesti. Jos tarkastellaan johtamista laajemmin, on hyvin vaikea uskottavasti mitata johtamisen ja tuottavuuden välistä yhteyttä. ”Takavuosina tuottavuuskehitys oli paremmalla tolalla kuin nyt, mutta oliko johtaminen

silloin nykyistä parempaa?” (HS 5.9.2016) Ainakin tiedämme, että on ollut aikoja ja paikkoja, jossa tuottavuuden johtamista ei ole ollut. Frenkel (2005) tulkitsee, että johtaminen ammattinimikkeenä on mahdollista luoda puhumalla tuottavuudesta.

Johtamista ajatellaan usein organisatorisessa kontekstissa. ”Organisaation tehtävänä ei ole niinkään johtaa vaan poistaa esteitä työntekijän onnistumisen tieltä.” (HS 17.5.2016) Organisaatio entiteettinä voi johtaa tai ihmiset voivat johtaa. ”Johtajan tehtävä on tukea organisaatiota tavoitteiden saavuttamisessa ja auttaa organisaatiota kehittymään muuttuvassa työelämässä.” (HS 30.10.2016) Organisaatio on toimija, jonka toiminta tähtää tavoitteiden saavuttamiseen. Organisaatio osallistuu myös työelämään. Aikaisemmassa analyysissä paljastui, että työelämään osallistutaan myös työsuhteiden ja työkokeilujen kautta.

Johtaminen ja organisaatiot ovat ilmeisen monitulkintaisia käsitteitä. Objektiiivisesti katsottuna perustavanlaatuisin kysymys johtamisesta ja organisaatioista on se, onko niitä olemassa. Organisaatitieteilijä löytää organisaatioita. Johtamistieteilijä löytää johtamista. Sielutieteilijä löytää sieluja. Luonnontieteilijä ei löydä mitään näistä. Luonnontieteilijä voi löytää puhetta johtamisesta ja organisaatioista. Lisäksi voidaan löytää todellisia artefakteja, jotka liittyvät tarinoihin johtamisesta ja organisaatioista. On teräsbetonisia rakennuksia, joissa organisaatiot asuvat. On organisaatiokaavioita, jotka tekevät asioista tosia siten kuin painettu sana tekee. Voidaan havainnoida ihmisten välistä todellista vuorovaikutusta ja tulkita se organisaation toiminnaksi.

Johtamistoiminta on ajallista jatkumoa. Jatkumo voidaan jakaa osiin, joiden päätepisteissä mitattavia suureita voidaan kutsua lopputuloksiksi. ”Toimintatapojen perimmäinen peruste on se, että ne johtavat parhaisiin lopputuloksiin.” (HS 17.5.2016) Kun historiaa katsotaan nykyhetkestä käsin, voidaan helposti päätyä tulkitsemaan asioita siten, että toteutuneella toiminnalla olisi ollut pyrkimys päätyä nykytilaan. Ihmiselle on luontaista nähdä ajallisessa peräkkäisyydessä kausaliteetteja, koska asioilla on polkuriippuvuuksia. Parhaat lopputulokset antavat perustan tarinoille parhaista toimintatavoista.

6.6 Kasvun lähteillä

”Robert Solow taisteli Euroopassa natseja vastaan. Sitten hän palasi kotiin ja selvitti, mistä talouskasvu syntyy. Solow kehitti mullistavan teorian talouskasvusta. Teorian mukaan talouskasvu syntyy pitkällä aikavälillä kahdesta asiasta: teknologisen kehityksen luomasta

tuottavuudesta sekä työvoiman kasvusta. Tuottavuus, eli työtuntia kohden tuotettujen palvelujen ja tuotteiden arvo, on kansantalouden moottoreista ylivoimaisesti tärkein.” (HS 20.12.2015) Tarinallinen kuvaus teorian synnystä legitimoii teoriaa. Vielä tärkeämpää kuitenkin on se, sopiiko teoria yhteen havaintojen kanssa. Solowin teoria on pätenyt Suomessa. ”Jos katsotaan tehtyjä työtunteja, ne eivät ole kasvaneet juuri lainkaan. Toisin sanoen talouskasvu tulee hyvin laajasti työn tuottavuuden kasvusta. Se on todella hyvä asia.” (HS 1.12.2017) Solowin teoria ei kuitenkaan ole varsinainen kausaalimalli. Se on vain eräs tapa jäsenellä talouskasvun tekijöitä. Itse asiassa Solowin teoria jäseneltiin osasiinsa osiossa 6.3, jossa esiteltiin Pohjolan tilastoja pohjolan talouskasvusta. Solowin teoria suorastaan houkuttelee menemään syvemmälle kohti kasvun lähteitä. Mistä tuottavuuden kasvu syntyy? ”Osaaminen parani, tekniikka kehittyi, työjako lisääntyi ja organisaatiot paransivat toimintaansa, jolloin tuottavuus koheni.” (HS 21.5.2018) Tuottavuuden kohenemisen syiksi mainitaan osaaminen, tekniikka, työnjako ja organisaatiot. Kun tätä tarkemmin miettii, analyysi ei vie aivan perimmäisten syiden äärelle. Parempi on parempaa. Kehittynyt on kehittyneempää. Enemmän on enemmän. Mutta mistä kehitys lähtee ja mikä sitä tukee? Miksi toiset kehittyvät ja toiset eivät?

Muut tutkijat ovat menneet syvemmälle kohti tuottavuuden ja talouskasvun juuria. Taloustieteen nobelisti Simon Kuznets lisää kasvun elementtien listaan kaupungistumisen ja sekularisaation eli maallistumisen (Eloranta & Ojala 2018, 149). ”Kaupungistumisen edistäminen lisää tuottavuutta ja työpanosta.” (HS 19.11.2016) Taloustieteilijä Angus Maddisonin mukaan pääoman ja työvoiman lisäksi olennaisia ovat myös luonnon resurssit, kansainvälinen kauppa ja pääoman liikkeet sekä teknologiset ja institutionaaliset innovaatiot (Eloranta & Ojala 2018, 149). Ruotsalainen taloushistorioitsija Lennart Schön on tiivistänyt talouskasvun lähteet kolmen I-kirjaimen listaksi: instituutiot, innovaatiot ja integraatio (Schön 2013, 35). Kaikkia kolmea I-kirjainta on tutkittu Nobelin arvoisesti. Kaikkia kolmea löytyy myös tuottavuuskeskustelusta. Peilaan tässä lyhyesti keskustelua ja tutkimusta. Aloitan integraatiosta, koska integraation käsite vie luontevasti nykyaikaisen taloustieteen juurille. Schönin määritelmän mukaan integraatio eli yhdentymisen liittämistä ihmisiä ja talouksia yhteen kiinteämmäksi maailmanlaajuiseksi järjestelmäksi (mt., 35). Integraation käsite on siis laaja. Kansainvälinen kauppa on integraatiota. Globalisaatio on integraatiota. Miksi ja miten integraatiota tapahtuu? Ricardon suhteellisen edun teoriaa voidaan pitää edelleen pääpiirteissään pätevänä. Ceteris paribus, hiekkaa kannattaa tuottaa Saharassa ja jäätä Grönlannissa. ”Nobel-palkittu ekonomisti Eric Maskin sanoo Ricardon teorian olevan

hyvä mutta vaativan päivittämistä aikaan, jolloin myös työmarkkinat ovat avautuneet. Ennen globalisoitumista kehittyvän maan koulutettu työntekijä teki yhteistyötä saman maan kouluttamattoman tai heikosti koulutetun työntekijän kanssa. Tilanne hyödytti huonommin koulutettuja ja tuottavuudeltaan heikompia työntekijöitä, sanoo Maskin. Globalisaation myötä kehittyvän maan koulutettu työntekijä alkaakin tekemään yhteistyötä rikkaan maan vielä paremmin koulutetun työntekijän kanssa. Kouluttamattomien tai heikosti koulutettujen työntekijöiden aiemmin kokemat tuottavuus- ja muut hyödyt häviävät.” (HS 4.1.2015)

Kahden muun I:n tutkimus on uudempaa. Vuoden 1993 nobelisti Douglass North on tutkinut instituutioita. Tärkeää on instituutioiden kyky mukautua ympäröivän maailman muutokseen (North 1994). Vuoden 2018 nobelisti on tutkinut innovaatioita eli ideoita. ”New Yorkin yliopiston taloustieteen professori Paul Romer on tutkinut sitä, millaisia ideat ovat hyödykkeinä. Tutkimusten tärkeimpiä havaintoja on se, että markkinoilla syntyy liian vähän ideoita.” (HS 8.10.2018)

Myös Acemoglu ja Robinson (2013) ovat tiivistäneet talouskasvun lähteet kolmen I-kirjaimen listaksi: instituutiot, instituutiot ja instituutiot. Heidän listansa on ilmeisen yksikäsitteinen. Schönin lista on kolmikäsitteinen. Kasvukäsitysten ero ei kuitenkaan ole niin suuri kuin käsitteiden määrän kasvusta voisi päätellä. Schönin tavoin myös Acemoglu ja Robinson korostavat innovaatioiden ja kaukokaupan merkitystä kestäväen kasvun lähteenä. Acemoglu ja Robinson analysoivat näitäkin institutionaalisessa kontekstissa. Instituutiot ovat tärkein talouskasvun lähde tai este, koska instituutiot määrittävät, kannattaako innovaatioita tehdä ja kauppaa käydä. Tämä näkökulma on lähellä Northin (1994) teoriaa, jossa korostetaan instituutioiden roolia kannustinrakenteena.

Tieteelliset instituutiot luovat kannusteen mennä vielä syvemmälle talouskasvun syiden pohdinnassa. Miten kasvua tukevat instituutiot syntyvät? Acemoglu ja Robinson kuvaavat instituutioiden syntyä historiallisena prosessina, johon vaikuttavat sekä olosuhteet että ihmisten toiminta. Joku hyötyy myös ”huonoista” instituutioista. Olennaista on, kenellä on valtaa. Ongelmallista on, jos hallitsevan eliitin valta ja vauraus perustuvat sellaisiin instituutioihin, jotka eivät tue kestäväen kasvua. ”Kasvua siis syntyy vain, jos sitä eivät estä taloudelliset häviäjät ennakoidessaan menettävänsä taloudelliset etuoikeutensa ja poliittiset häviäjät pelätessään poliittisen valtansa heikkenevän.” (Acemoglu & Robinson 2013, 90)

Talouskasvun syyt eivät rajoitu kolmen käsitteen listaan. Vuoden 2018 toinen nobelisti lisää listaan neljännen I-kirjaimen, ilmastonmuutoksen. ”Yhdysvaltalaisen Yalen yliopiston

taloustieteen professori William Nordhaus tutkii, miksi markkinat luovat liian paljon päästöjä tuottavaa talouskasvua. Nordhausin mallit kertovat myös sen, millaiset vaikutukset talouskasvulla on ilmastoon ja miten ilmastonmuutos vähentää kokonaistuottavuutta pitkällä aikavälillä.” (HS 8.10.2018) Talouskasvu vaikuttaa ilmastoon. Ilmasto vaikuttaa tuottavuuteen. Tuottavuus vaikuttaa talouskasvuun.

6.7 Kansojen varallisuus ja kansantuote

”Suomen Pankin uuden arvion mukaan kestävyysvaje on yhä noin kolme prosenttia suhteessa bruttokansantuotteeseen. Kestävyysvaje kertoo sen, kuinka paljon julkisen talouden menoja pitäisi karsia tai verotusta kiristää, jotta julkiset tulot riittäisivät kattamaan julkiset menot tulevaisuudessa.” (HS 18.12.2018) Lauseesta selviää, että kestävyysvajeen määrä on olennaista ja kestävyysvaje käsitteenä on määrittelemisen arvoinen. Bruttokansantuotteen rooli sen sijaan on diskursiivisesti normalisoitu. Kenenkään ei tarvitse määritellä käsitettä tai perustella, miksi kestävyysvaje lasketaan suhdelukuna bruttokansantuotteeseen. Mitä bruttokansantuote oikeastaan mittaa? Miten bruttokansantuotetta mitataan? Bruttokansantuotetta voidaan laskea eri tavoilla. Voidaan summata tuotannon arvonlisäystä, kulutuksen arvoa tai tuotannontekijöille jakautuvien tulojen arvoa (Parkin ym. 2000, 530). Teorian mukaan tulos on sama. Eri laskentatapojen lopputuloksien mahdolliset erot johtuvat tilastoinnin ja reaali maailman rajallisesta vastaavuudesta. Kirjanpidon teoriassa tuotannon arvo tarkoittaa taseen kasvattamisen määrää. Tuotanto itsessään ei luo hyvinvointia, ellei tuotantoa realisoida myymällä tai kuluttamalla. Kun tuotanto myydään, se siirtyy myyjän taseesta myyjän tulokseen ja ostajan taseeseen. Vastaavasti ostaja joko kuluttaa tai myy taseessaan olevat hyödykkeet edelleen, mahdollisesti yhdistäen eri hyödykkeitä ja tuotannontekijöitä ennen niiden myymistä. ”Tuotanto järjestyi arvoketjuiksi, joissa esimerkiksi auto kehitettiin yhdessä maassa ja koottiin toisessa – maailman eri puolilta tuoduista osista.” (HS 21.6.2016)

Arvoketjut voivat ulottua maasta toiseen. Arvoketjuja voi olla vaikeaa hahmottaa, koska yksi toimija näkee vain pienen osan arvoketjusta. Arvoketjuja voi olla vaikeaa hahmottaa myös siksi, että arvoketjut ovat olemassa vain teoriassa. Arvoketju on käsitteellinen rakenne sille, miten toiminta on järjestynyt lisäämään arvoa jalostaessaan raaka-aineita ja muita tuotannontekijöitä myytäväksi hyödykkeiksi (Porter 1985). Kolmessa vuosikymmenessä arvoketjuteoria on institutionalisoitunut siinä määrin, että sitä voidaan käyttää

tuottavuuskeskustelussa ikään kuin kyse olisi tuotannon järjestymisestä eikä toimijoiden vuorovaikutuksen kuvaamisesta teorian avulla.

Arvoketjuteoria on käytännöllinen väline bruttokansantuoteteorian ymmärtämisessä. Arvoketjua voidaan seurata niin kauan, että yksittäinen tuotanto on kulutettu. Lopullisen kuluttajan hyödykkeestä maksama hinta antaa alkuperäiselle tuotannolle arvon. Se osa tuotannosta, josta kuluttaja ei lopulta maksa, on arvotonta. Kun tuotanto arvotetaan näin, saadaan bruttokansantuotteelle sama arvo sekä kulutuksen että tuotannon summana. Arvojen tilastointiin liittyy toki ilmeisiä käytännön haasteita, mutta sellainen ei tahraa teorian puhtautta. Arvoketjua voidaan mennä myös ”taaksepäin” tuotannosta katsoen. Tuotannon myynnistä saadut tulot jakautuvat tuotantovälineiden omistajille pääomatuloina ja tuotantoon osallistuneille työntekijöille palkkoina. Näiden tulojen summa on sama kuin tuotannon arvo. Näin bruttokansantuote voidaan laskea myös tulojen summana.

Kaikki edellä kuvattu on melko helposti ymmärrettävissä silloin, kun tuotteet ovat fyysisiä hyödykkeitä kuten jääkaappeja, tuotantovälineet ovat fyysisiä tuotantolinjoja ja työ on paikkaan ja aikaan sidottua palkkatyötä. Omistajuus on puolestaan fyysisten tuotantovälineiden omistajuutta. Tällaista maailmaa kutsutaan teolliseksi yhteiskunnaksi. On kuitenkin syytä pohtia maailmaa myös ennen ja jälkeen teollisen yhteiskunnan. Nummela (2018, 93) toteaa, että esiteolliseen aikaan elettiin varastotaloudessa. Ruokaa ja muita hyödykkeitä tuotettiin varastoon ja käytettiin varastosta. Varaston suuruus kuvasi elintasoja. Varaston käsitteestä on johdettu varallisuuden käsite.

Esiteollisessa maailmassa bruttokansantuotteen käsitettä ei oltu vielä keksitty. Tämä ei kerro niinkään teoreetikkojen älyllisestä laiskuudesta. Se kertoo aikansa todellisuudesta. Esiteollisessa maailmassa tulojen ja kulutuksen määrät eivät olleet relevantteja mittareita, koska nykyisen kaltaiset työmarkkinat ja kulutushyödykemarkkinat eivät olleet institutionalisoituneet. ”Yhden valtion tai koko maailman kokonaistuotannon arviointi on meidän aikamme keksintöjä. Bruttokansantuotetta ryhdyttiin laskemaan 1930-luvulla ensi sijassa talouspolitiikan perustaksi.” (Schön 2013, 21) Bruttokansantuotetta on käsitteen keksimisen jälkeen tilastoitu myös ajalle ennen käsitteen keksimistä, mutta laskennassa on jouduttu ottamaan huomioon kunkin ajan teknologia ja instituutiot. ”Ennen koneiden aikaa bruttokansantuote oli melkein sama asia kuin väkimäärä.” (HS 4.3.2018) Tällainen tulkinta on luontevaa sellaisessa maailmassa, jossa ihmiset käyttävät pääosan työnsä tuotoksista

ravinnoksi tai ravinnon hankintaan. Tällaisessa ekosysteemissä yksi ihminen väkiluvussa tarkoittaa yhden ihmisen eloonjäämiseen tarvittavan ravinnon arvoa bruttokansantuotteessa.

Jälkitekollinen aika tuo toisenlaisia haasteita bruttokansantuotteen laskemiseen. Mitä abstraktimpi hyödyke, sitä vaikeampaa on erottaa kuluttaminen ja tuotanto toisistaan. Onko kirjojen lukeminen kuluttamista vai henkisen työn tuotannontekijä? Onko digitaalisen videon katseleminen kuluttamista vai datan tuottamista alustoille ja algoritmeille? Valinta tuottamisen ja kuluttamisen välillä määrää hyödykkeen etumerkin bruttokansantuotteen laskentakaavassa.

Jälkitekollista bruttokansantuotetta voidaan pohtia myös tulojen eli työn ja pääoman kautta. Mikä oikeastaan on työtä jälkitekollisessa maailmassa? ”Keinoäly teettää väistämättä myös lisää työtä. [...] On eri asia, tuleeeko siitä palkkatyötä.” (HS 8.1.2017) Työ on inhimillisesti tärkeää, mutta se on myös institutionaalisesti tärkeää. Jos emme voi määritellä työtä, on vaikea laskea bruttokansantuotetta tulojen summana.

Pääomatuloja voidaan pohtia ilmankin työn määritelmää. Tämäkin pohdinta johtaa kuitenkin jatkokysymyksiin. Mikä oikeastaan on pääomaa jälkitekollisessa maailmassa? ”Tarvitaan pääomaa, koulutusta – ja tekoälyvallankumouksen tärkeintä polttoainetta: dataa, tietoa.” (HS 4.3.2018) Fyysisen pääoman rinnalle tulevat osaamispääoma ja datapääoma. Tulevaisuuden tulot voivat siis olla ainakin palkkatuloja, finanssipääomatuloja, osaamispääomatuloja ja datapääomatuloja. Teollinen vallankumous muutti maailmaa siten, että tulot eivät enää entisessä määrin kasautuneet maanomistajille. On syytä havainnoida myös sitä, miten jälkitekollinen aika muuttaa tulojen kasautumista.

6.8 Kuka saa ja kenelle annetaan

Resurssien riittävyys tai riittämättömyys ovat tulkinnanvaraisia, mutta resurssien rajallisuus on objektiivinen tosiasia. Resurssien rajallisuus johtaa vääjäämättä kysymyksiin resurssien jaon periaatteista. Resurssi on taloustieteen avainkäsite. Työ on resurssi ja työn tuotokset ovat resursseja. Erilaiset kyvykkyydet ovat resursseja. Resurssien jakamisen periaatteet tarkoittavat siis käytännössä talouden toiminnan institutionaalisia periaatteita. Työn näkökulmasta resurssien jakaminen tarkoittaa sitä, kuka tekee mitäkin ja millä ehdoilla. Polanyi (1944/2009) tunnistaa neljä resurssien jakamisen periaatetta. Kolme perinteistä mekanismia ovat vastavuoroisuus, uudelleenjako ja kotitalousperiaate. Polanyiin tulkinnan

mukaan neljäs mekanismi, markkinatalous, on resurssien jaon välineenä varsin uusi, vaikka markkinataloudellista toimintaa voidaan tunnistaa jo melko kaukaa historiasta.

Historiasta voidaan löytää esimerkkejä siitä, kun markkinat ovat tulleet resurssien jaon mekanismiksi. 1900-luvun alkupuolella kaksi kansakunnaksi muuttunutta keisarikuntaa tapatti miljoonia kansalaiksi muutettuja ihmisiä taistellessaan siitä, mikä kansakunta saisi louhia kansakuntien maantieteellisellä rajalla sijaitsevilla hiilikaivoksissa. Toiminta oli tavallaan rationaalista. Hiilestä saatiin energiaa, jolla tuotettiin terästä. Teräksellä voitiin vallata hiilikaivoksia ja kansakuntia. ”1870-luvulta lähtien hiilikaivokset ja terästehtaat olivat osoittautuneet jokaisessa sodassa ratkaisevan tärkeiksi sotilaalliselle iskukyvyille.” (Schön 2013, 414)

Vaikka taistelu hiilikaivoksista oli sinänsä rationaalista, inhimillisten ja aineellisten resurssien laajamittaista tuhoamista on vaikea pitää moraalisena tai kokonaisoptimaalisena. Ongelman ratkaisemiseksi muutettiin pelisääntöjä. Perustettiin hiili- ja teräsyhteisö, joka mahdollisti hiilen ja teräksen ostamisen ja myymisen markkinamekanismin kautta riippumatta siitä, minkä kansallisvaltion alueella hiili ja teräs sijaitivat. Ihmishenkiä säästettiin, kun uudelleenjako korvattiin markkinataloudella. Maailmanlaajuisesti oli samansuuntaisia pyrkimyksiä, vaikkei integraatio edennyt yhtä pitkälle kuin Euroopan ytimessä. Tullisopimus GATT oli aikanaan iso edistysaskel. Ensimmäistä kertaa historiassa maailmankauppaa hallitsivat aseiden sijasta säännöt (Baldwin 2016, 67).

”Euroopan Unionin rakentajilla oli rakennukselleen monta käyttötarkoitusta. Sen oli määrä tuoda mantereelle rauhaa, geopoliittista vahvuutta ja parempaa elintaso.” (HS 5.12.2017) Markkinatalous on hyvä ratkaisu joihinkin ongelmiin, mutta ei kaikkiin. ”Kun markkinatalous pannaan töihin oikealla tavalla, se tekee yhteiskunnalle suuren palveluksen. Mutta jos sen dynamiikan ja logiikan annetaan hallita kaikkea, ei siitä tule yhtään mitään.” (HS 29.7.2018) Resurssien jakamisen kysymystä voidaan analysoida eri tasoilla. ”Työn tuottavuutta ei voida juuri parantaa talouspoliittisilla toimilla. Sitä parannetaan yrityksissä tehtävillä innovaatioilla.” (HS 7.3.2016) Jos innovaatiot eivät onnistu, talouspoliittisilla toimilla voidaan kuitenkin vaikuttaa siihen, kenelle niukkuutta jaetaan. ”On välttämätöntä jouduttaa työvoimakustannuksien supistamista, koska työn tuottavuus on heikentynyt paljon.” (HS 7.3.2016)

Edellä esitellyistä sitaateista voi löytää merkkejä sekä markkinataloudesta että uudelleenjaosta. Markkinatalousnäkökulman mukaan yrityksissä tehtävän työn tuottavuus

määräytyy markkinoilla kilpailun kautta. Kilpailua tapahtuu sekä hyödykemarkkinoilla että työmarkkinoilla. Ns. luovan tuhon hypoteesin mukaan vähiten tuottava toiminta poistuu kilpaillulta markkinalta. Vapautuvat resurssit ohjautuvat korkeamman tuottavuuden toimintaan. ”Parhaissa yrityksissä työn tuottavuus hiljalleen kasvaa, liiketoiminta laajenee, ja kasvuyritykset palkkaavat lisää ihmisiä, jolloin kansantalouteen tulee uusia tuottavia työpaikkoja. Samalla heikosti tuottavat yritykset kuihtuvat.” (HS 23.5.2018)

Luovan tuhon ymmärtämiseksi on syytä korostaa tuottavuuden ja kannattavuuden käsitteiden eroa, kuten myös Tangen (2002) teki. Kun sanotaan, että ”on välttämätöntä jouduttaa työvoimakustannuksien supistamista”, tarkoitetaan käytännössä, että halutaan estää markkinamekanismin toiminta luovan tuhon kautta. Sen sijaan halutaan, että markkinan ”ulkopuoliset” vallanpitäjät tekevät kannattavaksi matalamman tuottavuuden toiminnan säilymisen markkinassa. Polanyi kutsuu tällaista resurssien jakamista valta-aseman avulla uudelleenjaoksi. Asia voidaan nähdä myös toisin päin. Voidaan ajatella, että joskus aikaisemmin on luotu tai syntynyt rajoitteita, jotka estävät markkinaosapuolia itse asettamasta työn hintaa ”oikealle” tasolle. Näin ajatellen ”jouduttaminen” on tällaisten esteiden poistamista. Rajoitteita voi kutsua myös instituutioiksi (North 1994). Markkinat toimivat aina institutionaalisisessa kontekstissa. Universaalisti tarkasteltuna, instituutioilla ei ole mitään ”luonnollista” tilaa, johon esteiden purkamista tai luomista voisi verrata. Näin ollen, sekä esteiden poistamista että niiden luomista voidaan kutsua uudelleenjaoksi.

6.9 Tammikuun kihlapari ja kolmas pyörä

Edellisessä osiossa käsittelin resurssien jakamista yleisellä tasolla. Tässä osiossa kavennan näkökulmaa siten, että jäljelle jäävät ne tahot, joita usein kutsutaan työmarkkinaosapuoliksi. Kuvaan työehtosopimusneuvotteluista siten kuin ne ilmenevät tuottavuuskeskustelussa.

Neuvottelut koskevat laajaa ihmisjoukkoa, ainakin diskursiivisesti. ”Kaiken kaikkiaan liittokierroksella neuvotellaan parin miljoonan palkansaajan palkoista ja muista työehdoista.” (HS 19.10.2017) Työehdoista korostuu palkan suuruus tai palkan muutoksen suuruus. ”Työnantaja tarjosi pari viikkoa sitten palkansaajille vuoden sopimusta mutta ei euroakaan palkankorotuksia. [...] Palkansaajat haluavat palkankorotuksia ja parin vuoden sopimuksen.” (HS 19.10.2017) Osapuoliksi mainitaan työnantaja yksikkömuodossa ja palkansaajat monikkomuodossa. Mukana on myös kolmas toimija. ”Politiikka on valitettavasti palannut työmarkkinapöytään viime vuosina. [...] Kaikki hallitukset ovat 2010-luvulla puuttuneet työmarkkinaosapuolten toimintaan liikaa.” (HS 1.2.2016)

Epäsuorasti annetaan ymmärtää, että politiikka on jossain vaiheessa poistunut työmarkkinapöydästä.

”Rekrytoinnit tehdään niin, että osaaminen ja työ kohtaavat ja työntekijä voi antaa parastaan.” (HS 30.10.2016) Työssä vaaditaan osaamista. Neuvottelutyössä vaaditaan neuvotteluosaamista. ”Työntekijöiden ja työnantajien neuvotteluosaaminen voi vaihdella paljonkin. Jos palkoista tai muista työehdoista sovitaan kokonaan yrityksissä, tuloerot voivat kasvaa ja palkkatasa-arvo voi heikentyä.” (HS 8.9.2017)

Työehtoneuvotteluissa on mukana myös rauhan asia. ”Työmarkkinajärjestöt eivät ole kyenneet sopimaan uusista työmarkkinoiden toimintatavoista kuten työraahasäännöistä. Peliä ohjaa liikaa se, joka uskaltaa uhitella kovimmilla voimakeinoilla.” (HS 1.2.2016) Rauhalla on hintansa. ”Työnantaja voi olla valmis maksamaan hiukan enemmän pitemmästä työrauhasta kuin lyhyestä työrauhasta.” (HS 11.9.2017) Työrauha voidaan nähdä osapuolten yhteisenä tavoitteena. ”Liitot ovat sopineet aloittavansa yhteisen tuottavuushankkeen, edistävät työrauhaa yhdessä sovitun toimintamallin avulla, kehittävät työhyvinvointia sekä torjuvat harmaata taloutta tukemalla viranomaisvalvontaa.” (HS 30.10.2017) Kun eri osapuolten etuja yhteensovittamalla saadaan aikaan yhteisiä tavoitteita ja keinoja, voidaan sanoa, että työmarkkinainstituutiot toimivat. ”Työntekijät ja työnantajat nähtiin työmarkkinoiden osapuolina, joiden etujen yhteensovittaminen edisti myös kansallista etua.” (Hannikainen 2018, 266)

Työrauha liittyy laajempaan yhteiskuntarauhaan. ”Jos luvassa olisi vain kurjistumista ja ”sumua”, voisi seurauksena olla välinpitämättömyys tulevasta, ja mahdollisesti jopa yhteiskuntarauhan horjumisen yleislakkoineen.” (HS 29.2.2016) Rauhan laajemmat merkitykset selittävät myös kolmannen osapuolen kiinnostusta työehtosopimusneuvotteluihin. Tammikuun kihlauksessa talvisodan vuonna 1940 ”työnantajat hyväksyivät ay-liikkeen neuvottelukumppaniksi. Yhteistyöhön päädyttiin tuolloin keskellä kansakunnan eksistentiaalista kriisiä. Työnantajapuoli antoi työntekijäpuolelle neuvotteluoikeuden ja samalla oikeuden osallistua laajemmin yhteiskunnalliseen päätöksentekoon, ja työntekijät sitoutuivat lojaliteettiin nuorta tasavaltaa kohtaan.” (Kiander ym. 2009) Kihlaushetkellä oli vielä paljon eläviä muistijälkiä siitä, mihin vastakkainasettelu johti itsenäisen Suomen kansallisvaltion ensimmäisellä tilikaudella. Se, että kolmas pyörä jätetään rauhaan, on tavallaan koko kolmikannan olemassaolon perusta.

6.10 Demokratian itsepuolustus

Edellisessä osiossa kerroin kolmikantaisista työehtosopimusneuvotteluista ja yhteiskuntarauhasta. Tammikuun kihlauksen jälkeen Suomen talous on enimmäkseen kasvanut ja demokratia on säilynyt. On ymmärrettävää, että tammikuun kihlapari ottaa itselleenkin kunniaa kehityksestä. Asiaa voidaan katsoa kuitenkin myös kolmannen pyörän näkökulmasta. Omalla toimialallaan kolmikannan kolmas kanta on suvereeni toimija, joka tulkitsee demokratian käsitettä oman perustuslakinsa kautta. ”Hallitus on luovuttanut vallan ay-liikkeelle, kun odotukset olivat demokratiavetoisen talouspolitiikan vahvistumisessa. On tultu asetelmaan, jossa hallituksen talouspolitiikan tulee nauttia järjestöjen luottamusta.” (HS 5.6.2016)

Voidaan tulkita, että demokratian olemassaolon säilyttämiseksi synnytyt instituutiot rajoittavat demokratian toimintaa. Miten demokraattinen järjestelmä reagoi tällaisessa tilanteessa? Tekee lakialoitteen ja esittää sille rationaalisia perusteluita. ”Viiden kansanedustajan ryhmä aikoo jättää lakialoitteen, jossa esitetään [työvoiman] saatavuusharkinnasta luopumista. [...] Koska työpaikan vaihtoon yleensä liittyy parempi tuottavuus ja palkkataso, saatavuusharkinta hidastaa työmarkkinoiden normaalia toimintaa ja heikentää sekä kyseisen työntekijän taloudellista asemaa, että verotulojen menetyksen kautta julkistaloutta” (HS 2.9.2017) Normaalista toiminnasta puhuminen normalisoi ajatusta, että ihmisten luomilla työmarkkinainstituutioilla olisi olemassa jokin normaalin toiminnan tila. Normaali toiminta on myös auktoriteetti, joka perustelee lakialoitetta. Saatavuusharkinnan olemassaolollekin on perusteita. ”Saatavuusharkinnan tarkoituksena on turvata Suomen työmarkkinoita ja kasvattaa suomalaisten työllistämismahdollisuuksia.” (HS 2.9.2017) Kaikki perustelut voivat olla yhtä aikaa rationaalisia, koska tavoitteet ovat erilaisia.

Lainsäädäntö on kuitenkin hidasta. ”En näe, että työmarkkinoita voidaan ohjailla joustavasti lainsäädännöllä. Lainsäädäntö on kaikkein jäykin väline, jopa keskitettyjä [työehtosopimuksia] huonompi.” (HS 1.2.2016) Tämä on ymmärrettävää. Lain tarkoitus on olla rakenteellinen instituutio, joka luo luottamusta. Joustavuus on monessa suhteessa hyvä asia, mutta luottamuksen luomisessa pysyvyysskin on hyödyllistä. Sama dilemma koskee uudistuksia yleisemminkin. ”Rakennuudistusten tulisi pikemminkin tukea toimintaympäristön selkeyttä ja ennakoitavuutta kuin heikentää sitä.” (HS 26.8.2016)

6.11 Tuottavuuden rakenteiden hinta

Verotuksella rahoitetaan niitä rakenteita, joita verojen kerääjä luo ja ylläpitää. ”Säännöistä syntyy luottamusta, ja luottamuksesta talouskasvua.” (HS 9.7.2017) Rivien välissä voi lukea vihjeen siitä, mitä syntyy sääntöjen ja luottamuksen puutteesta. ”Moderni rationaalinen yrityskapitalismi tarvitsee näet yhtä lailla paitsi laskettavia teknisiä työneuvoja myös oikeutta, jota on mahdollista ennustaa sekä muotomääräistä hallintoa.” (Weber 1905/1980, 18)

”Verotus kuuluu kansallisvaltiolle.” (HS 7.4.2016) Ilmeinen jatkokysymys kuuluu, mille kansallisvaltiolle verotus kuuluu. ”Suuret kansainväliset yritykset ovat jo kauan siirtäneet voittojaan keinotekoisesti veroparatiiseihin.” (HS 27.3.2017) Veroparatiiseja vastustetaan verotulojen menetyksen vuoksi. ”Veroparatiisien hyödyntäminen vie yritysten kotimailta paljon verotuloja.” (HS 27.3.2017) Väite pitää sisällään oletuksen, että yrityksellä on kotimaa.

Olennaista ei ole pelkästään se, kuka verottaa. Olennaista on myös se, mitä verotetaan ja kuinka paljon. ”Inhimillisen pääoman kartuttamista ja koulutetun työvoiman intoa jäädä Suomeen olisi kannustettava korkeita rajaveroasteita alentamalla.” (HS 9.9.2017) Verotusta koskevista argumenteista voi löytää sekä rationalisointia että auktorisointia. ”Yritysverotuksen asiantuntijatyöryhmä piti realistisena oletusta, etteivät verotuotot pidemmällä aikavälillä alene, kun rajaveron alentaminen lisää työvoiman tuottavuuden kasvua edistäviä ponnisteluja.” (HS 9.9.2017)

Keskustelulla verotuksen kohteista voi olla vaikutusta siihen, mitä halutaan verottaa. Verotuksen kohteeseen vaikuttaa kuitenkin myös se, mitä on mahdollista verottaa. Eri aikoina verojen keräämiselle on erilaiset organisatoriset ja institutionaaliset puitteet. Maatalousyhteiskunnassa verotettiin maaomaisuutta, koska turpeeseen sidottu talonpoika ei voinut paeta verotusta. Maataloustuotteita verotettiin, kun ne kulkivat maaseudulta tullinpuomin ohi kaupungin torilla myytäväksi. Siirtomaatavaroita verotettiin meritullissa. Tuotteiden valmistamista verotettiin myymällä tuotanto-oikeuksia. Teollisuuden myötä tulivat nykyisen kaltaiset työsuhteet, jossa työntekijä on palkkatyösuhteessa tietyssä työtehtävässä tietyssä organisaatiossa. Tällainen institutionaalinen rakenne mahdollisti palkkatulojen verottamisen. Kirjanpitokäytäntöjen kehittyminen mahdollisti finanssipääomien ja liiketulojen verottamisen. Tavarakaupan siirtyminen toreilta kivijalkaan mahdollisti myynnin liikevaihdon verottamisen. Palveluelinkeinojen kehittyminen

palvelussuhteista palvelumarkkinoiksi mahdollisti liikevaihtoveron laajentamisen arvonlisäveroksi.

Verotuksen muotoja voidaan ryhmitellä erilaisten yhteiskuntakäsitteiden mukaan. Maatalousyhteiskunnassa verotettiin maaomaisuutta sekä tuotteiden kuljettamista kysynnän äärelle. Teollisessa yhteiskunnassa verotettiin ihmisten ansiotyötä, kaupankäyntiä, finanssipääomaa ja teollista pääomaa. Inhimillisen pääoman ja robottityön yhteiskunnassa verotetaan ihmisten ansiotyötä, kaupankäyntiä, finanssipääomaa ja teollista pääomaa.

Fiskaalisesta näkökulmasta olennainen kysymys on, miten veropohjaa voisi laajentaa. Ihmiset ja ihmisten muodostamat organisaatiot eivät ole enää ainoita taloudellisia toimijoita maailmassa. Koneiden ja laitteet ovat vähitellen kehittyneet ihmisorganisaation rakenteista itsenäisiksi taloudellisiksi toimijoiksi. ”Tietokoneet osaavat jo päätellä, mitä niiltä odotetaan, ja ne yhdistelevät tietoa ilman ihmisen ohjeita siitä, mitä pitäisi tehdä.” (HS 2.3.2017) Verottaja on perinteisesti ollut kiinnostunut sellaisista taloudellisista toimijoista, joita on mahdollista verottaa. Veropohjan laajentamisessa on sekä rationaalisuutta että moraalialia. ”Ihmisten kouluttaminen uuteen työn maailmaan vaatii kuitenkin rahaa, jota saadaan tulo- ja kulutusveroista. Ja niitä maksavat ihmiset, eivät koneet, minkä vuoksi jonkinlainen robottivero olisi oikeutettu.” (HS 2.3.2017) Verottajalla on kuitenkin vielä haasteita ratkottavanaan. ”Koneisiin kohdistuva vero johtaisi ongelmiin verokohteen määrittelyssä. Robotit eivät ole enää erillisiä vekottimia, vaan ihmisen työhön sulautunutta apua ja osallisuutta.” (HS 2.3.2017)

Miten digitaalista alustataloutta tulisi verottaa? Tai miten sitä on ylipäänsä mahdollista verottaa? Asian pohtimiseksi on syytä miettiä alustatalouden ansaintalogiikkaa. Alustat tarjoavat monia palveluita ilmaiseksi, mutta jotkut palvelut ovat maksullisia. Käytännössä alustojen ansaintalogiikka perustuu usein transaktioprovisioihin. Provision vastineeksi alusta tarjoaa säännöt ja puitteet transaktiolle. Toimijoiden näkökulmasta alusta luo luottamusta. Tyypillistä on, että toimijat ovat pieniä suhteessa alustan tarjoajaan. Yksittäinen toimija ei voi yleensä neuvotella hinnasta. Miten tällainen toiminta voidaan ymmärtää verotuksen näkökulmasta? Jos alustojen säännöt ymmärretään alustatalouden instituutioiksi, alustan maksut voidaan ymmärtää verotuksena. Transaktioprovisio on hyvin lähellä arvonlisäveron käsitettä. Tällöin alusta onkin itse verottaja.

Alustatalouden alustat ovat siis potentiaalisesti uusia tulokkaita verottajien joukkoon. Asia on syytä laittaa historialliseen perspektiiviin. Kansallisvaltio on myös suhteellisen uusi

tulokas verottajien joukossa. Aikojen kuluessa veroja ovat keränneet esimerkiksi ylipapit, heimopäälliköt, kuninkaat, keisarit ja aateliset. Veropohjan rapautuminen on ongelma sekä verottajalle että verotettavalle. ”Ensin vähenee taloudellinen aktiivisuus, tulee vähemmän verotuloja, ja sen jälkeen alkavat instituutiot ja säännöt rapautumaan.” (HS 9.7.2017)

6.12 Kansantaloudiskurssin yhteenveto

Kansantaloudiskurssi on makrotason keskustelua, jossa toimijat esitetään erilaisten ryhmien jäseninä. Olennaisin instituutio kansantaloudiskustelussa on työmarkkina eli työn kysynnän ja tarjonnan kohtaanto. Työn kysyntä ja tarjonta ovat abstraktioita, joiden taustalla on todellisia ihmisiä ja ihmisryhmiä. Työmarkkinakeskustelussa toimijoiden ryhminä esiintyy esimerkiksi työnantajia, työntekijöitä ja palkansaajia. Muita kansantaloudiskustelussa esiintyviä toimijaryhmiä ovat esimerkiksi julkinen sektori, organisaatio, kolmikanta, Suomi ja Euroopan unioni. Yksilön ja ryhmän välistä suhdetta kuvaavat johtaminen, osallistuminen, verotus sekä resurssien jakaminen.

Kun ihmisiä luokitellaan ryhmiin, voidaan ihmisistä mitattuja numeroja laskea yhteen. Jos ihmisjoukkoa nimitetään kansaksi, voidaan summia nimittää kansantaloudeksi. Kun joitakin summia asetetaan osoittajiksi ja joitakin nimittäjiksi, saadaan erilaisia kansantalouden tunnuslukuja. Työllisyysaste on tunnusluku. Bruttokansantuote henkilöä kohti on tunnusluku. Talouskasvu on tunnusluvun muutosnopeus. Innovaatiot ja instituutiot ovat talouskasvun taustalla olevia tekijöitä. Valtio on olennainen toimija institutionaalisessa sääntelyssä. Valtio rahoittaa toimintaansa verottamalla.

Seuraava pääosio analysoi digitalisaatiodiskurssia. Myös tässä osiossa valtion ja kansantalouden suhde on olennainen, mutta suhdetta katsotaan teknologian näkökulmasta. Makrotason lisäksi seuraava osio sisältää mikrotason pohdintaa teknologian vaikutuksesta ihmiseen ja ihmisen vaikutuksesta teknologiaan.

7 Digitalisaatiodiskurssi

7.1 Ihminen ja teknologia

”Hienoinakin teknologia vaatii ihmisen operaattoriksi ja valvojaksi eikä välttämättä kykene kaikkeen työhön.” (HS 22.5.2016) Operaattori operoi. Operoiminen (lat. operāre) tarkoittaa työn tekemistä. ”Eksoskeleton eli ulkoinen tukiranka antaa raskaan työn tekijälle lisää voimaa.” (HS 7.8.2019) Teknologia tukee työn tekemistä. Ihmisen ja teknologian suhdetta voi katsoa myös laajemmassa kontekstissa. Miten teknologia vaikuttaa ihmistyön kysyntään? ”On selvää, että teknologia tulee hävittämään työpaikkoja.” (HS 23.10.2017) Näin on ennenkin käynyt ja näin on ennenkin ennustettu. ”Ihmisen syrjäyttävän teknologian itkuvirsi on jatkunut Kehruu-Jennyn keksimisen ajoista asti ja tuskin loppuu koskaan.” (HS 22.5.2016)

Miten Kehruu-Jenny voisi auttaa ymmärtämään nykyaikaa? Kehruu-Jenny eli lankojen kehruukone oli eräs teollisen vallankumouksen alkuaikojen merkittävimmistä keksinnöistä. Se on myös riittävän yksinkertainen laite, jotta sen vaikutuksia voi analysoida ilman alan erityistuntemusta. Kehruu-Jennyssä on monta rinnakkaista varttinää yhdessä rukkipyörässä, joita pystytään käyttämään yhtä aikaa (Allen 2009). Kehruu-Jenny on siis käytännössä vain suuremmaksi skaalattu rukki. Miten näin yksinkertainen laite voi symboloida teollista vallankumousta? Vastausta voi lähteä hakemaan pohtimalla, miten Kehruu-Jenny korvasi perinteisiä rukkeja.

Kehruu-Jenny otettiin laajasti käyttöön Englannissa, mutta ei Ranskassa. Miksi? Allen (2009) toteaa, että syy ei ollut ranskalaisten tietämyksen puutteessa. Tieto keksinnöstä kulki Englannista Ranskaan. Syy oli taloudellinen. Ranskassa kehrääjän palkat olivat tuohon aikaan niin matalia, että Kehruu-Jennyyn ei kannattanut investoida, vaikka se oli suhteellisen edullinen laite.

Kehruu-Jennyn tarina kertoo, että kehruukoneiden, robottien ja digitaalisten toimijoiden vaillinaiset inhimilliset kyvyt eivät välttämättä estä inhimillisen työn katoamista. Olennaista on se, kannattaako työn automatisointi taloudellisesti. Yhtälö ohjaa automatisoimaan korkeapalkkaista ihmistyötä ja säilyttämään matalapalkkaista työtä. Jos työ on ”liian halpaa”, ns. luovan tuhon hypoteesi ei toteudu. Kyseisen hypoteesin mukaan matalan tuottavuuden toiminta korvautuu korkeamman tuottavuuden toiminnalla, koska matalan tuottavuuden toiminnalle ei ole elintilaa markkinoilla.

Luova tuho ei toteutunut Ranskassa, koska yrittäjä kohtasi kannustinloukun. ”Jos palkat laskevat tarpeeksi, yritykset lakkaavat automatisoimasta työtehtäviä.” (HS 5.10.2016) Kannustinloukkuun jääminen ei johtunut tyhmyydestä. Kuten Allen totesi, yrittäjillä oli tietoa Kehruu-Jennystä. Yritysorganisaation avainhenkilöt todennäköisesti ymmärsivät, että pitkällä aikavälillä olisi järkevää investoida korkeampaan tuottavuuteen. Epävarmuuden vallitessa oli kuitenkin subjektiivisesti rationaalista painottaa lyhyen tähtäimen optimia. Rationaalinen toimija tarttui yhteiskunnan tarjoamaan mahdollisuuteen käyttää halpaa kehruutyövoimaa.

”Mikäli työvoimasta on valtava ylitarjonta, se saattaa vääristää koko kansantaloutta. Kannusteet investoida automaatioon muuttuvat ja tämä puolestaan muuttaa koko yhteiskunnan kehitysuran.” (HS 5.10.2016) Halvan työvoiman niukkuus edistää luovaa tuhoa, mutta se ei yksin riitä. Matalan tuottavuuden toiminnan poistuminen ei automaattisesti johda korkeamman tuottavuuden toiminnan ilmaantumiseen. Niitä yhteiskuntia, joissa tämä dynamiikka on toiminut aiemmin, on tapana kutsua kehittyneiksi talouksiksi. Niitä yhteiskuntia, joissa tämä dynamiikka toimii tällä hetkellä, on loogista kutsua kehittyviksi talouksiksi. Talous voi olla yhtä aikaa kehittynyt ja kehittyvä.

Kehruu-Jenny paransi työn tuottavuutta kaksinkertaiseksi tai jopa nelinkertaiseksi (Allen 2009). Teollinen vallankumous oli vuosikymmenten sarja pienempiä ja suurempia tuottavuutta parantavia innovaatioita. Siinä sivussa jotain valtaakin kumoutui. Tekstiiliteollisuudessa kehittyivät sekä kehruukoneet että kudontakoneet. ”Teollinen vallankumous perustui eritoten keksintöihin, joiden ansiosta voitiin tehdä enemmän tavaraa ja vähemmällä työllä. Esimerkistä käy kankaan kudonta. Vuonna 1760 kankaan tekemiseen paunasta eli vajaasta puolesta kilosta puuvillaa kului 18 työtuntia. Sata vuotta myöhemmin samaan työhön meni enää puolitoista tuntia. Työn tuottavuus nousi 1 100 prosenttia.” (HS 26.3.2019)

7.2 Ideat ja teknologia

Edellisessä osiossa kuvasin kannusteiden vaikutusta innovaatioiden käyttöönottoon. Kannusteet vaikuttavat myös ideoiden syntymiseen. ”Hämmäntävää [teollisessa vallankumouksessa] oli se, että monet sen käynnistäneet keksinnöt eivät vaatineet kummoisia tieteellisiä tai teknologisia taitoja. [...] Siksi suuri kysymys kuuluu, miksi teollisen vallankumouksen keksinnöt, kuten höyrykone, ilmaantuivat niin myöhään ihmisen historiassa.” (HS 26.3.2019) Allen (2009) kertoo, että Kehruu-Jenny ei ollut ideana

vallankumouksellinen. Vastaavanlaisia ideoita oli esitetty aikaisemminkin. Arvo ei ollut niinkään ideassa itsessään vaan idean saattamisessa toimintakuntoon. James Hargreaves käytti vuosia Kehruu-Jennyn kehittämiseen riittävän toimivaksi. Miksei joku muu tehnyt sitä jo aikaisemmin?

Nicolas Baumard tarkastelee kysymystä evoluutiobiologian näkökulmasta. ”Puute ei edistä keksintöjä. Ahdingossa ihmisillä on muuta ajateltavaa kuin innovaatiot. [...] Keksintöjä alkaa syntyä, kun selviytymisen pakko hellittää. [...] Innovaatioita edistivät Baumardin mukaan usko huomiseen, sisäinen kannustin kokeiluihin, tutkaileva asenne ja sosiaalinen luottamus.” (HS 26.3.2019) Jos huomina koittaa, ihminen koittaa. Jos yrittänyttä ei laiteta, yrittänyt laittaa yrityksen.

”New Yorkin yliopiston taloustieteen professori Paul Romer on erikoistunut siihen, mistä johtuu pula talouskasvulle elintärkeistä uusista ideoista.” (HS 8.10.2018) Romer mallintaa asiaa taloustieteen peruskäsitteiden eli markkinoiden ja hyödykkeiden avulla. Ideat ovat ei-kilpailullisia (nonrival) hyödykkeitä, joiden käyttöä voidaan jossain määrin rajoittaa (partially excludable) lainsäädännöllisesti ja teknologisesti (Romer 1990). Lainsäädännöllinen rajoittaminen tarkoittaa esimerkiksi patentoimista. Romer vertaa ideoita perinteisiin hyödykkeisiin, jotka ovat kilpailullisia (rivalrous) ja rajoitettavissa olevia (excludable). Kilpailullisuus tarkoittaa, että hyödykkeen käyttö jossain estää samanaikaisen käytön toisaalla. Esimerkiksi paita, joka on jonkun ihmisen päällä, ei voi olla samaan aikaan toisen ihmisen päällä. Tämä luo kannusteen valmistaa, myydä ja ostaa paitoja. Kun moni taho valmistaa, myy ja ostaa paitoja, toimintaa voi luonnehtia kilpailulliseksi markkinaksi ja paitaa voi luonnehtia kilpailulliseksi hyödykkeeksi. Vastaavalla tavalla myös paitaan lankoja tuottava Kehruu-Jenny on kilpailullinen hyödyke. Vain yksi taho kerrallaan voi käyttää yhtä tuotantovälinettä. Sen sijaan idea Kehruu-Jennystä on erilainen. ”Idea on luonteeltaan samanlainen kuin tieto: sen voi antaa muille mutta pitää samalla itsellään.” (HS 8.10.2018) Markkina ei siis välttämättä luo kannustetta kehittää Kehruu-Jennyä. ”Tutkimusten tärkeimpiä havaintoja on se, että markkinoilla syntyy liian vähän ideoita.” (HS 8.10.2018)

7.3 Kansantalous ja teknologia

Miten teknologian, työn, tuotannon ja kulutuksen suhde oikeastaan toimii? ”Uutta työtä syntyy kahta kautta. Ensinnäkin manuaalisen työn vähentyminen vapauttaa ihmiset innovoimaan uusia asioita, jotka luovat tarvetta työpaikoille.” (HS 23.10.2017) Tämä on niin sanottua tarjonnan taloustiedettä. Vapaa-aika on resurssi, joka luo innovaatioita.

Innovaatioiden toteuttaminen luo hyödykkeitä eli tarjontaa hyödykemarkkinoille. Tämä on samalla myös työn kysynnän taloustiedettä. Hyödykkeiden tuottaminen luo työn kysyntää eli työpaikkojen tarjontaa.

”Teknologinen kehitys myös lisää työn tuottavuutta eli sitä, miten arvokkaita tavaroita ja palveluja tuotamme työtuntia kohden. Tuottavuuden kasvu lisää ihmisten tuloja ja laskee tuotteiden hintoja. Se taas lisää kulutusta, mikä luo tarvetta uudelle työlle.” (HS 23.10.2017) Tämä puolestaan on kysynnän taloustiedettä. Hyödykkeiden kysyntä luo työn kysyntää. Siteeratussa tekstissä on monta väitelausetta peräkkäin. Lauseet ovat siinä määrin lakonisia, että ne eivät tunnu väitelauseilta vaan toteamuksilta. Yksi lauseista on kuitenkin väitelause myös muuten kuin lingvistiksi. Se, että tuottavuuden kasvu lisää ihmisten tuloja, ei ole mikään luonnonlaki. Historiassa tuottavuuden kasvu on korreloinut sekä ihmisten tulojen laskun että nousun kanssa. Kausaalisuhte on aina välillinen. Siihen liittyy pienempiä ja suurempia inhimillisiä päätöksiä.

Jotta teknologia loisi työpaikkoja tai jotta talous ylipäänsä toimisi, sekä kysynnän että tarjonnan taloustieteen pitää toimia. Edellä esitetyt kaksi mekanismia työn syntymiselle eivät siis ole niinkään toistensa vaihtoehtoja, vaan saman mekanismin eri osia. Jotta hyödyke voisi virrata tuotannosta kulutukseen, rahan pitää virrata kulutuksesta tuotantoon. Tämä taas vaatii, että raha virtaa jotenkin tuotannosta takaisin kulutukseen. Palkkatyöyhteiskunnassa tämä virtaus tapahtuu palkkatulojen kautta. Teollisessa yhteiskunnassa kuluttajan rooli on yhdistynyt työntekijän rooliin. Sama ihminen on arvoketjussa sekä tuottaja että kuluttaja. Jotta ihminen voisi olla kuluttaja myös tekoälyn aikana, hänen pitää edelleenkin olla työntekijä tai hänen kulutuskykynsä pitää perustua johonkin muuhun kuin työtuloon. Molemmat vaihtoehdot ovat haasteellisia. ”Tulevaisuudessa ei yksinkertaisesti ole järkeviä töitä suurimmalle osalle ihmisiä. [...] Jäljelle jäävät vain huipputuottavat huippuasiantuntijatehtävät, jotka ovat harvinaisia, ja toisaalta matalan tuottavuuden koulutusta vaatimattomat tehtävät, joista ylivoimaisesti suurin osa ihmisistä jää kilpailemaan – oli heidän koulutuksensa mitä tahansa.” (HS 7.10.2016)

7.4 Yritykset ja teknologia

Edellisissä osioissa tarkastelin teknologian kehitystä koko yhteiskunnan kontekstissa. Tässä osiossa kavennan näkökulmaa pienempiin ihmisjoukkoihin, jotka ovat usein järjestäytyneet osakeyhtiömuotoon. Yritys perustetaan ja käynnistetään. Yritys on sosiaalinen konstruktio. Osa yrityksistä on käynnistyessään startup-yrityksiä eli käynnistyviä yrityksiä. Tutkijat ovat

onnistuneet tunnistamaan tällaiset yritykset ja laskemaan niiden määrän. Ainakin lukumäärä auktorisoidaan viittaamalla tutkimukseen. ”Tutkimuksen mukaan Suomeen perustetaan vuosittain vajaa 100 startup-yritystä, joiden liiketoiminta voi kasvaa uudelle tasolle. Lupaavimmat yritykset perustetaan useimmiten ohjelmistoalalle.” (HS 23.5.2018) Jotkut yritykset ovat jo perustamisvaiheessa lupaavampia kuin toiset.

Miten tuottavuus liittyy startupeihin? Asian pohtimiseksi on ensin mietittävä, miten tuottavuus liittyy niihin yrityksiin, jotka eivät ole startupeja. ”Liitot ovat sopineet aloittavansa yhteisen tuottavuushankkeen, edistävät työrauhaa yhdessä sovitun toimintamallin avulla, kehittävät työhyvinvointia sekä torjuvat harmaata taloutta tukemalla viranomaisvalvontaa. [...] Yrityksillä on hyvin myönteisiä odotuksia työrauhan ja tuottavuuden parantamisesta.” (HS 30.10.2017). Liitot kehittävät tuottavuutta. Yritykset odottavat. Startupeille tuottavuus sen sijaan on jotain, mikä kehittyy yrityksen sisällä. ”Työn tuottavuus paranee nuorissa yrityksissä vasta ajan mittaan. Keskeistä on tekemällä oppiminen. Yksittäinen innovaatio ei sinänsä takaa menestystä, vaan liiketoiminnan kehittymisen keskipisteessä innovaation soveltaminen.” (HS 23.5.2018) Nuoruutensa yritys viettää yrittämällä oppia.

Nuori yritys etsii vahvempia hartioita. ”Slush-tapahtuma on toiminut viime vuosina ponnahduslautana kasvuyrityksille. Keskeisessä asemassa ovat pääomasijoittajat, jotka sijoituksillaan valikoivat lupaavimmat yhtiöt ja kehittävät niitä.” (HS 23.5.2018) Joissain tapauksissa kehittäminen johtaa kehitykseen. ”ICT-alaan kuuluvat lukuisat pienet ohjelmistoyhtiöt, jotka ovat esillä keskiviikkona alkavassa Slush-tapahtumassa. Alan suurin yhtiö on Nokia.” (HS 11.11.2015)

7.5 Digitaalinen todellisuus

”Algoritmi on esimerkiksi resepti, joka kertoo, miten munakas tehdään. Siinä on ainesosat ja asioiden suoritusjärjestys.” (HS 8.1.2017) Algoritmi on siis toimintaohje johonkin tilanteeseen. ”Algoritmit eivät liity vain pelottaviin robotteihin. Luonnonlaeissakin voi nähdä algoritmin.” (HS 8.1.2017) Ihmisen tietoisuuttakin voidaan ajatella joukkona algoritmeja. Kussakin tilanteessa ihminen soveltaa jotain aiemmin oppimaansa toimintatapaa ja oppii samalla jotain uutta. Koneen erottaa ihmisestä se, että kone ei tee itsenäisesti päätöstä tavoitteistaan. ”Kone tekee sen, mitä siltä kirjaimellisesti pyydetään.” (HS 8.1.2017)

Algoritmi on jonkin toiminnan mallinnus jossakin tietorakenteessa. Algoritmi ei pelkästään mallinna todellisuutta, vaan se myös luo todellisuutta. Vertailun vuoksi, myös diskurssi sekä kuvaa todellisuutta että luo uutta todellisuutta. Algoritmeilla ja diskurssilla on siis sekä analyyttinen että konstruktiiivinen luonne. Erona kuitenkin on, se että diskurssin ja todellisuuden välinen suhde on tulkinnanvarainen. Tulkitsija on yleensä ihminen. Algoritmi on puolestaan todellisuuden eksplisiittinen mallinnus. Eksplisiittisyys ei välttämättä tarkoita suurempaa vastaavuutta reaalityodellisuuteen. Sen sijaan se tarkoittaa kolmatta tasoa, digitaalista todellisuutta. Algoritmit ja tietorakenteet ovat sellaisenaan digitaalista todellisuutta. Digitaalinen toiminta on algoritmien suorittamista. Ihmisen arkinen digitaalinen toiminta tapahtuu eksplisiittisessä rakenteessa. Kuvaan esimerkkinä jostain asiasta pitämistä. Havaitaan, että reaali maailmassa ihmiset ilmaisevat eri tavoilla sitä, että he pitävät jostain. Havaittuja ilmaisemisen tapoja kuvataan diskurssissa. Ihmiset oppivat diskurssista itselleen uusia ilmaisutapoja. Ihmiset käyttävät oppimiaan tapoja tilanteissa, joihin he uskovat niiden sopivan. Jokainen tekee ilmaisun hieman eri tavalla. Digitaalisessa todellisuudessa sen sijaan on rajattu tapa ilmaista tykkäämistä. ”Kun näytti peukkua kaverien päivityksille, kaikille tuli hyvä mieli.” (HS 8.1.2017) Eri ihmiset voivat liittää samaan toimintaan eri merkityksiä, mutta digitaalinen toiminta itsessään saa vain ennalta määrättyjä muotoja. Tämä on ihmisen kannalta yhtäältä helpottavaa ja toisaalta rajoittavaa. Ihminen tekee sen, mitä sille kirjaimellisesti tarjotaan.

”Usein puhutaan algoritmeista, kun oikeastaan kyse on tekoälystä.” (HS 8.1.2017) Tekoälyn myötä kone muuttuu pyyntöjen toteuttajasta itsenäisemmäksi toimijaksi. ”Ohjelmat oppivat itse ja muuttavat toimintaansa opitun sekä ihmisen tarpeen mukaisesti.” (HS 4.3.2018) Ohjelmat muuttavat toimintaansa jonkun ihmisen tarpeen mukaisesti.

7.6 Datan omistajuus

Rautatie on tehty raudasta ja maantie maasta. Vaan mistä onkaan tiedon valtatie tehty? ”Tekoälyvallankumouksessa vauhtia saavat yritykset, jotka pääsevät helpoimmin mahdollisimman suuren dataraaka-aineen äärelle.” (HS 4.3.2018) Data on tiedon esitysmuoto tietovarastossa tai tiedonsiirtotiellä. Tiedon valtatie on tehty datasta, joka on tehty tiedosta. Dataraaka-aineeseen pääsee käsiksi, jos on itse tietovarasto tai siirtotie. Käänteisesti tulkiten, pääsy dataraaka-aineen äärelle tekee toimijasta tietovaraston tai siirtotien. ”Väkimmäällä on taas merkitystä, se tarkoittaa tällä kertaa datamassaa.” (HS 4.3.2018) Ihmiselämä on dataa.

”Älyvallankumoukseen tarvitaan sopivaa asennetta. Kumous etenee kitkattomimmin siellä, missä tiedon keruun kohteen oikeudet kerättyyn tietoon ovat vähäisimmät.” (HS 4.3.2018) Vallankumouksiin on aina liitetty erilaisia määreitä. Kun myöhemmin katsotaan historialliseen kurkistusaukkoon, voidaan usein todeta, että vallankumouksen jälkeinen todellisuus ei vastannut niitä määreitä, joita aikalaiset vallankumoukseen liittivät. Siksi on perusteltua väittää, että älyvallankumouksen ydinkysymys ei välttämättä ole äly. Yksi asia vallankumoukseen joka tapauksessa liittyy. Vallankumouksen tapahtumisessa, tekemisessä tai estämisessä on aina kyse vallasta. Älyvallankumouksessa valtakysymys on, kuka omistaa datan ja millaiset instituutiot omistajuutta määrittävät. Tiedon valtatie on tehty vallasta.

Vallankumous ei kuitenkaan synny pelkästään uusista voimista ja ajatuksista. Olennaista on myös se, mitä on ennen mahdollista vallankumousta. Historia tapahtuu, auktoriteetit tulkitsevat. ”Hiljaisessa muutoksessa olleet asiat kypsyvät ja kiihtyvät yhteentörmäysvaiheeseen. [Historian professori Markku] Kuisman mukaan tällainen törmäysvaihe on käsillä juuri nyt. Koko maailman valta- ja voimasuhteet ovat muuttumassa.” (HS 29.7.2018)

Tuottavuus ja valta eivät ole erillisiä saarekkeita. ”Ainoa poispääsy hitaan kasvun kuopasta on tuottavuuden parannus. Monelle asiantuntijalle se tarkoittaa digitalisaatiota, eli esimerkiksi pilvipalveluja, robotiikkaa, teollista internetiä ja muita innovaatioita.” (HS 20.12.2015) Mitä sitten tapahtuu, kun kuopasta päästään pois? ”Uusi digitaalinen aikakausi rakentuu bitcoinin kaltaisissa kryptovaluutoissa käytetylle lohkoketjuteknologialle. Ensimmäistä kertaa historiassa ihmiset voivat luottaa toisiinsa ja tehdä toistensa kanssa transaktioita.” (HS 28.9.2018) Väitelause luottamuksesta on historiallisesti merkityksellinen. Se asettaa mielenkiintoiseen valoon luottamuksen laadun ja määrän ennen lohkoketjujen aikaa. Lausetta on ehkä tulkittava niin, että luottamus on mahdollista rakentaa kokonaan lohkoketjuihin tallennetun datan varaan. Se antaa datalle ja datan tulkitsijalle suuren vallan. Algoritmeilla on ihmiseen nähden etulyöntiasema datan tulkitsemisessä, koska algoritmit puhuvat datan kieltä. Algoritmit toimivat tulkkina datan ja ihmisen välillä. Jotkut ihmiset ymmärtävät algoritmien kieltä. Heillä on siis vaikutusvaltaa siihen, miten algoritmit tulkaavat dataa ihmisille ja ihmisiä dataksi.

Miten algoritmin roolin datan ja ihmisen välillä voisi ymmärtää? Andersonin (1983/2017) mukaan maailmaa hallitsivat tuhansien vuosien ajan uskonnolliset yhteisöt, joiden valta perustui pyhiin kirjoituksiin. Vain harvalukuisella eliitillä oli pääsy uskonnon pyhiin

kirjoihin. Kirjat itsessään olivat aikanaan harvinaisia, mutta vielä tärkeämpää oli se, että kirjat oli kirjoitettu kielellä, jota suhteellisen harva ymmärsi. Esimerkiksi kristinuskon kieli oli latina ja islamin kieli oli arabia. Uskonnon kielen osaaminen antoi eliitille monopolin pyhien tekstien tulkitsemiseen parhaaksi katsomallaan tavalla. Pyhien tekstien tulkitsija oli välikappale ihmisen ja jumalallisen vallan välillä. Data meidän, joka olet pilvessä. Tapahtukoon sinun tahtosi myös maan päällä.

Tiedon valtatie on tehty datasta ja data on totuutemme. Data syntyy elämästämme ja määrää elämäämme. Data on tie, totuus ja elämä. Miten tällaisia suuria käsitteitä voisi ymmärtää? Älyvallankumouksen lisäksi puhutaan myös robottivallankumouksesta. ”Maailmantalouden ja yhteiskuntien suurimpia tulevia mullistuksia on robottien vallankumous. Se ei ole vanhoista tieteiselokuvista tuttu metallipönttöjen yllätyshyökkäys, vaan huomaamattomasti kiihtyvä prosessi, jossa automaatio muuttaa ja vie ihmisten työtä sekä vaikuttaa yhteiskuntien tulonjakoon.” (HS 2.3.2017) Robotti - robotnik, työläinen - on toimija työn- ja tulonjaossa. Vaan mitä voisi tarkoittaa robottien vallankumous? Ovatko robotit vallankumouksen subjekteja vai objekteja? Aikaisemmista työläisten vallankumouksista tiedämme, että kyse oli enemmänkin työläisten kesyttämisestä kuin työläisten valtaannoususta. ”Robotin saa kesytettyä ystäväksi tulonsiirroilla.” (HS 2.3.2017)

7.7 Digitaalinen ekosysteemi

Edellisessä osiossa pohdin digitaalista vallankumousta vallan näkökulmasta. Tässä osiossa pohdin samaa aihetta organisaationäkökulmasta eli toimijoiden vuorovaikutuksen näkökulmasta. ”Organisaatiolähtöinen eriytynyt tuotantomalli on muuttumassa.” (HS 20.3.2017) Mikä oikeastaan on organisaatiolähtöinen eriytynyt tuotantomalli? Tällä tarkoitetaan maailmaa, jossa organisaatiot ovat yhtäältä toimijoita organisaation ulkopuolisessa taloudessa ja toisaalta organisaatioissa on sisäisiä toimintoja. Eriytyminen voisi tarkoittaa näiden kahden välistä rajaa. Mihin tämä on muuttumassa? ”Alustamaiset ICT-keskukset tuottavat yhteiskäyttöisesti kaikille asiakkailleen muun muassa palvelinkapasiteetin, verkkoyhteydet ja perustietotekniikan palvelut. [...] Digitalisaation ja alustatalouden ansiosta palveluntuottajat voivat keskittyä palveluunsa, kun jokaisen ei tarvitse erikseen huolehtia erilaisten tukipalvelujen järjestämisestä.” (HS 20.3.2017) Tätä voisi tulkita siten, että perinteisesti organisaation sisällä tehtyjä tukipalveluja ei enää tehdä organisaation sisällä. Jos alustatalous on tätä, se ei ole uutta. Tätä on tehty aikaisemminkin kutsuen toimintaa ulkoistamiseksi. Mitä muita merkityksiä alustataloudesta voi löytää?

Alustataloutta voi miettiä myös mikrotasolla, työn ja työntekijän näkökulmasta. ”Pessimistien näkemys on, että tekoälyn ja robottien kehitys johtaa seuraavien vuosikymmenten aikana suurtyöttömyyteen. [...] Jos työtä on, pessimistien mukaan sitä tehdään yhä enemmän kyytejä välittävän Uberin tapaisten alustojen kautta. Työnantajat korvautuvat työn välittäjillä, jotka tarjoavat vakaan palkkatyön sijaan epävarmaa keikkatyötä.” (HS 17.3.2016) Alustatalous ei olekaan pelkkää tukipalvelujen ulkoistamista. ”Alustatalous on yksi merkittävimmistä digitalisaation ilmentymistä.” (HS 20.3.2017) Kyse ei ole pelkästään työn organisoinnoista, vaan koko yhteiskunnan rakenteesta. ”Yhteiskuntien pitää varautua perinteisen palkkatyön katoamiseen. Se tarkoittaisi valtavaa taloudellista ja kulttuurista muutosta.” (HS 28.8.2016)

Miten voisimme ymmärtää alustataloutta tuotantorakenteena? Mistä on oikeastaan kyse, kun globaali tietojärjestelmä mahdollistaa taksikyytien kysynnän ja tarjonnan kohdentumisen? Mistä on kyse, kun verkkokauppa-alustalla toimii satoja tuhansia itsenäisiä verkkokauppoja ja satoja miljoonia itsenäisiä asiakkaita? Tällaisia alustan ja toimijoiden muodostamia kokonaisuuksia kutsutaan usein *ekosysteemeiksi*. ”Avoimuuteen ja yhteistyöhön perustuva lähestymistapa synnyttää teknisen ekosysteemin, jossa yhteishankkeet tuovat lisäarvoa arvoketjun kaikille toimijoille lukitsematta ketään minkään tietyn järjestelmän tai laitteen asiakkaaksi.” (HS 7.9.2016)

Mikä tai mitä ekosysteemi oikeastaan on? Ekosysteemin käsite on lainattu biologiasta. Biologiselle ekosysteemille on ominaista, että kaikella toiminnalla on jokin vaikutus kokonaisuuteen, mutta millään toimijalla ei ole oikeuksia tai velvollisuuksia ekosysteemiä kohtaan. Ihmisen talousjärjestelmistä ekosysteemin käsite sopii luontevasti kuvaamaan metsästäjä-keräilijä -yhteiskuntaa. Miten käsite tuodaan nykyaikaan? Alustatalouden ekosysteemi voisi tarkoittaa, että toimijoita itsessään ei säädellä, mutta toimijoiden toiminta tapahtuu tiettyjen pelisääntöjen puitteissa. Toimijalla ei ole velvollisuutta toimia ekosysteemissä. Vastaavasti ekosysteemillä ei ole velvollisuuksia tehdä alustasta toimijan kannalta mielekästä. Toimija kohtaa ota tai jätä -asetelman.

7.8 Digitalisoituva osallisuus

”Tulevaisuudessa ei yksinkertaisesti ole järkeviä töitä suurimmalle osalle ihmisiä. [...] Jos matalapalkkatöistä kilpailee tarpeeksi moni, palkat pienenevät lopulta niin paljon, että osaa ei enää kiinnostu hakea töitä. Ei, vaikka sosiaaliturva olisi leikattu minimiin. [...] Eläminen äidin nurkissa kotikonsolia pelaten ei todellakaan ole oman potentiaalinsa täyttämistä ja

yhteiskuntaan osallistumista, mutta sekin on parempi kuin tuulilasien peseminen liikennevaloissa.” (HS 5.10.2016) Edellä on esitetty yksi tulevaisuudenkuva digitalisoituvasta yhteiskunnasta. Lainaus sisältää rationaalista pohdintaa kannusteiden vaikutuksesta toimijoihin. Lainaus sisältää myös arvottavan kannanoton osallistumisen muodoista. En kuitenkaan mene niihin syvemmälle. Sen sijaan pohdin lauseeseen sisältyvää normalisoitua oletusta siitä, että ihmiset osallistuvat yhteiskuntaan työmarkkinoiden kautta.

Jotta voisin katsoa teollisen ajan jälkeiseen todellisuuteen, menen ensin ajassa taaksepäin. Käytän lähteenäni väestötilastoja. Anderson (1983/2017, 235-236) toteaa, että vanhat väestötilastot eivät ole väestötilastoja samassa merkityksessä kuin nykyään ymmärrämme kansallisvaltion väestötilastot. Vanhoilla väestötilastoilla on jokin konkreettinen tarkoitus, esimerkiksi verotus tai sotaväenotto. Tilaston konkreettinen tarkoitus kertoo ihmisen osallisuudesta yhteiskuntaan.

Suomen vanhat väestötilastot perustuvat pääasiassa kahteen lähteeseen (Nummela 2018, 94-97). Ensimmäinen tietolähde ovat maakirjat, joihin kirjattiin maaomaisuus, jotta sitä voitiin verottaa. Sitä, ketä kaikkia yhdellä maatilalla todellisuudessa asui, ei aina kirjattu tarkasti. Se ei ollut verotuksen kannalta ensisijaista. Toinen tietolähde ovat seurakuntien jäsenkirjat, joita on systemaattisesti kerätty 1700-luvun puolivälistä alkaen. Näiden tulkinnassa ongelmana on se, että maassamuuttoa ja siirtolaisuutta ei kirjattu yhtä systemaattisesti kuin syntyneitä. Se, mitä tapahtuu uskontoon kastamisen jälkeen, ei välttämättä ole uskontokunnan jäsenyyden kannalta ensiarvoisen tärkeää.

Teollisen yhteiskunnan myötä henkilöiden palkkatuloja alettiin verottaa. Näin ollen oli oleellista yksilöidä henkilöt väestökirjanpidossa. Ihmisestä tuli veroluettelon rivi, jota alettiin kutsua kansalaiseksi tai luonnolliseksi henkilöksi. Teollisten tuotantovälineiden myötä tuli teollisia organisaatioita, joita myös verotettiin. Veronalaisia organisaatioita alettiin kutsua oikeushenkilöiksi. Verottaja eli kansallisvaltio loi lainsäädännön, jonka puitteissa luonnolliset henkilöt saattoivat toimia oikeushenkilöiden kanssa ikään kuin oikeushenkilöt olisivat oikeasti olemassa. Luonnolliset henkilöt olivat oikeushenkilöiden näkökulmasta työntekijöitä ja asiakkaita. Alustan näkökulmasta luonnolliset henkilöt ovat dataa, joka vuorovaikuttaa algoritmien välityksellä muun datan kanssa.

7.9 Tarpeettomuus ja tarpeellisuus

”[Historioitsija Yuval Hararin mukaan] monesta ihmisestä voi tulla tarpeeton työelämässä. [Googlen pääekonomisti Hal] Varian suorastaan pilkkaa niitä, joiden mielestä robotit tulevat ja vievät meiltä työt. Hänen mukaansa tätä on hoettu eri yhteyksissä jo 1800-luvulta asti. Turhaan. Hän sanoo, että vuonna 1950 Yhdysvalloissa listattiin 270 ammattia. Niistä on kadonnut vain yksi: hissipoika.” (HS 1.9.2018) Pinnallisesti arvioiden tässä on kaksi vastakkaista argumenttia. Syvällisesti ajatellen on mahdollista, että molemmat ovat yhtä aikaa oikeassa. Historiasta voidaan löytää vastaava murroskohta. Teollisessa vallankumouksessa suuresta määrästä talonpoikia ja maatyöläisiä tuli vähitellen tarpeettomia. Tehtaiden koneet eivät kuitenkaan varsinaisesti vieneet heiltä töitä. Traktori teknologiana ei syrjäyttänyt maanviljelijää ammattinimikkeenä. Kuitenkin niiden ihmisten määrä laski, jotka saivat elantonsa maanviljelystä. Ihmisistä tuli tarpeettomia maataloudessa. Työn tulevaisuudesta käytävässä keskustelussa voidaan tunnistaa erilaisia suureita ja käsitteitä. Voidaan laskea ammattinimikkeiden määrää tai työsuhteissa olevien ihmisten määrää. Voidaan laskea elantoa rahamääräisinä summina. Voidaan tehdä tulkintoja ihmisten osallisuudesta, osattomuudesta, tarpeellisuudesta ja tarpeettomuudesta. Kutakin suurta tai käsitettä voidaan soveltaa eri konteksteissa. Siksi näennäisen ristiriitaiset argumentit voivat olla yhtä aikaa tosia.

Tarpeettomuus on läheistä sukua tarkoituksettomuudelle. ”Tämän ajan kipupiste kulminoituu kokemukseen elämän merkityksettömyydestä ja tarkoituksettomuudesta.” (HS 1.11.2018) Ennen pohdittiin elämän tarkoitusta. Nykyään pohditaan elämän tarkoituksettomuutta. Yhdistävänä tekijänä on kuitenkin se, että aina eletään tätä aikaa. Tarpeellisuus ja tarkoituksellisuus liittyvät päämääriin. ”Suomalaisilla oli yhteinen päämäärä: päästä eroon köyhyydestä äärimmäisen nopeasti. Ja se tehtiin.” (HS 1.11.2018) Suomalaisilla oli malttia vaurastua äärimmäisen nopeasti. ”Vaurastuminen oli fiksua, mutta pelkkä vaurauden tavoittelu ei tee elämästä elämisen arvoista.” (HS 1.11.2018) Arvot ja merkitykset syntyvät diskursiivisesti. ”Usein merkityksellisyyden tunne syntyy, kun ihminen saa välillisesti tai suoraan tunnustusta arvokkuudestaan.” (HS 1.11.2018)

”Newyorkilainen Sam muuraa 3 000 tiiltä päivässä eikä väsy koskaan – robotit tulevat rakennusalalle, jonka tuottavuus on polkenut paikallaan.” (HS 27.10.2017) Robotti ei väsy. Robotilla ei ole tarpeita. Robotti voi silti olla tarpeellinen. Ihmisellä on tarpeita. Ihminen voi

silti olla tarpeeton. ”On siis kyse siitä, mihin tarpeeseen työllä vastataan.” (HS 15.9.2016) Tarpeellisuuden pohdiskelu on diskursiivisen rationalisoinnin kovaa ydintä.

”Töitä riittää halukkaille tulevaisuudessakin.” (HS 1.9.2018) Mitä tarkoittaa töiden riittäminen? Asiaa voidaan miettiä työvoimapolitiikan historian pitkässä kaaressa. Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriö yhdisti aikanaan liikennepolitiikan ja työvoimapolitiikan tavalla, jota kutsuttiin lapiolinjaksi. Enää lapiolinjan töitä ei riitä halukkaille eikä haluttomille. Miksi? Lapiolinjan työt eivät loppuneet siksi, että kaikki halutut tiet olisivat jo valmiina. Työmarkkinateorian mukaan lapiomiehen palkkakustannukset määräytyvät sen mukaan, minkä palkan hän voi saada jostain muusta työstä. Työt loppuivat siksi, että kaivinkoneen tuottavuus oli niin suuri, että lapiomiehiä ei kannattanut työllistää työmarkkinan määräämällä palkalla.

Lapiolinjan loppumisen voi nähdä myös suurempana murroskohtana ihmisen tarpeellisuudessa. Kuusi (1961) kuvaa tätä aikaa. Kuusen päätemana voi pitää ajatusta, että ihmisiä tarvitaan tehtaissa ja muissa työpaikoissa kansantalouden kasvun tekijöinä. Ajatus oli aikanaan uusi ja mullistava. Ei toki voi väittää, että aikaisemmin ihminen olisi ollut täysin tarpeeton. Isäntä tarvitsi torpparin työpanosta. Torppari ei ollut tarpeeton. Maatalousyhteiskunnassa tarpeellisuus oli kuitenkin paikallista ja konkreettista. Isännällä oli tarve saada heinä latoon. Torpparilla oli tarve jäädä eloon. Kruunu ja pappila tarvitsivat maaveronsa, mutta kansantalous ei tarvinnut isäntää eikä torpparia. Ainakaan sellaisesta ei puhuttu nykyisellä tavalla, koska kansantalouden kokonaistuotannon määrän laskeminen keksittiin vasta torpparilaitoksen loppumisen jälkeen (Schön 2013, 21). Kuusen mielestä yhteiskunta piti järjestää sellaiseksi, että ihmiset voivat osallistua kansantalouden kasvattamiseen. Olemme nyt eläneet jo lähes ihmisiän verran aikaa, jolloin ihmisiä on tarvittu kansantalouden tunnuslukujen laskentakaavojen osoittajiksi ja nimittäjiksi. Ihmisikä on ihmiselle pitkä aika, mutta ihmisen tarpeellisuuden historiassa se on lyhyt aika.

7.10 Identiteetit ja sääntely

”Rekkaliikenne kulkee halki eri maiden. Kaikissa maissa, joiden halki itse ajava rekka kulkee, täytyisi olla samat säännöt itse ajavalle liikenteelle, jotta hommassa olisi mitään järkeä.” (HS 7.5.2015) Lainauksen ilmeinen sisältö on huomio sääntöjen tarpeesta. Diskursiivisesti mielenkiintoisempia ovat kaksi normalisoitua toimijatahoa sääntöjen takana: sääntelijä ja säännelty. Maakohtainen sääntely tarkoittaa käytännössä, että sääntelijän oletetaan olevan valtio. Jopa vielä mielenkiintoisempi on kysymys sääntelyn

kohteesta. Jotta sääntöjen noudattamista voitaisiin valvoa ja tarvittaessa käsitellä oikeudessa, lainsäädännön pitää määritellä, kuka tai mikä on itse ajava liikenne. Kuka istuu syytetyn penkillä, jos itse ajava liikenne rikkoo tieliikennelakia?

Historia auttaa ymmärtämään nykyisyyttä. Pari sataa vuotta sitten teollistuvassa maailmassa oli vastaava ongelma. Kuka istuu syytetyn penkillä, jos tehdas rikkoo lakia? Maanviljelysyhteiskunnassa lainsäädännön keskeiset käsitteet olivat ihminen ja maa. Tehdas ei ole ihminen eikä maa. Tehdas toki sijaitsee maalla. Maakaari taipui tehdaskiinteistöjenkin sääntelyyn. Mutta kiinteistölainsäädäntö ei ratkaise sitä, miten irtainta tavaraa saa tuottaa. Sääntelytarpeeseen oli pääpiirteissään kahdenlaisia ratkaisuja. Yksi ratkaisu oli ottaa kaikki tehtaot hallitsijan alaisuuteen. Sitä ihmisten joukkoa, jolta hallitsija otti haltuunsa tuotantovälineitä, alettiin kutsua kansaksi. Omaisuuden ottamista kansalta alettiin kutsua kansallistamiseksi. Toinen ratkaisu oli luoda lainsäädäntöön rajavastuuyhtiön käsite ja luoda pelisäännöt rajavastuuyhtiöiden toiminnalle. Tällaista toimintaa alettiin kutsua markkinoiksi. Kansan, kansallistamisen ja markkinoiden käsitteiden ympärille syntyi ideologioita. Nykyään lainsäädännössä toimijoiden pääkategoriat ovat luonnolliset henkilöt ja oikeushenkilöt. Algoritmi ei ole luonnollinen henkilö eikä oikeushenkilö.

Historia vihjaa, että itse ajavan rekan voi haastaa oikeuteen määrittelemällä algoritmin oikeushenkilöksi. Oikeastaan näin on jo tehty, mutta lakien säätämisen etujoukoissa eivät tällä kertaa ole kansallisvaltiot. Digitaalisilla alustoilla ”verotetaan” digitaalista vuorovaikutusta. Hieman toisin ilmaisten, jotkin bittien virtauksen muodot ovat transaktioita, joista alusta perii provisiopalkkiota. Näin ollen on tarpeellista yksilöidä transaktion osapuolet. Alustan näkökulmasta alustan toimijat ovat käyttäjätunnuksia, jotka identifioidaan esimerkiksi sähköpostiosoitteella. Käyttäjätunnus luo toiminnallaan digitaalista jalanjälkeä. Tätä jalanjälkeä voidaan kutsua myös identiteetiksi. Digitaalisen identiteetin takana voi olla algoritmi, luonnollinen henkilö tai kansallisvaltion oikeushenkilö. Joskus muut toimijat tietävät, kuka tai mikä identiteetin takana on. Alusta luo säännöt, jonka puitteissa digitaaliset identiteetit voivat toimia vuorovaikutuksessa ikään kuin identiteetit olisivat oikeasti olemassa.

7.11 Kansantalous ja alustatalous

”Kun kaikki ihmiset päästetään arvoa tuottavan työn kentälle, se kohentaa taloutta, vahvistaa yksilön vapautta ja edistää oikeudenmukaisuutta yhteiskunnassa.” (HS 1.10.2016) Sitaatissa on arvokkaita adjektiiveja ja kehityssuuntia. En kuitenkaan pohdi niitä nyt enempää. Sen

sijaan pohdin sitä, mikä on työn kenttä. Kenttä aineellisena käsitteenä tarkoittaa toiminnan alustaa. Työn kenttä voisi siten tarkoittaa työn alustaa. Digitaaliset alustat ovat historiallisesti ainutlaatuisia siinä mielessä, että niiden kautta voi tilata laajan joukon tavaroita ja palveluita siten, että arvoketju on suurelta osin alustan tiukassa kontrollissa. Toiminta tapahtuu alustalla. Ei pelkästään alustan kautta. Digitaalinen alusta on työn kenttä. Alustatalous on abstraktio toiminnasta tällä kentällä.

Kansallisvaltiossa perinteinen työn kenttä on kansantalous. Voidaan sanoa, että parturi leikkaa asiakkaan hiuksia kansantaloudessa. Väite ei ole totta eikä valhetta. Väite on tulkintaa. Kun riittävän moni tulkitsee samalla tavalla, tulkinta institutionalisoituu itsestäänselvyydeksi. Kansantalous muuttuu teoreettisesta käsitteestä vallitsevaksi todellisuudeksi. Kaikki taloudellinen toiminta ei ole aina tapahtunut kansantaloudessa. Maanviljelijä hedelmällisessä puolikuussa ei todennäköisesti tiennyt toimivansa kansantaloudessa.

Teollisuusyhteiskuntakaan ei ole aina ollut kansantalous. Kehruu-Jennyn inhimilliset työtoverit lancashireläisessä tehtaassa tuskin tiesivät toimintansa tulevan aikanaan näkymään kansantalouden tilinpidossa. Yhteiskunnat syntyivät, koska taloudellisessa toiminnassa oli tarve sopia resurssien jakamisen pelisäännöistä. Maataloudessa piti säädellä kastelukanavien rakentamista siten, että kasteluvettä riitti mahdollisimman monelle. Syntyi valtakuntia. Teollisuudessa piti säännellä hiilikaivostoimintaa ja luoda toimivia tuotannontekijämarkkinoita. Syntyi kansallisvaltioita sekä hiili- ja teräsunioneita. Sääntelyn pohjaksi piti kerätä tilastoja. Kerättyjä tilastoja voi kutsua myös kansantaloudeksi. Joinakin historian aikoina kansantalous on ollut osa ihmisten sosiaalista todellisuutta.

Kansantalous ja alustatalous ovat abstraktioita, joiden merkitys määrittyy sosiaalisesti ja diskursiivisesti. Onko alustatalous kansantalouden osa vai kansantalouden jälkeinen aika? ”Northwesternin yliopiston professori Robert Gordon taas uskoo, että tietotekniikan vallankumous on jo nähty. Hän uskoo, ettei seuraavan neljänkymmenen vuoden aikana mikään, mitä kehitämme, tule vastaamaan höyrykoneen kaltaisia keksintöjä.” (HS 20.12.2015) On täysin mahdollista, että digitalisaation merkitystä liioitellaan. Vertausta höyrykoneeseen voi lukea myös toisin. Voi olla, että digitalisaatio on yhtä merkittävä teknologinen murros kuin höyrykone, mutta se ei silti ole höyrykoneen kaltainen keksintö. Höyrykonekaan ei ollut viljanviljelyn kaltainen keksintö. Viljanviljely loi neoliittisen vallankumouksen. Höyrykone loi teollisen vallankumouksen. Kumpikin vallankumous

nimettiin vallankumoukseksi vasta jälkikäteen. Aikanaan selvinnee, onko tietotekniikan vallankumousta syytä kutsua vallankumoukseksi. ”Tiedämme, että tuottavuus on ollut talouskasvun tärkein lähde teollisesta vallankumouksesta lähtien.” (HS 20.12.2015) Tiedämme, että tuottavuus on ollut talouskasvun tärkein lähde tietotekniikan vallankumoukseen asti.

7.12 Digitalisaatiodiskurssin yhteenveto

Teknologia tukee ihmistä työn tekemisessä. Taloudelliset kannusteet vaikuttavat teknologian syntyyn ja käyttöönottoon. Ihmiset voivat vaikuttaa siihen, miten teknologia vaikuttaa tuottavuuteen eli siihen, miten teknologiaa käytetään. Tuottavuuteen vaikutetaan sekä yritysten sisällä että ulkopuolella.

Algoritmit ovat toimintaohjeita johonkin tilanteeseen. Algoritmit tulkitsevat tilannetta datan avulla. Data on tärkeää sekä algoritmien kehittämisen että käyttämisen kannalta. Ekosysteemi ja alustatalous ovat käsitteitä, joilla kuvataan ihmisten, algoritmien ja datan vuorovaikutusta. Työmarkkina on yksi tapa kuvata ihmisen osallisuutta ja tarpeellisuutta yhteiskunnassa. Työmarkkinan käsite sopii luontevasti teolliseen yhteiskuntaan, mutta ei niin luontevasti digitalisaation aikakauteen.

Algoritmi voidaan yhtäältä ymmärtää toimintaohjeena ja toisaalta toimijana. Esimerkiksi itse ajava rekka on yhdistelmä rautaa ja algoritmeja. Itse ajava rekka on toimija liikenteessä. Rekka voidaan ymmärtää joko itsenäiseksi toimijaksi tai jonkun muun tahon alaiseksi toimijaksi. Ero on olennainen juridisten vastuukysymysten näkökulmasta. Sääntelyn näkökulmasta datan, algoritmien ja alustojen suhde on jossain määrin samanlainen kuin luonnollisten henkilöiden, oikeushenkilöiden ja kansallisvaltioiden suhde. Kansallisvaltiossa luonnolliset henkilöt ovat kansalaisia. Data-alustalla luonnolliset henkilöt ovat dataa.

8 Kehitysdiskurssi

8.1 Suo, kuokka ja Jussi

”Keskiluokkaiset työt uhkaavat vähentyä ja yhteiskunta jakautua yhä enemmän matalapalkkaiseihin aloihin ja erittäin hyvin palkattuun työhön.” (HS 23.10.2017) Kyse ei ole pelkästään tuloeroista palkansaajien välillä, vaan myös eroista pääomatulojen ja palkkatulojen välillä. ”Asia nousi laajaan julkisuuteen jo 2013 ranskalaisen taloustieteilijän Thomas Pikettyn Pääoma 2000-luvulla -teoksen myötä. Pikettyn mukaan maailma on menossa kohti 1800-luvun yhteiskuntaa, jota hallitsi pieni perinnöllä ja koroilla elävä eliitti. Työllä ei rikastu.” (HS 26.11.2018) Mitä tarkoittaa, että maailma menee kohti 1800-luvun yhteiskuntaa? Asiaa voi ymmärtää pohtimalla aikaa, jolloin Suomi meni pois 1800-luvun yhteiskunnasta.

Sata vuotta sitten teollistuminen oli Euroopassa jo pitkällä, mutta Suomi oli edelleen hyvin maatalousvaltainen maa. Kansallisen yhtenäisyyden kannalta olennainen kysymys oli työväestön asema. Maatalousyhteiskunnassa tämä tarkoitti ennen kaikkea maaseudun maata omistamattomia ihmisiä (Haapala & Peltola 2018, 189). Yksittäisen ihmisen näkökulmasta välittömän tuottavuuskysymys oli ruoan riittäminen eloonjäämiseen. Edellisestä suuresta nälänhädästä oli puoli vuosisataa. Välitöntä lähihistoriaa oli kansakunnan yhtenäisyyden vastakohta eli sisällissota, jonka syntymisen yksi olennaisista syistä oli pula elintarvikkeista. Maatalouden ”työmarkkina” oli institutionaalisesti järjestetty torpparilaitoksen kautta. Torpparit ja mäkitupalaiset maksoivat maanvuokraa täyttämällä päivätyövelvoitteensa eli taksvärkkinsä. Päivätyövelvoite vaikeutti lisätulojen hankkimista maatalouden ulkopuolelta (Hannikainen 2018, 255). Torppari ei voinut tarttua tarjolla oleviin työtarjouksiin, koska hänen piti olla paikallisen ”työmarkkinan” käytettävissä. Torppari joutui myös toisenlaisen rakenteellisen ongelman uhriksi. Kehittyvä metsäteollisuus nosti metsän arvoa suhteessa peltomaan arvoon (Hannikainen 2018, 255). Näin ollen isännällä ei aina ollut intressiä kannustaa torpparia pellonraivaukseen. Kolmas rakenteellinen ongelma liittyi väestönkasvuun. 1800-luvun kuluessa yhä useampi työtä ja maata vaille oleva jäi ilman torpparisopimusta (Nummela 2018, 105). Tämä luonnollisesti heikensi myös torpparisopimusten haltijoiden neuvotteluasemaa ”työmarkkinoilla”.

Maanomistajat hyötyivät maatalouden kaupallistumisesta ja kaupunkilaiset hyötyivät alkaneesta teollistumisesta. Torpparit hyötyivät suhteellisesti vähemmän. Eriarvoisuus siis

kasvoi. (Haapala & Peltola 2018, 189-192) Tilanteessa on jotain samaa kuin nykypäivässä. Kehitys luo vaurautta, mutta toiset hyötyvät enemmän kuin toiset.

Yleisen äänioikeuden myötä eriarvoisuudesta tuli Suomessa politiikan ydinkysymys sata vuotta sitten. Ongelma ratkaistiin maareformeilla, joilla lainsäädännöllisesti lisättiin torpparien ja mäkitupalaisten mahdollisuuksia lunastaa maat itselleen. (Haapala & Peltola 2018, 189-192) Maareformien ajatus oli tavallaan sama kuin sata vuotta myöhemmin. ”Työkykyisen on kiistatta arvokkaampaa ja terveellisempää osallistua bruttokansantuotteen kasvattamiseen kuin elää muiden kustannuksella.” (HS 1.10.2016) Talonpoika oli parempi kuin torppari. Torppari oli parempi kuin vaivaistalon asukki. Arvojärjestys ei itsessään ota kantaa siihen, onko arvoasemasta toiseen siirtyminen rationaalisesti mahdollista. Sekään ei selviä, onko sosiaalinen liikkuvuus korkealuokkaista moraalialia vai säädyttömyyttä käytöstä. Aikalaisdata kertoo, että torpparin oli käytännössä varsin vaikeaa omalla työllään muuttua maanomistajaksi (Nummela 2018, 105). Nuorena tasavaltaisessa valtiossa haluttiin poliittisilla päätöksillä lisätä torpparin mahdollisuuksia vaikuttaa omaan toimeentuloonsa. Kehityksen myötä omistajuus, kysyntä ja tarjonta kohtasivat yhden omavaraistalouden sisällä (Peltonen 2019, 117). Nälkäkuolema oli askeleen kauempana. Polanyin (1944/2009) termeillä ilmaistuna, yhteiskunnan institutionaaliset resurssien jakamisen pelisäännöt nojasivat vahvasti kotitalousperiaatteeseen.

Maareformien ensisijainen liikkeelle paneva voima ei ollut tuottavuuden nostaminen, vaan yhteiskunnallisten ongelmien ehkäiseminen (Haapala & Peltola 2018, 175). Maanomistajuuden kautta maaseudun työväestö kiinnittyi osaksi yhteiskuntaa. Köyhän asiasta muodostui porvarillisen omistajuuden alkio. Yhtenäisyys mahdollisti Suomen nuoren itsenäisyyden jatkumisen. Tämä historiallinen yhteys talouspolitiikan, yhtenäisyyden ja itsenäisyyden välillä on havaittavissa vielä nykypäivänkin tuottavuuskeskustelun rivien välissä. ”Vaikeat säästöpäätökset on tehtävä kansakunnan yhtenäisyyttä ja yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden tunnetta vaalien.” (HS 30.4.2015)

Torpparilakien perintönä suomalaiseksi valtavirraksi jäi asutuspolitiikka, jossa oman pientilan luominen pellonraivauksella oli normaali tapa kiinnittyä yhteiskuntaan (Hannikainen 2018, 255). Osallistaminen on eri asia kuin tuottavuusloikka. Maatalouden tuottavuus ei merkittävästi kehittynyt torpparilakien myötä. Kasvu tapahtui tuotantopanoksia lisäämällä eli raivaamalla soita ja metsiä pelloiksi. ”Suomen maatalojen lukumäärä kasvoi, ja maatalous pientilavaltaistui itsenäisyyden alun asutuspolitiikalla ja

torpparivapautuksella sekä toisen maailmansodan jälkeisillä asutustoimilla. Tämä kehitys poikkeaa useimmista muista (länsi)eurooppalaisista maista ja myös muista Pohjoismaista.” (Eloranta & Ojala 2018, 160-162)

Pientila tarjosi perustoimeentulon, jota täydennettiin erilaisilla pätkätöillä, kuten teiden rakentamisella (Haapala & Peltola 2018, 174). Puoli vuosisataa torpparilakien säätämisen jälkeen tämä kestävyysvajeenvälttelystrategia alkoi kuitenkin vääjäämättömästi saavuttaa rajansa. Asutuspolitiikka ratkaisi tilattoman väestön ongelmia, mutta samalla se hidasti elinkeinorakenteen modernisaatiota (Haapala & Peltola 2018, 175).

8.2 Työmarkkinan institutionalisoituminen

Suomen teollistuminen alkoi 1800-luvun lopulla, mutta maatalous oli suomalaisten pääelinkeino 1950-luvulle asti. 1930-luvulla teollisuuden ja maatalouden osuudet bruttokansantuotteesta olivat likimain yhtä suuret. Teollisuus kuitenkin elätti tuolloin vain 15 prosenttia suomalaisista. Yli puolet suomalaisista sai vielä elantonsa maataloudesta. (Koivuniemi 2018, 210-215)

Teollisuus tuotti, maatalous työllisti. Teollisuudessa oli siis keskimäärin korkeampi työn tuottavuus kuin maataloudesta. Matalan tuottavuuden työn suuri osuus oli aikalaisille kansantaloudellinen ongelma (Kuusi 1961). Tilanne oli ristiriitainen. Se, että suuri osa väestöstä sai elantonsa maataloudesta, oli torpparilakien näkökulmasta suuri onnistuminen. Torpparilakeja luotaessa Suomessa vallitsi kaksi rinnakkaista todellisuutta. ”Suuri osa maaseudusta oli syrjäistä, harvaan asuttua ja vanhakantaista, mutta 1900-luvun alun Suomi oli myös nykyaikainen kapitalistinen maa.” (Haapala & Peltola 2018, 190) Kuten sata vuotta sitten, myös nykypäivän Suomessa vallitsee erilaisia todellisuuksia. ”Korkea työttömyys sekä matala tulotaso ja koulutustaso ja heikompi terveys paikantuvat usein samoille alueille.” (HS 7.2.2017)

Sata vuotta sitten suurelle osalle ihmisistä matalan tuottavuuden relevantti vaihtoehto ei ollut korkea tuottavuus vaan elannon totaalinen puuttuminen. ”Kyse oli matalan tuottavuuden yhteiskunnasta, jossa lähes kaikkien elintaso oli alhainen.” (Hannikainen 2018, 246) Mielenkiintoista on, että sama ristiriita on mukana myös nykypäivän tuottavuuskeskustelussa. Pyrimme samaan aikaan lisäämään ja vähentämään matalan tuottavuuden työtä. ”Työllisyyden parantamiseksi työttömiä patistetaan matalapalkkatöihin. Nopeampi kasvu kaipaa kuitenkin sitä, että ihmiset tekisivät mahdollisimman tuottavaa

työtä.” (HS 23.10.2017) Yksilön näkökulmasta ristiriitaiset tavoitteet tarkoittavat kannustinloukkua.

Kehruu-Jenny ja kaivinkone korvaavat rugin ja lapion silloin, jos työvoima on riittävän kallista. ”Jos palkat laskevat tarpeeksi, yritykset lakkaavat automatisoimasta työtehtäviä.” (HS 7.6.2016) Toisaalta lapioinnin lopettaminen ei automaattisesti tuo kaivinkonetta paikalle. Kaivinkoneen ja kaivamistarpeen yhdistäviä mekanismeja voidaan kutsua instituutioiksi. Jos yhteys syntyy, sitä voidaan kutsua arvoketjuksi. Instituutiot ovat arvoketjun muodostavia pelisääntöjä. Jos instituutioista puuttuu toimivuus, luovasta tuhosta puuttuu luovuus.

Kuusi (1961) kuvaa oman aikansa tilannetta myös toimijoiden näkökulmasta. Kaupunkien kasvava teollisuus tarvitsi työvoimaa, mutta pientilallinen ei voinut jättää peltotilkkuun, koska se oli hänen henkiinjäämisensä turva ja usein myös ainoa omaisuus. Teollisuus tarjosi parempaa toimeentuloa, mutta vain silloin kun työtä oli tarjolla. Yksittäinen kaupunkiin muuttanut ihminen oli haavoittuvassa asemassa. Rakenteellinen ongelma ratkaistiin luomalla työttömyyskassajärjestelmä, jonka turvin yksittäinen ihminen saattoi jättäytyä työmarkkinoiden käytettäväksi. ”Maataloudesta hävisi sadassa vuodessa karkeasti arvioiden yli 700 000 työpaikkaa.” (HS 23.10.2017) Lause on sikäli anakroninen, että maataloudessa työskentelevä ei välttämättä tiennyt työskentelevänsä työpaikassa. Vasta teollisen yhteiskunnan myötä työmarkkinan ja työpaikan käsite saivat sellaisen muodon, joka esiintyy yleisesti vielä nykypäivänkin tuottavuuskeskustelussa. Samalla myös tuottavuuden relevantti mittayksikkö muuttui. Maatalousyhteiskunnassa luonteva yksikkö oli esimerkiksi kilogrammoja viljaa hehtaaria kohti satokaudessa. Teollisuusyhteiskunnassa yksikkö saattoi olla esimerkiksi muttereita henkilötyötuntia kohti. Hierarkkinen teollinen organisaatio mahdollisti tuottavuuden laskemisen henkilöiden, tuntien ja työtehtävien tasolla.

1960-luvun työmarkkinoiden rakenneuudistus hyödytti monia osapuolia. Vaikka politiikan yksityiskohdista oli kiistaa, voidaan väittää, että uudistuksen suuret linjat yhdistivät poliittisia puolueita vasemmalta oikealle. Yhtenäisyys oli jopa niin suurta, että osa pientiloille jääneistä koki joutuneensa poliittiseen tyhjiöön. Parin vuosikymmenen ajan unohdetun kansan ääniä kalasteli menestyksekkäästi protestipuolue, joka hiipui vähitellen pientilallisen elämäntavan ajautuessa kohti vääjäämätöntä loppuaan.

8.3 Onko maallamme mallia vaurastua?

Edellä olen kuvannut kaksi suomalaista rakennemuutosta. Ensimmäinen rakennemuutos oli siirtymä sääty-yhteiskunnasta torpparilakien kautta pienviljelijäyhteiskuntaan. Tämän rakennemuutoksen jälkeen maassamme ei ole ollut suuria nälänhätiiä. Omana aikanaan tämä oli elämänmakuinen tuottavuusloikka. Toinen rakennemuutos oli siirtymä pienviljelijäyhteiskunnasta teollisen työmarkkinan yhteiskuntaan, jossa valtio turvaa työmarkkinoiden käytettävissä olevien elannon silloin, kun työtä ei ole. Tällaista yhteiskuntaa voidaan kutsua palkkatyöyhteiskunnaksi. Toinen rakennemuutos ratkaisi ongelmaa, jonka ensimmäinen rakennemuutos loi.

Nyt puoli vuosisataa myöhemmin elämme mahdollisesti jälleen rakennemuutoksen aikaa. ”Talouden rakennemuutos teollisuudesta palveluihin on ollut nopea ja raju.” (HS 17.8.2016) Rakennemuutosta on jo tapahtunut ja toisaalta sellaista halutaan tapahtuvan. ”Talouspolitiikan on edistettävä kansantalouden rakennemuutosta.” (HS 17.8.2016) Rakennemuutoksen edistämisen lisäksi pohditaan keinoja, joilla rakennemuutosta voitaisiin estää. ”Omalla kelluvalla valuutalla emme olisi pystyneet luomaan lisää kansainvälistä kysyntää tai estämään rakennemuutoksia.” (HS 30.12.2016) Haluttiin rakennemuutosta estää tai edistää, on syytä pohtia, millaisesta rakennemuutoksesta voisi olla kyse ja miten se vertautuu aikaisempiin rakennemuutoksiin.

Viime vuosisadan jälkipuoliskolla Suomi nousi köyhyydestä maailman vauraimpien valtioiden joukkoon. Suomea kutsutaan usein hyvinvointivaltioksi. Oli kausaalisuhde hyvinvointivaltion ja talouskasvun välillä mikä hyvänsä, kansantalouden vaurastumista voi pitää suurena onnistumisena. Viime aikoina kasvu ei ole kuitenkaan jatkunut entiseen tapaan. Miksi? Miten se voisi jatkua? Mitä on tapahtunut sen jälkeen, kun pohdimme, onko maallamme mallia vaurastua? Suomen sodanjälkeisen teollistumisen suurena haasteena oli pääoman puute. Ongelma ratkaistiin tinkimällä kulutuksesta ja satsaamalla teollisiin investointeihin. Maallamme oli mallia vaurastua. Luotiin fyysisiä, organisatorisia ja institutionaalisia rakenteita. Rakenteiden vahvistaminen oli järkevä ratkaisu silloin, kun ratkaistava ongelma oli rakenteiden heikkous. Nykyään tilanne on toinen. Rakenteet ovat vahvoja, jopa jähmeitä (Schön 2013, 484). Pääomamarkkinat ovat tehokkaat. Pääomaa on saatavilla investointeihin, joissa tuotto-odotus on kohdallaan. Näissä olosuhteissa maltti kulutuksessa ei enää välttämättä ole toimiva vaurastumisen malli.

Suomi on vaurastunut osin ”perässätulijan etua” hyödyntämällä eli ottamalla oppia toisten maiden onnistumisista ja epäonnistumisista (Hannikainen 2018, 266). Suomessa otettiin käyttöön muualla kehitettyä teknologiaa (Jalava 2019, 195). Myös sosiaalipolitiikassa perehdyttiin muiden maiden käytäntöihin (Hannikainen 2018, 254). Oppi ei kaatanut ojaan. Työn tuottavuus ja teknologinen osaaminen ovat Suomessa nykyään hyvää eurooppalaista tasoa (Jalava 2019, 196).

Kun perässähiittämisen aika on ohi, joudutaan palaamaan peruskysymysten äärelle. Mistä kasvu syntyy? Instituutiot, instituutiot, instituutiot. Miten teollinen yhteiskunta institutionaalisesti toimi ja toimii? Teollisiin organisaatioihin avautuu lokeroita, joita kutsutaan työpaikoiksi. Näitä työpaikkoja täytetään työmarkkinoiden käytettävissä olevien työntekijöiden joukosta. Aikaulottuvuudessa erotetaan ajat, jolloin työntekijä sijaitsee lokerossa ja ei sijaitse lokerossa. Tuntitasolla tätä erottelua kuvataan työajan käsitteellä. Päivien ja kuukausien tasolla tätä erottelua kuvataan työllisyyden ja työttömyyden käsitteillä. Teollisen työmarkkinan käsitteistö on rakentanut toimivan pohjan työmarkkinapolitiikalle ja työvoimapolitiikalle viimeisen puolen vuosisadan aikana. Myös sosiaalipolitiikka on pohjautunut Pekka Kuusen ajoista lähtien samojen käsitteiden mukaiseen todellisuuteen. Teollisen yhteiskunnan käsitteiden varaan rakentuva institutionaalinen todellisuus on kuitenkin reaalityodellisuutta yhä harvemmillä. ”Hyvinvointivaltiossa kustannustaso, palkat ja tulonsiirrot muodostavat vyyhdin, jossa kansantalouden kannalta kaikki vaikuttavat kaikkeen.” (HS 24.8.2016)

8.4 Tuottavuuskeskustelun kehitys

Olen tässä osiossa pohtinut institutionaalista kehitystä tuottavuuskeskustelussa. Nyt käänän asetelman toisinpäin. Pohdin tuottavuuskeskustelun kehityskaarta institutionaalisen todellisuuden läpi. Tutkimusaineisto-otokseni sisältää myös 50 vuoden takaista tuottavuuskeskustelua, koska Helsingin Sanomat on julkaissut uudelleen poimintoja puolen vuosisadan takaa. Vanhat artikkelit eivät luonnollisestikaan ole kattava otos aikansa keskustelusta, mutta niillä on arvoa reflektioaineistona. Entisajan kilpailukykypuheessa on sävyero nykypäivään. Kilpailu lienee ymmärrettävä hieman samalla tavalla kuin taitoluistelussa. Kilpailijoilla ja tuomareilla on kotimaa. Kilpailija ajautuu umpikujaan, jos tuomari ei ymmärrä arvostaa kilpailijan kilpailukykyisyyttä. ”Ostaessamme ulkomaisia tuotteita, joita myös oman maamme teollisuus on tuottanut ehkä monessa suhteessa

kilpailukykyisempinä, olemme ajaneet itsemme taloudelliseen umpikujaan.” (HS 25.11.1967 / HS 25.11.2017)

Taloudellinen keskustelu vaikuttaa nykyinäkökulmasta varsin konkreettiselta. Keskustelussa oli sekä analyttisiä että suunnitelmataloudellisia elementtejä. ”Postin konttorinhoitajan virkoja tarvitaan lisää. Vaikka valtio ja yhteiskunta ovat jatkuvasti lisänneet posti- ja lennätinlaitoksen tehtäviä, ei uusia virkoja ole saatu laitokseen käytännöllisesti katsoen ollenkaan” (HS 25.4.1967 / HS 25.4.2017) Taloudellista keskustelua käytiin myös ilman mediaa siten, että ihmisiä kokoontui johonkin maantieteelliseen paikkaan vaihtamaan ajatuksia. ”Neuvottelupäivillä, jotka jatkuvat keskiviikkoon saakka, keskustellaan mm. joukko- ja ryhmäristisiteistä, työajasta, kustannuslaskelmasta, valtion eläkelaista ja postisäästöpankkiasioista.” (HS 25.4.1967 / HS 25.4.2017) Osallisuuspuheen tilalla oli joukko- ja ryhmäpuhetta. Neuvottelupäivät olivat osallistamisen muoto.

Kun tuottavuuskeskustelu oli konkreettista, ihmiset saattoivat tuntea osallisuutta ilmankin osallistamista. Havainnot taloudesta ja aloitteet talouden kehittämiseksi koskettivat ihmisen arkista elämänpiiriä. Tuottavuudesta puhuttiin teollisuuden kontekstissa eli sellaisessa kontekstissa, jossa tuottavuudella on konkreettinen merkitys. ”Teollisuutemme tuottavuus on kasvanut viimeksi kuluneiden kahdeksan vuoden aikana 40 prosenttia eli keskimäärin 4,3 prosenttia vuodessa.” (HS 25.11.1967 / HS 25.11.2017)

8.5 Meidän on uudesta luotava maa

”Työstä, jonka tuottavuus on vähäinen, ei paljon voi maksaa. Yleissitovuus estää matalan palkkauksen, vaikka matala palkka on kansantaloudelle ja yksilölle aina parempi vaihtoehto kuin työttömyys. Tarvitaan asennemuutos. Työnantajaa ei tule asettaa vastuuseen ihmisten toimeentulosta. Työtönkin on yhteiskunnan tuen varassa. Jos palkka ei riitä elämiseen, yhteiskunnan tulee tukea, kuitenkin niin, että kannustetaan työhön.” (HS 23.3.2919) Olemme tuottavuuskeskustelun ydinkysymysten äärellä. Lainattujen lauseiden ajatus on pääpiirteissään päinvastainen verrattuna Pekka Kuusen politiikkaan. Kuusen politiikka tähtäsi työvoiman siirtymiseen korkeamman tuottavuuden töihin. Työttömyyskorvaus luotiin, koska ajan hengen mukaan työttömyys oli kansantaloudelle ja yksilölle parempi vaihtoehto kuin matala palkka. Lainatuissa lauseissa on myös mielenkiintoisia subjektipositioita. Normaalisissa kolmikantapuheissa pohditaan työnantajan vastuuta työntekijöiden toimeentulosta. Tässä puhutaan sen sijaan työnantajan vastuusta ihmisten toimeentulosta. Tällä ei kuitenkaan tarkoiteta kaikkia ihmisiä, koska esimerkiksi työttömiä

analysoidaan erikseen. Ihminen tarkoittaa tässä lainauksessa jotakuta tiettyä henkilöä, joka olisi työsuhteessa, jos työsuhde syntyisi. Lauseissa normalisoidaan ajatusta, että matalan tuottavuuden työpaikkojen kuuluu säilyä tai syntyä. Kuvitteellinen työntekijä tulee asetetuksi vastuuseen yrityksen toimeentulosta.

Kansantaloudellisesti olennainen kysymys on, onko matalan tuottavuuden työn vaihtoehto korkean tuottavuuden työ vai tuottavan toiminnan puuttuminen kokonaan. Kysymykseen on yksittäisessä tapauksessa vaikea vastata, koska jokaisella toteutuneella tapahtumakululla on teoriassa ääretön määrä vaihtoehtoisia tapahtumakulkuja. Voidaan kuitenkin pohtia, miksi eri aikoina instituutiot saattavat kehittyä eri suuntiin. Esiteollisena aikana palkkatyö oli maataloutta täydentävää keikkatyötä. Teollisessa palkkatyöyhteiskunnassa voitiin erotella työllisyyden ja työttömyyden aika. Jos keikkatyö yleistyy uudelleen, aikajanaa ei pystytä luontevasti pilkkomaan pätkiin, jolloin ihminen sijaitsee työpaikassa ja ei sijaitse työpaikassa. Tällöin on vaikea käytännössä soveltaa nykyisin vallalla olevia työmarkkinakäsitteitä. Mitä tarkoittaa työmarkkinoiden käytettävissä oleminen, jos ei pystytä sanomaan, onko ihminen jollakin hetkellä töissä? Mitä työllisyysaste oikeasti mittaa tällaisessa yhteiskunnassa?

Polanyi (1944/2009) kuvaa aikaa, jolloin työmarkkinan käsite muodostui teollistumisen myötä. Polanyi ei määrittele työmarkkinan käsitettä eksaktisti, mutta olennaista on, että työmarkkina oli jotain uutta verrattuna hyödykemarkkinan. Hyödykemarkkina oli ollut olemassa jo ennen teollisuutta ja työmarkkinaa. Hyödykemarkkinalla tavarat ja palvelukset hinnoitellaan niiden oletetun hyödyn perusteella. Työ tuottaa hyödykkeitä ja työ itsessään voi olla hyödyke. Jos työ itsessään on hyödyke, onko kyse työmarkkinasta vai hyödykemarkkinasta? Teollistuminen mahdollisti työn mittaamisen työajan kautta. Teollisessa kontekstissa työmarkkina tarkoittaa käytännössä ihmistyöajan myymistä ja ostamista. Onko työmarkkinaa ylipäänsä olemassa silloin, jos työaika ei voi mitata? Jos työmarkkinaa ei ole olemassa, voiko sosiaalipolitiikka nojata työmarkkinainstituutioihin?

Pientilan omistajayrittäjäyys ei enää tarjoa perustoimeentuloa. Voimme kuitenkin miettiä pientilaa taloudellisena käsitteenä, vaikka siihen liittyvä elämänmuoto on mennyttä aikaa. Pientila oli pääoma, jota pystyi kartuttamaan omalla työllään. Pellon raivaaminen, lannoittaminen ja ojittaminen kasvattivat pääoman arvoa ja tulevan tuoton odotusarvoa. Pääomasta sai jatkuvaa tuottoa viljana ja kertaluonteisia tuloja oman tarveharkinnan mukaan metsää myymällä. Voisiko nykyajan perustoimeentulo rakentua jollekin taloudellisessa

mielessä samanlaiselle pääomaerälle, jossa yksilö säilyttää mahdollisuuden vaikuttaa omaan nykyhetkeensä ja tulevaisuuteensa myös aikoina, jolloin palkkatyö ei tarjoa riittävää toimeentuloa?

8.6 Kehitysdiskurssin yhteenveto

Suomen taloushistorian suuret taloudelliset rakenneuudistukset liittyvät työn ja muiden tuotannontekijöiden suhteeseen. Torpparilakien myötä omistajayrittäjyys pientilalla muodostui keskeiseksi työn tekemisen instituutioksi. Teollistuminen ja 60-luvun sosiaalipolitiikka antoivat ihmisille mahdollisuuden siirtyä pientilalta palkkatyöhön. Palkkatyön pelisäännöt institutionalisoituivat. Palkkatyöyhteiskunnan loppumisesta puhutaan, mutta palkkatyöyhteiskunnan instituutiot ovat edelleen tuottavuuskeskustelun keskiössä.

9 Tutkimustulosten yhteenveto ja pohdinta

Miten Helsingin Sanomien tuottavuuskeskustelu rakentaa institutionaalista todellisuutta? Miten eri näkökulmia legitimoidaan? Miten keskustelu heijastaa instituutioiden historiaa? Tässä osiossa vedän yhteen vastauksia tutkimuskysymyksiin. Lisäksi pohdin tutkimustulosten luotettavuutta ja merkittävyyttä.

9.1 Instituutionaalinen todellisuus tuottavuuskeskustelussa

Miten Helsingin Sanomien tuottavuuskeskustelu rakentaa institutionaalista todellisuutta? Tuottavuuskeskustelu jäsentyy työn, kansantalouden, digitalisaation ja kehityksen diskursseiksi. Työ on keino osallistua yhteiskuntaan ja kansantalouteen. Kannustaminen on keino osallistaa. Kannustaminen on institutionalisoitunut käsitteeksi, josta voidaan puhua ilman, että mietitään, miten yksilö tosiasiallisesti kohtaa kannusteen. Monet muutkin käsitteet ovat institutionalisoituneet siten, että niiden merkitystä ei varsinaisesti pohdita. Tuottavuuskeskustelussa organisaatio ei ole teoreettinen malli toimijoiden vuorovaikutuksesta vaan entiteetti, joka osallistuu ja kehittyy. ”Johtajan tehtävä on tukea organisaatiota tavoitteiden saavuttamisessa ja auttaa organisaatiota kehittymään muuttuvassa työelämässä.” (HS 30.10.2016) Tuottavuuskeskustelussa työmarkkinat eivät ole teoreettinen malli työn kysynnän ja tarjonnan kohtaannosta. Se sijaan työmarkkina on institutionaalinen pöytä, jonka ääressä myös politiikka voi istua. ”Politiikka on valitettavasti palannut työmarkkinapöytänsä viime vuosina.” (HS 1.2.2016)

Miten tuottavuuskeskustelu heijastaa instituutioiden historiaa? Digitalisaatio on teknologista kehitystä, joka vaikuttaa ihmisen asemaan työntekijänä. Digitalisaatiodiskurssissa on sisään rakennettu ristiriita. Yhtäältä todetaan, että teollisen palkkatyöyhteiskunnan instituutiot muuttuvat. ”Yhteiskuntien pitää varautua perinteisen palkkatyön katoamiseen. Se tarkoittaisi valtavaa taloudellista ja kulttuurista muutosta.” (HS 28.8.2016) Toisaalta kuitenkin teollisen palkkatyöyhteiskunnan ajatusmallit ovat vahvasti läsnä myös digitaalisessa todellisuudessa. ”Jäljelle jäävät vain huipputuottavat huippuasiantuntijatehtävät, jotka ovat harvinaisia, ja toisaalta matalan tuottavuuden koulutusta vaatimattomat tehtävät, joista ylivoimaisesti suurin osa ihmisistä jää kilpailemaan – oli heidän koulutuksensa mitä tahansa.” (HS 7.10.2016) Tuottavuus on suhteellinen suure, jossa tuotoksia verrataan panoksiin. Työn tuottavuus on suhteellinen suure, jossa tuotoksia verrataan työaikaan. Työajan mittaaminen

on teollisen palkkatyöyhteiskunnan käytäntö. Työn tuottavuus on teollisen palkkatyöyhteiskunnan suure.

Kehitysdiskurssissa puhutaan rakennemuutoksesta, mutta rakennemuutoksen sisältö ja suunta jäävät epäselviksi. ”Talouspolitiikan on edistettävä kansantalouden rakennemuutosta.” (HS 17.8.2016) Kehitysdiskurssissa on sisään rakennettu oletus siitä, että maailman talous järjestyy jatkossakin kansantalouksiksi. On olemassa jokin me, joka estää tai edistää rakennemuutosta. ”Omalla kelluvalla valuutalla emme olisi pystyneet luomaan lisää kansainvälistä kysyntää tai estämään rakennemuutoksia.” (HS 30.12.2016)

9.2 Diskursiiviset legitimointistrategiat tuottavuuskeskustelussa

Miten eri näkökulmia legitimoidaan Helsingin Sanomien tuottavuuskeskustelussa? Tässä osiossa vedän tutkimuksen yhteen diskursiivisen legitimoinnin strategioiden näkökulmasta. Vallitsevat strategiat tuottavuuskeskustelussa ovat moralisointi ja rationalisointi. Tämä sopii hyvin yhteen Frenkelin (2005) tulkinnan kanssa, jonka mukaan tuottavuuskeskustelussa korostuvat moraalinen ja teknokraattinen diskurssi. Kuten osiossa 2.7 totesin, teknokraattinen diskurssi Frenkelin merkityksessä tarkoittaa käytännössä melko samaa kuin rationalisointi diskursiivisen legitimoinnin strategiana.

Moralisointi tuottavuuskeskustelussa tulee esille esimerkiksi siinä, että tietynlaiset tavat osallistua yhteiskuntaan katsotaan paremmiksi kuin toiset. ”Työkykyisen on kiistatta arvokkaampaa ja terveellisempää osallistua bruttokansantuotteen kasvattamiseen kuin elää muiden kustannuksella.” (HS 1.10.2016) Olen pyrkinyt ymmärtämään hyvin monenlaisia moraalisia näkemyksiä etsimällä niille historiallisia juuria. Rationalisoinnin runsas käyttö tuottavuuskeskustelussa ei voi olla suoranaista yllätystä. ”Työn tuottavuuden parantaminen on elintärkeä tekijä pitkän aikavälin talouskasvun turvaamisessa.” (HS 24.10.2017) Rationaalisuudella ja tuottavuudella on osin yhteiset historialliset juuret. Olen kuitenkin tässä työssä korostanut näiden juurien monihaaraisuutta. Rationaalisuus on tilannesidonnaista. Historian eri tilanteissa on ollut rationaalista lisätä tai vähentää matalasti tuottavan työn määrää yhteiskunnassa. Tänä päivänäkin rationaalisuus on kontekstuaalista. Siksi hyvin eri suuntaisiakin tavoitteita voidaan uskottavasti rationalisoida.

Normalisointi legitimointistrategiana on erittäin tulkinnanvaraista. Laajasti tulkiten jokainen teksti normalisoi kaikkea, mitä ei eksplisiittisesti väitetä tai kyseenalaisteta. ”Työn tuottavuuden parantaminen on elintärkeä tekijä pitkän aikavälin talouskasvun

turvaamisessa.” (HS 24.10.2017) Lause sisältää implisiittisen oletuksen, että työn tuottavuutta on jatkossakin mahdollista mitata. Kun olen nostanut esiin normalisointia, olen pyrkinyt kuvaamaan, miksi jokin implisiittinen oletus on sekä olennainen että kyseenalainen. Erityisesti olen korostanut sitä, että työmarkkinoiden muutoksesta puhuttaessa ei kyseenalaisteta työmarkkinoiden käsitettä itsessään, vaikka käsite on historian pitkässä kaaressa varsin uusi ja leimallisesti teolliseen yhteiskuntaan liittyvä.

Auktorisointi ei erityisesti korostu tuottavuuskeskustelussa. Pikemminkin voisi sanoa, että keskustelun osapuolia pidetään itsestään selvinä eikä heidän auktoriteettiasemaansa siksi erityisesti korosteta. Tuottavuuskeskusteluun osallistuu huomattavan paljon tieteellisiä asiantuntijoita ottaen huomioon sen, että kyseessä on yleismedia. Olen kuitenkin tutkimuseettisistä syistä useimmiten jättänyt tekstistäni pois asiantuntijoiden nimet. Olisi väärin esittää asiantuntijoiden nimiä irrallaan alkuperäisestä kontekstista. Kun väitän, että diskurssia voi tulkita jollain tavalla, en tarkoita, että artikkelin kirjoittaja tai lausunnon antaja olisi tarkoittanut asian kyseisellä tavalla. Tulkitsen keskustelua, en keskustelijoita. Henkilöauktoriteettien lisäksi keskustelussa on institutionaalisia auktoriteetteja. ”Kansantalouden etu vaatii rohkeutta.” (HS 9.8.2017) Instituutiot legitimoivat ja legitimoituvat tuottavuuskeskustelussa.

Tarinallistaminen nousi paikoitellen esiin tuottavuuskeskustelussa. Olen tässä tutkimuksessa keskittynyt erityisesti ”suuriin taustatarinoihin” kuten tarinaan kehityksestä ja kansakunnasta. ”Suomalaisten kannattaisi jälleen sanoittaa se unelma tai tavoite, joka sitoo yhteen koko kansakunnan.” (HS 1.11.2018)

9.3 Tuottavuuskeskustelu legitimointina

Diskursiivisten legitimointistrategioiden analyysin taustalla on vielä suurempi kysymys siitä, mitä oikeastaan legitimoidaan diskursiivisesti. Tämä tutkimus ei anna kattavaa vastausta tällaiseen kysymykseen. Pikemminkin tämä tutkimus pyrkii tuomaan esille tuottavuuskeskustelun moninaisuutta ja kyseenalaistamaan yksinkertaistettuja oletuksia yhteiskunnallisen keskustelun osapuolista ja osapuolien taustalla olevista ideologioista ja tavoitteista.

Suchmanin (1995) mukaan legitimizeetti tarkoittaa, että jonkin tahon toiminta on hyväksyttävää. Näin ollen voisi sanoa, että suomalaisen median tuottavuuskeskustelu

legitimoi niitä toiminnan muotoja, jotka tuottavuuskeskustelussa esiintyvät. Näin tulkiten tuottavuuskeskustelu legitimoi esimerkiksi työtä, osallistumista ja johtamista.

Frenkel (2005) toteaa, että tuottavuuskeskustelu institutionalisoi johtamista ammattina. Myös omassa tutkimuksessani johtaminen esiintyy toiminnan muotona. Toisaalta johtaminen esiintyy myös käsitteenä, joka ei selkeästi kiinnity mihinkään johdettavaan asiaan tai ihmiseen. Tällöin johtaminen ei ole pelkästään toimintaa, vaan se on myös instituutio. Näin ollen oma tutkimukseni tukee varovasti Frenkelin tutkimustuloksia.

Kuten aikaisemmin totesin, tuottavuuskeskustelussa keskeiset käsitteet ovat vahvasti institutionalisoituneita. Institutionalisoituneiden käsitteiden kyseenalaistamaton käyttäminen on niiden legitimointia. Tuottavuuskeskustelussa on perustavanlaatuinen sisäinen ristiriita. Vaaditaan rakennemuutosta jälkiteolliseen aikaan, mutta rakennemuutokselle ei anneta selkeää sisältöä tai suuntaa. Jälkiteolliseen aikaan siirtymisessä teollisen ajan instituutioiden pysyvyyttä ei juurikaan kyseenalaisteta. Sen sijaan kyseenalaistaminen kohdistuu toimijoihin ja toimintaan. Keskustelussa vaaditaan osallistumista ja osallistamista toimintaan palkkatyöyhteiskunnan instituutioiden puitteissa. Voisi jopa väittää, että tuottavuuskeskustelu legitimoi teollisen palkkatyöyhteiskunnan instituutioiden pysyvyyttä.

9.4 Tulosten luotettavuus ja merkittävyys

Tulokset ovat diskurssianalyysin tuloksia. Tulosten luotettavuutta on syytä arvioida tutkimusmenetelmän näkökulmasta. Tutkimusaineisto on laajasti saatavilla. Samaa aineistoa on mahdollista tutkia samalla tutkimusmenetelmällä tai jollain toisella menetelmällä. Temaattinen analyysi on tehty järjestelmällisesti ja se on siten edustava kuvaus aineistosta. Syvällisempi pohdinta on jäsennelly temaattisen analyysin mukaisesti. Pohdinta on kytketty tutkimusaineistoon ja teoriaan lähdeviitauksilla.

Diskurssianalyttinen tutkimus ei ole sellaisenaan toistettavissa, mutta ajatuksen kulkua on kuitenkin mahdollista seurata ja siten se on mahdollista asettaa kriittiseen tarkasteluun. Tulokset ovat tulkintoja, joten ne eivät voi olla puhtaasti tosia tai epätosia. Ajatusten loogisuutta ja merkittävyyttä voi kuitenkin arvioida.

Diskurssianalyysi on luonteeltaan subjektiivista, joten tämä tutkimus ei sinänsä lisää objektiivista tietoa. Tutkimuksen arvo on siinä, miten jo olemassa olevaa tietoa jäsennellään uudestaan tavoilla, jotka auttavat ymmärtämään todellisuutta.

Työmarkkinoiden käsitteen pohtimisella on myös käytännöllistä merkitystä, koska työmarkkinat ovat olennainen yhteiskunnallisen osallistumisen instituutio. Tämä tutkimus ei voi ottaa kantaa siihen, pitäisikö työllisyysasteen olla 70 vai 75 prosenttia. Tämä tutkimus kuitenkin asetta työllisyysasteen merkityksen laajempaan kontekstiin. Historiallisesti tuottavuus on ollut olennaisempaa kuin työllisyysaste. Varhaisemmassa historiassa työllisyysastetta ja työmarkkinoita ei ole ollut olemassa edes teoreettisina käsitteinä. Tulevaisuudesta tiedämme vähemmän kuin menneisyydestä.

Myös digitalisaation pohtimisella on käytännöllistä merkitystä. Se, millaiseksi kansallisvaltioiden ja digitaalisten alustojen suhde muodostuu, riippuu poliittisista päätöksistä. Sääntely ei kuitenkaan automaattisesti johda niihin tuloksiin, joihin sääntelijä pyrkii. Teollisessa vallankumouksessa menestyivät ne maat, jotka ymmärsivät, että maatalousmaata ja tehtaita on säädeltävä eri tavalla. Digitaalisessa vallankumouksessa todennäköisesti menestyvät sellaiset maat, jotka ottavat sääntelyssä huomioon, että digitaalinen alusta on erilainen organisaatio kuin tehdas.

9.5 Jatkotutkimuksen kohteita

Jatkotutkimuksen kohteita voi löytää tutkimusaineiston, tutkimusmenetelmän, tutkimuskysymysten ja tutkimustulosten perusteella. Tutkimusaineiston näkökulmasta tämä tutkimus jatko Frenkelin (2005) perintöä tuottavuuskeskustelun tutkimisessa. Molemmissa tutkimuksissa tuottavuuskeskustelu vei palkkatyöyhteiskunnan perustavanlaatuisten instituutioiden äärelle. Siksi tuottavuuskeskustelu on mielekäs tutkimuskohde myös jatkossa. Tuottavuuskeskustelu on kurkistusaukko rakennemuutokseen. Tuottavuuskeskustelun jatkotutkimus voi erota omasta tutkimuksestani tutkimuskysymysten tai menetelmän osalta. Tuottavuuskeskustelu aineistona voidaan rajata monella eri tavalla. Tuottavuuskeskustelun tutkimus voi olla myös vertailevaa tutkimusta. Voidaan vertailla tuottavuuskeskustelun kehitystä eri aikoina tai tuottavuuskeskustelua eri medioissa tai eri maissa.

Diskurssianalyysi menetelmänä ja erityisesti diskursiivisen legitimoinnin teoria osoittautui hyödylliseksi tuottavuuskeskustelun tutkimisessa. Diskursiivisen legitimoinnin näkökulma auttaa asettumaan moraalisten ja rationaalisten jakolinjojen yläpuolelle. Tällöin on mahdollista tavoittaa rationaalisuuden tilannesidonnaisuus ja moraalisten käsitysten moninaisuus. Diskursiivisen legitimoinnin teoria auttaa jäsentämään sellaista keskustelua, jossa tavoitteet ja argumentit ovat ristiriitaisia. Diskursiivisen legitimoinnin teoria

mahdollistaa kriittisen diskurssianalyysin ilman, että etukäteen oletetaan diskurssin kuvaavan jotain tiettyä valtasuhdetta ennalta määriteltyjen ihmisjoukkojen välillä. Tällä tavalla on mahdollista löytää uusia merkityksiä sellaisistakin diskursseista, joita on jo tutkittu. Esimerkiksi kestävyysvajekeskustelua voisi tutkia samaan tapaan kuin tässä työssä on tutkittu tuottavuuskeskustelua.

Omat tutkimuskysymykseni käsittelevät institutionalisoitumista. Institutionalisoitumisen tutkiminen on hyödyllistä, koska instituutioihin voidaan vaikuttaa poliittisilla päätöksillä. Poliitikka ei voi suoraan tuottaa poliittisessa retoriikassa mainittuja tavoitteita, kuten tuottavuusloikkia tai työllisyysasteita. Poliittiset päätökset vaikuttavat epäsuorasti instituutioiden välityksellä. Instituutioiden ymmärtäminen auttaa ymmärtämään poliittista vallankäyttöä. Omien tutkimuskysymysten kaltaisia kysymyksiä voi tutkia myös toisenlaisilla tutkimusmenetelmillä ja aineistoilla. Eri tutkimusmenetelmät täydentävät ymmärrystä institutionalisoitumisesta ilmiönä.

Tutkimukseni tuloksissa korostuu institutionalisoituneiden käsitteiden kyseenalaistamaton käyttö diskurssissa. Instituutioita on tutkittu paljon, mutta usein instituutioita tutkitaan instituution itsensä näkökulmasta. Esimerkiksi työmarkkinoita on tutkittu mittaamalla tyypillisten ja epätyypillisten työsuhteiden määrää. Tällainen tutkimus on tärkeää, mutta sillä on rajoitteensa. Jos maailmaa katsoo mutterin läpi, esineet näyttävät joko tyypillisiltä tai epätyypillisiltä ruuveilta. Jos työmarkkinoita tutkii olemassa olevien institutionaalisten rakenteiden näkökulmasta, todellisuus järjestyy instituutioiden mukaisesti. Työmarkkinoiden tutkimuksessa olisi mielenkiintoista tehdä myös sellaisia tutkimusasetelmia, joissa työmarkkinainstituutioiden olemassaolo ei ole lähtökohtana. Ketkä tai mitkä kohtaavat tai ovat kohtaamatta, kun työmarkkinoilla on kohtaantongelma? Miten kohtaannon osapuolet ovat historiallisesti muuttuneet?

10 Lopuksi

”Tuottavuus, eli työtuntia kohden tuotettujen palvelujen ja tuotteiden arvo, on kansantalouden moottoreista ylivoimaisesti tärkein.” (HS 20.12.2015) Väite on ilmeisen tosi, koska se seuraa suoraan tuottavuuden määritelmästä. ”Työn tuottavuus lasketaan kansantaloudessa jakamalla bruttokansantuote tehdyillä työtunneilla.” (HS 24.10.2017) Määritelmästä ei kuitenkaan välttämättä seuraa, että tuottavuuden käsite olisi oleellinen. Tuottavuus on enemmän mittari kuin keino. Kun puhutaan ”tärkeimmästä moottorista”, kerrotaan epäsuorasti, että on monta vaihtoehtoista moottoria, joista voi valita. Miksi tuottavuudesta puhutaan ikään kuin sitä voisi virittää muista talouden alueista riippumattomasti? Vielä laajemmin, miksi politiikka jakaantuu sektoreihin? Miksi meillä on erikseen tuottavuuspolitiikkaa, osallistamispolitiikkaa, kasvupolitiikkaa, kehityspolitiikkaa ja rakennemuutospolitiikkaa? Siksi, että suuri organisaatio on rationaalista järjestää funktionaalsiin sektoreihin. Kehittäjä kehittää ja tuottaja tuottaa. Kaikkea ei voi kuitenkaan tehdä sektoreittain. Rakennemuutossektori ei voi hoitaa rakennemuutosta, koska rakennemuutos tarkoittaa sektorirakenteen muuttumista. Tässä tutkimuksessa olen yrittänyt ymmärtää rakenteellisia instituutioita ja rakennemuutosta. Siksi olen kyseenalaistanut instituutioita ja instituutioiden ympärille rakentuneita yhteiskunnan funktionaalisia sektoreita.

Jos emme kykene pohtimaan käsitteitä yli rakenteellisten sektorirajojen, meidän on vaikea muodostaa visiota siitä, millainen rakenne voisi tulevaisuudessa olla. Oikeastaan emme pysty edes käsitteellistämään sitä rakennetta, jossa elämme. Tällöin rakennemuutospuheesta jää pois tärkeä osa, nykyisten ja potentiaalisten rakenteiden kuvaukset. Kun muutokselta puuttuu suunta, jäljelle jää puhetta muutoksen nopeudesta ja päättäväisyydestä. Ne ovat suureita, jotka ovat merkityksellisiä vain silloin, jos niillä on yhteys johonkin todelliseen rakenteeseen. ”Ongelmat kiteytyvät kahteen seikkaan: työn tuottavuuden poikkeuksellisen hitaaseen paranemiseen ja väestön vanhenemisesta johtuvaan hoivamenojen kasvuun. Voimistuva talouskasvu ei ratkaise kumpaakaan ongelmaa, vaan ne edellyttävät päättäväisiä poliittisia päätöksiä.” (HS 24.10.2017) Päättäväiset päätökset voivat ratkaista sen, mitä tuottavainen tuotanto ja kasvavainen kasvu eivät ratkaise. Päättäväisyyden antiteesinä voidaan pitää maltillisuutta. Maltillisuus ei kuitenkaan aina ole rakenteita säilyttävää. Maltillisuuspuhekin saa merkityksensä vasta silloin, kun se yhdistetään rakenteiden kuvauksiin. ”Pitäisi olla malttia antaa tilaa luovan tuhon toteutumiselle.” (HS 24.10.2017)

Lähteet

- Acemoglu, D. & Robinson, J.A. 2013, *Miksi maat kaatuvat: vallan, vaurauden ja varattomuuden synty*, Terra Cognita, Helsinki. Suomentanut Kimmo Pietiläinen. Englanninkielinen alkuteos 2012, *Why nations fail: the origins of power, prosperity and poverty*, Crown Publishers, New York.
- Allen, R.C. 2009, "The industrial revolution in miniature: The spinning jenny in Britain, France, and India", *The Journal of Economic History*, vol. 69, no. 4, ss. 901-927.
- Anderson, B. 2017, *Kuvitellut yhteisöt: nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua*, Vastapaino, Tampere. Suomentaneet Joel Kuortti ja Jouko Nurmiainen. Englanninkielinen alkuteos 2006, *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*, 2nd edn, Verso, London.
- Baldwin, R. 2016, *The great convergence: information technology and the new globalization*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Eloranta, J. & Ojala, J. 2018, "Suomi kansainvälisessä taloudessa 1600-2000" teoksessa *Suomen rakennehistoria: näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen (1400-2000)*, toim. P. Haapala, Vastapaino, Tampere, ss. 142-169.
- Eriksson, P. & Kovalainen, A. 2008, *Qualitative Methods in Business Research*, Sage, London.
- Fairclough, N. 2003, *Analysing discourse: Textual analysis for social research*, Routledge, London.
- Frenkel, M. 2005, "Communicating management: The role of the mass media in the institutionalization of professional management and productivity discourse in Israel", *Scandinavian Journal of Management*, vol. 21, no. 2, ss. 137-157.
- Greenwood, R., Oliver, C., Suddaby, R. & Sahlin, K. 2008, *The Sage handbook of organizational institutionalism*, Sage, London.
- Grönroos, C. & Ojasalo, K. 2004, "Service productivity: Towards a conceptualization of the transformation of inputs into economic results in services", *Journal of Business Research*, vol. 57, no. 4, ss. 414-423.

- Haapala, P. & Peltola, J. 2018, "Elinkeinorakenne 1750-2000" teoksessa *Suomen rakennehistoria: näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen (1400-2000)*, toim. P. Haapala, Vastapaino, Tampere, ss. 170-209.
- Hannikainen, M. 2018, "Rakennemuutos ja hyvinvointivaltio 1900-2000" teoksessa *Suomen rakennehistoria: näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen (1400-2000)*, toim. P. Haapala, Vastapaino, Tampere, ss. 244-267.
- Hannikainen, M. & Eloranta, J. 2019, "Palveluiden ja tulonsiirtojen yhteiskunta" teoksessa *Vaurastumisen vuodet: Suomen taloushistoria teollistumisen jälkeen*, toim. J. Laine, S. Fellman, M. Hannikainen & J. Ojala, Gaudeamus, Helsinki, ss. 19-38.
- Heiskala, R. 2000, *Toiminta, tapa ja rakenne: kohti konstruktivistista synteesiä yhteiskuntateoriassa*, Gaudeamus, Helsinki.
- Jalava, J. 2019, "Työn tuottavuus ja uusi tietotekniikka" teoksessa *Vaurastumisen vuodet: Suomen taloushistoria teollistumisen jälkeen*, toim. J. Laine, S. Fellman, M. Hannikainen & J. Ojala, Gaudeamus, Helsinki, ss. 195-203.
- Jokinen, A. & Juhila, K. 2016, "Diskurssianalyttisen tutkimuksen kartta" teoksessa *Diskurssianalyysi: Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö*, toim. A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen, Vastapaino, Tampere.
- Kiander, J., Sauramo, P. & Tanninen, H. 2009, "Suomalainen tulopolitiikka poliittisena vaihdantana: sosiaalisen pääoman ja sosiaalisen palkan kehittyminen", *Yhteiskuntapolitiikka*, vol. 74, no. 3, ss. 256-267.
- Koivuniemi, J. 2018, "Tehtaiden Suomi ja deindustrialisaatio 1900-2000" teoksessa *Suomen rakennehistoria: näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen (1400-2000)*, toim. P. Haapala, Vastapaino, Tampere, ss. 210-243.
- Kuusi, P. 1961, *60-luvun sosiaalipolitiikka*, WSOY, Porvoo.
- North, D.C. 1994, "Economic performance through time", *The American Economic Review*, vol. 84, no. 3, ss. 359-368.
- Nummela, I. 2018, "Väestö, asutus ja elintaso ennen teollistumista 1500-1900" teoksessa *Suomen rakennehistoria: näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen (1400-2000)*, toim. P. Haapala, Vastapaino, Tampere, ss. 92-113.

- Palonen, K. 1993, "Introduction: from policy and polity to politicking and politicization" teoksessa *Reading the political: Exploring the margins of politics*, toim. K. Palonen & T. Parvikko, The Finnish Political Science Association, Helsinki, ss. 6-16.
- Parkin, M., Matthews, K. & Powell, M. 2000, *Economics*, 4th edn, Pearson Addison Wesley, Harlow, England.
- Peltonen, M. 2019, "Suomalainen maatilatalous" teoksessa *Vaurastumisen vuodet: Suomen taloushistoria teollistumisen jälkeen*, toim. J. Laine, S. Fellman, M. Hannikainen & J. Ojala, Gaudeamus, Helsinki, ss. 117-130.
- Phillips, N. & Hardy, C. 2002, *Discourse analysis: Investigating processes of social construction*, Sage Publications, Thousand Oaks, California.
- Phillips, N., Lawrence, T.B. & Hardy, C. 2004, "Discourse and institutions", *Academy of management review*, vol. 29, no. 4, ss. 635-652.
- Pohjola, M. 2017, "Suomen talouskasvu ja sen lähteet 1860–2015", *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, vol. 131, no. 3, ss. 266-292.
- Polanyi, K. 2009, *Suuri murros: aikakautemme poliittiset ja taloudelliset juuret*, Vastapaino, Tampere. Suomentanut Natasha Vilokkinen. Englanninkielinen alkuteos 1944, *The great transformation: the political and economic origins of our time*, Farrar & Rinehart, New York.
- Porter, M.E. 1985, *Competitive advantage: creating and sustaining superior performance*, Free Press, New York.
- Romer, P.M. 1990, "Endogenous technological change", *Journal of political Economy*, vol. 98, no. 5, Part 2, ss. 71-102.
- Schön, L. 2013, *Maailman taloushistoria: teollinen aika*, Vastapaino, Tampere. Suomentanut Paula Autio. Ruotsinkielinen alkuteos 2010, *Vår världs ekonomiska historia. Del II, Den industriella tiden*, SNS, Stockholm.
- Suchman, M.C. 1995, "Managing legitimacy: Strategic and institutional approaches", *Academy of management review*, vol. 20, no. 3, ss. 571-610.
- Tangen, S. 2002, "Understanding the concept of productivity", *Proceedings of the 7th Asia-Pacific Industrial Engineering and Management Systems Conference, Taipei*.

Törrönen, J. 2001, "The concept of subject position in empirical social research", *Journal for the theory of social behaviour*, vol. 31, no. 3, ss. 313-329.

Vaara, E. 2014, "Struggles over legitimacy in the Eurozone crisis: Discursive legitimation strategies and their ideological underpinnings", *Discourse & Society*, vol. 25, no. 4, ss. 500-518.

Vaara, E., Tienari, J. & Laurila, J. 2006, "Pulp and paper fiction: On the discursive legitimation of global industrial restructuring", *Organization Studies*, vol. 27, no. 6, ss. 789-813.

Van Leeuwen, T. 2007, "Legitimation in discourse and communication", *Discourse & Communication*, vol. 1, no. 1, ss. 91-112.

Van Leeuwen, T. & Wodak, R. 1999, "Legitimizing immigration control: A discourse-historical analysis", *Discourse Studies*, vol. 1, no. 1, ss. 83-118.

Weber, M. 1980, *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki*, WSOY, Porvoo. Suomentanut Timo Kyntäjä. Saksankielinen alkuteos 1905, *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, Mohr, Tübingen.